
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Žalio namelio paslaptys:
tarp kolektyvinės atminties ir kolektyvinės užmaršties

Akvilė Naudžiūnienė

Gerbiamasis redaktoriau,

Holokaustas. Nesunku suprasti, kad nė vienas malonus laiškas, parašytas pievoje ir iškvėpintas rožėmis bei jazminais (*ar tai jau tikrai išnykusi laiškų rūšis?*), neprasideda šiuo žodžiu. Neverta jo ieškoti net iš pažiūros įtartinėje neonacių korespondencijoje. Neišsigąskite, nenoriu iš Jūsų atimti vasariškos būties lengvybės, tiesiog noriu Jus pakviesti pakontempliuoti į Vilniaus Pamėnkalnio gatvėje įsikūrusiame Žaliajame namelyje užmintas „istorinės kūrybos“ mįsles ir truputėlį atverti duris ten įkalintai Holokausto atminčiai.

Vaizduotė jau piešia nepatiklų veidą, kuriame žvilgsnis palengva įgauna klausuko formą – kodėl gi tokia *kelionė* reikalinga? Atsigrežkime keletą dešimtmečių atgal, kai lietuviai, norėdami nusikratyti nusikaltėlių, žudynių bendrininkų ar dar baisesnį *žydšaudžių* vardo, neatsisukdami pabėgo nuo Holokausto tematikos, ilgam laikui palikdami ją labiausiai suinteresuotos grupės – žydų – vertinimui. Kolektyvinė lietuvių tautos atmintis neištrynė Holokausto tragedijos – tokia Holokausto lietuviškosios atminties terpė nė neegzistavo. Visų pirma, nebuvo laiko jai atsirasti: iš karto po karo sovietinės reokupacijos metu Lietuvoje vykdyta kolektyvizacija, represijos, tremtys etc. paliko stiprų aukos sindromą tautos sąmonėje. Tikėtina, kad ilgai tai galėjo išugdyti savitą teisingumo suvokimą: mes šaudėme, mus šaudė – visko buvo, nieko nebuvo. Antra, šiame kontekste netgi svarbesnė lietuviškojo atsiribojimo nuo Holokausto priežastis kilo iš pirmosios – nuo pat pradžių judeocentrinėje perspektyvoje besiformavęs Holokausto diskursas Antrojo pasaulinio žūčių-badų-skausmų kontekste Holokaustą kaip išimtinai žydų tragediją, kurios kontekste likusios tautos figūruoja nebent žudymo mechanizmo sraigteliai (ar su ginklu rankoje, ar su klastingu abejingumu akyse). Su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu atsiradusi terpė kalbėti tiesą (nors daugiausia kalbama *apie tiesą* – taip, ir aš esu šios apgaulės dalis – užuot rašiusi istoriją, kalbu apie jos rašymą) Holokausto atžvilgiu liko iliuzija. Kažkuria prasme tai gerai iliustruoja dviejų skirtingų valstybinių muziejų atsiradimas: Genocido aukų muziejus ir Vilniaus Gaono žydų muziejaus Holokausto ekspozicijos padalinys. Lietuvos genocidas ir Holokaustas nesutilpo po vienu stogu. Iš pradžių Genocido aukų muziejus iš savo koncepcijos tyliai eliminavo Holokausto tematiką, o 2011 m. pabaigoje, patyrus išorinį spustelėjimą, ir čia atsiradė ekspozicija, skirta nacių okupacijai ir Holokaustui Lietuvoje. Neaišku, kiek toks dirbtinis Holokausto ekspozicijų padvigubinimas yra reikalingas. Žiūrint, kuo linksime tikėti: kapitalizmo dvasia, kuri, skatindama konkurenciją tarp muziejų, galėtų pažadinti ir kokybinių atsinaujinimą, ar socialiniu darvinizmu, pagal kurį, kaip pagal pranašystę, turėtų išlikti tik vienas, stipriausias muziejus.

Vis dėlto Žaliajame namelyje įsikūręs Vilniaus Gaono žydų muziejaus Holokausto ekspozicijos padalinys, vienintelis Lietuvoje skirtas konkrečiai Holokaustui,

laikosi vienakryptės pozicijos ir paklaidina tūlą lankytoją supratimo džiuŋglėse. Pradėkime nuo dezinformacijos, su kuria susiduriame nė neižengę į muziejų (*ir lieka nebeaišku, ar išengsime*). Pamėnkalnio g. pastebima nuoroda, tačiau ji skelbia, jog už 0,1 km aplankysime *žydų muziejų*. Ar ne per drąsu (*ir kartu korektiška*) taip įvardyti vien Holokausto ekspoziciją? Juolab kad ant muziejaus durų iškaba patikslina ir kartu išskiria būtent Holokausto tematiką. Taip ir užsinori brūkštelėti laiškėlį iškabos kūrėjams:

Mielieji,

Holokausto istorija pasakoja apie praradimus ir nebūtį, žydų istorija nėra vien Holokaustas (ir atvirkščiai).

Pagarbiai,

Pasimetęs muziejų lankytojas

Dar neblogai šalia pridėti ir rekomendacinį laišką su nuoroda į kaimynų lenkų Jogailos universitete paruoštą edukacinę priemonę *Why should we teach Holocaust?* Galima prisiminti ir kitą autoritetą, Jörną Rūseną, kuris turėtų būti iki skausmo pažįstamas šiuolaikiniam muziejiniui. Pasak Rūseno, faktai įgauna istorinę kokybę per prasmingą santykį su kitomis aplinkybėmis, o dabarties „istorizuojanti interpretacija“ iškeldina tam tikrus klausimus, į kuriuos atsako praeities įvykiai. Taip istorijos prasmė formuluojama iš jos pabaigos: įvykių seka chronologinė, tačiau jų istorinė kokybė priklauso nuo reikšmės dabarčiai. Būtent tokios (šiaip jau rodytųsi racionalios) koncepcijos pritaikymo ir pasigestina Holokausto ekspozicijoje: nuo dabarties atsiribojama, Holokaustas kontekstualiai ištraukiamas iš epochos realijų. Parodoje neklausama, o tik rodoma, taip kartu sumenkinant įvykio istoriškumą. Būdama prasmingumo ir racionalumo gerbėja, negaliu atleisti žūliams praktikams, kurie formuoja istorines prasmes iš pradžios, o ne iš pabaigos. Žydų muziejaus Holokausto ekspozicija siekia priminti pasauliui žiauriai XX a. vidurio tragediją, rodydama iš įvairių šaltinių sudėliotą Holokausto Lietuvoje interpretaciją: ekspozicijai trūksta ir bendro istorinio konteksto, ir struktūruoto naratyvo, o detalės – perteklinės. Padrikumas, neaiškus eksponatų autentiškumas ir atranka, gana vienpusis požiūris persmelkęs visą parodą. Muziejus, turintis atspindėti istorinį reiškinį, panėšėja į kasdienybės muziejų, kur viskas vienodai svarbu, kas aptariant Holokausto atvejį sunkiai įsivaizduojama.

Ne vienas sociologas ar maloniai kvaištelėjęs istorikas kalbėjo apie kolektyvinės atminties nepastovumą ir jos reinterpretacijas. Be didesnių pretenzijų čia tik norėčiau pastebėti, jog Holokausto „žalioji ekspozicija“ yra puikus pavyzdys, kaip neapgalvotai selektyvi eksponatų atranka kuria savitą reiškinio interpretaciją, kuri visuomenei tarnauja ne kaip lavinimo, o kaip dezinformavimo šaltinis. Tokia atsakinga muziejaus pozicija yra ir privilegija, ir našta muziejiniams, kurie it didūs demiurgai įgauna galimybę iš turimų eksponatų perlipdyti istoriją. Modernių technologijų įkvėpti iš muziejų imame reikalauti ne tik *duonos* (eksponatų), bet ir *žaidimų* (pageidavimų, kad eksponatai blyksėtų, judėtų ir kitaip keltų juslinį pasitenkinimą). Holokausto muziejui toks šėlsmas teoriškai nepridera, tad lankytojus bandoma paveikti kitomis priemonėmis. Ryški apeliacija į jausmus (ypač paskutiniojoje salėje, kur eksponuojamos didelės getų vaikų fotografijos) atskleidžia muziejaus ideologinę orientaciją: ne tik priminti, bet ir sugėdinti, priversti pasijausti kaltu visos žmonijos vardu. Friedrichas Nietzsche konstravo antžmogio alegoriją kaip žmonijos ateities viziją, Holokausto muziejuje atkuriamas antžmogis kaip nuolatinis žmonijos archetipas, nepritaikomas žydams kaip išrinktajai (*nuo jo kentėti?*) tautai. *Tamsai reikia šviesos, šviesai tamsos nereikia*. Toks istorinis didaktinis motyvas, pamokymas *daugiau niekada* yra neatsiejama parodos dalis. Svarbiausias motyvas – *nepamiršti*, o ne prisiminti. Tačiau reikėtų pridurti – *nepamiršti*, kad Holokaustas buvo XX a. vidurio tikrovė, kurios vaizdinys ir žydų, ir kitų tautų, susidūrusių su Katastrofa, atmintyje buvo suformuotas jau *po to*.

Į mažą ekspoziciją atskiroje salėje įtrauktos ir detalės iš žydų gyvenimo Lietuvoje (XVI–XX a.) iki Holokausto. Daugiausia dėmesio atkreipiama į žymius visuomenininkus žydus: tiek menininkus kaip Isakas Ginsburgas, tiek Haskalos mokslininkus kaip Jacobas Steinbergas. Nesitaikoma į žydo prekeivio stereotipą, bandomas formuoti pozityvus ir šiuolaikiniam žmogui priimtinas

žydo mokslininko vaizdinys. Tikra Yuri Slezkine'o svaja. Išryškinant paskiras asmenybes parodoma, kad į Holokaustą nereikia žiūrėti tik kaip į masinį reiškinį, o kaip į kiekvieną individą atskirai palietusią tragediją. Tokia perspektyva puikiai galėtų pasitarnauti ir Lietuvoje greta gyvenusių tautų (šiuo atveju – daugiausia lenkų ir lietuvių) įvesdinimui į Holokausto kontekstą, – ne tik kaip priešų už getų sienų, bet kaip draugų, kaimynų, gelbėtojų, vyrų ir žmonių *et cetera*. Jidiš poeto Abraomo Suckeverio atsiminimai iš Vilniaus geto puikiai atskleidė asmeninį, glaudų įvairių tautybių žmonių santykį su žydų tragedija: lietuvės ar rusės žmonos savanoriškai kartu su vyrais žydais keliavo į getą laukti mirties (ar išsigelbėjimo), varomų į Lukiškes ar Panerius žydų kūdikius priimdavo kaip savus kaimynai lietuviai ar lenkai. O muziejuje kuriamas vaizdinys yra iš dalies *idealizuotas*, kadangi užkabinama tik viena Vilniaus ir Kauno getų pusė – kalbant apie žydų pasipriešinimą getų viduje, nekalbama apie žydų susipriešinimą į skirtingas stovyklas, Judenrato ypatybes. Apie žydų skirtybes Holokausto kontekste kalbėti vengiama, nes parodymus, kad būta ir tokių, kurie bandė įsiteikti naciams ir netgi prieš savuosius kėlė ranką, taptų įmanomas ir suvoktinas (nors ir nepateisinamas) susipriešinimas žydų klausimu lietuvių ar lenkų pusėse. O tada (*tikriausiai*) vienai tautai priskirti aukos vardą, o kitą vientisai priešišškai suvokti nebėra taip lengva, ir dūžta dešimtmečius kurtas, atgailos iš viso pasaulio reikalaujantis mitas.

Muziejus kol kas tarnauja tik kaip žydų kolektyvinės atminties vieta. Nors tiek Holokausto mastai, tiek veiksmų specifika negalėjo imti ir tyliai prasilenkti su kitų regiono tautinių grupių gyvenimais. Šitokio supratimo ir pasigendama. Matyti, kad muziejaus idėjinis sprendimas tėra sustabdyto lietuvių tautos kolektyvinio supratimo, jog Holokaustas – ir jų atminties vieta, bei judeocentrinio požiūrio, kad Holokausto atmintis priklauso išimtinai žydams, samplaika.

2012-07-19, Vilnius

P. S. Neseniai teko lankytis Maltoje, kur senovinių šventyklų pavėsyje užmezgėme pokalbį su vietinio muziejaus darbuotoju. Man tarstelėjus, kad domiuosi žydų istorija ir kultūra, akademinio pasaulio ragavęs vyriškis atraportavo: „...ir pas mus buvo Holokaustas...“ Tad ir šį laišką rašiau apimta vilties ir noro, kad analogiškas pokalbis nepasikartotų Lietuvoje. Vien dėl to nepavargstu kartoti – *Holokausto istorija pasakoja apie praradimus ir nebūtį, žydų istorija nėra vien Holokaustas (ir atvirkščiai)*.

DIENORAŠTIS

Julija Strupaitė

Birželio 17 d., sekmadienis. Ankstyvas, lietaus merkiamas ir žvarbokas birželio sekmadienis. Sėdžiu apsilblausiusiame Rygos oro uoste ir skaičiuoju paskutines minutes iki skrydžio į Stambulą. Galvoje sukasi įvairiausios mintys, būdingos ilgoms trims savaitėms į kelionę susiruošusiam turistui. Lengvi trys kilogramai man ir mano bičiuliui ant kupros milžiniško pasitikėjimo nesuteikia. Tačiau mudviems, neišlepintiems skurdžių studentišku pajamų, menkas bagažas kvepia romantika ir nuotykiiais.

Iš anksto suplanavome tik kelionės maršrutą. Kelias namo iš lėktuvu pasiekto Stambulo turėtų vinguriuoti link Sofijos, tada palei Dunojų kilti aukštyn. Belgradas, Budapeštas, Viena – užmojai nemaži, bet ir entuziazmas didelis. Gyventi planuojame apsistoję pas įvairius žmones jų namuose. Turime keletą draugų, draugų draugų ir draugų draugų pažįstamų kontaktų. Vienus pažįstame, kitus pažinsime, trečius – bandysime susirasti per socialinį keliautojų puslapį *CouchSurfing*.

Tiltas tarp Europos ir Azijos: pameluočiau teigdama, jog nepatyrčiau lengvo kultūrinio šoko Stambule. Pasijutau tarsi mažytė skruzdėlytė 14 milijonų gyventojų skaičiuojančiame skruzdėlyne, kuriame laikinai stojęs absoliutus chaosas. Baisu mėginti žengti per gatvę, nes pašėlusiu greičiu zvimbiančios ir pypsinčios mašinos kelia tikrą sumaištį ne tik išorėje, bet ir viduje. Akyse viena po kitos įvyksta dvi avarijos, požeminė pėsčiųjų perėja, matyt, čia dar neišrasta, šviesoforai funkcionuoja kaip moderni miesto puošmena, iš kurios absoliučiai jokios praktinės naudos, ką ir kalbėti apie perėjas... Na, jų taip pat nėra.

Vakare, atsigavusi po pirmo kontakto su svilinančia saule ir vidurius sukančiu miesto viešuoju transportu, išsirengiu į dabartinių mano namų šeimininkų draugo Ali koncertą. Prieš pasirodymą sutikta Ali mama nokautuoja mane pasisveikindama ir kreipdamasi taisyklinga lietuvių kalba. Žilų plaukų sruogomis ir plačia šypsena pasipuošusi moteriškė lėtai, tačiau taisyklingai rinkdama lietuviškus žodžius paaiškina, jog kalbos ji išmokusi savo malonumui savarankiškai per maždaug dvejus metus, nes jos sūnus pusmetį muzikos kompozicijos mokėsi Vilniuje. Apstulbinta gurksteliu jos nupirkto šalto alaus ir nueinu klausytis Ali sukurtos muzikos,

kurioje ištirpsta paskutinės tvankaus pirmojo kelionės vakaro minutės.

Birželio 22 d., penktadienis. Po penkių parų užiančiame Stambule pagaliau patraukiame į Sofiją. Tačiau besikratant pustrėčios valandos autobusu iš miesto centro į „periferiją“, jokie skirtumo tarp šių miesto dalių nematyti, miestas visu intensyvumu tolyn driekiasi ilgus kilometrus visomis pasaulio kryptimis. Galvoje irgi zvimbia ne vien garsai, bet ir įkyrios mintys.

Visų pirma, turkas turbūt ir pasaulio pabaigos metu prekiautų. Miestas turi centrinį turgų, turistų turgų, didįjį turgų, turgų ant laiptelių, turgų po tiltu, turgų rūsiuose, turgų ant stumdomų prekystalių ir šimtus mažesnių turgų, kurie tarpusavyje susilieja į vieną milžinišką turgų pavadinimu Stambulas. Nuoširdus turkų draugiškumas ne kartą sutrikdo, kai pasiklydęs imi klausti vietinių žmonių kelio. *Do you speak english?* – *Yes!* O tada į rūpimą klausimą išklausai labai maloningą, ilgą, tačiau ir mažai pagelbstintį aiškinimą tur-

Stambulas. 2012. Nuotrauka iš <http://tr.wikipedia.org>

kiškai. Sąmoningai ar ne, Stambule norisi ieškoti ne architektūrinių stebuklų, o turistų nepažeisto miesto gyvenimo pulso. Todėl vietoj Šv. Sofijos soboro interjero ar nuo Galatos bokšto atsiveriančios panoramos renkames vienos dienos kelionę su nakvyne į netoliese esan-

čia Burgazados salą. Tyla, arklių tempiamos girgždančios karietaitės, akmenuoti paplūdimiai, šiltas vanduo, nakvynė pačioje salos viršūnėje, iš kurios atsiveria kvapą gniaužiantis vaizdas į vos girdimai užiantį ir, atrodo, beribį miestą. Tačiau noras hipišškai praleisti naktį po atviru dangumi paryčiais baigiasi su zvimbiančių uodų (kodėl šitoje šalyje visi taip zvimbia?) iš viršaus, kietų kankorėžių iš apačios bei gaujos valkataujančių šunų iš šono festivaliu. Todėl pirmuoju keltu grįžtame į miestą ir susmingame į tvankaus oro gaubiamus, užtat kūni mielesnius miesčioniškus guolius...

Mintis nutraukia bičiulio raginimas išlipti stotelėje *miesto pakraštyje*, nors veiksmo intensyvumui krašto nematyti. Pasiruošiu tranzuotojui būtiną popierius lapą su kelio tikslo pavadinimu ir pradėdau žvalgytis tinkamos vietos mašinų medžioklei. Magistralių – milijonas, ir tik viena jų – Bulgarijos link. Užtat tik radus saugią ir iš tolo matomą vietelę, sulig pirmu nykščio pakėlimu cypdamas stabdžiais sustoja nedidelis sunkvežimiukas.

Po kelių valandų sunkiai pūkstelėjęs jis sustoja ir palaidžia pamiegojusius keleivius kažkur netoli Bulgarijos sienos. Po valandėlės pasiektą sieną teko pereiti pėsčiomis. Sunkvežimio vairuotojas bulgaras maloniai paprašė išlipti, idant nepadarytume jam nemalonumų dėl nelabai legaliai vežamų keleivių. O pereiti sieną, pasirodo, tikrai ne juokas. Patikros punktu – milijonai, atstumas – apie kilometrą, karštis – asfalto lydimosi temperatūros, dienos laikas – pats vidudienis, kai saulė, spigindama stačiu kampu į galvą, panaikina galimybę pamatyti savo šešėlį.

Be abejonės, labai naivu už sienos surasti mus vežusį vairuotoją, nes neprisimenu nei sunkvežimio spalvos, nei numerių. Po keturių beviltiškų kito transporto šaudymo valandų tuo įsitikinu galutinai. Tenka rinktis: romantiškai praleisti naktį pasienyje arba imtis veiksmo. Nusprendžiu judėti, o tai kainavo brangiai. Mus pavėžinti mielai sutinka pasienio prekeivio telefonu iškvietas „taksi“. Išvada: mašina – tikrai ne taksi, o papuvęs ir pusės Lietuvos jaunuolių išsvajotas juodas BMW, vairuotojas – tikrai ne taksistas, o auksinėmis grandinėmis apsikarstęs vietinės reikšmės tipas. Vietinio prekeivio pažadėtas traukinys iš Svilengrado (kur link mus vežė malonusis skustagalvis) į Sofiją iš tikrųjų neegzistuoja, o kelionės kaina – tikrai ne pagal tarifus.

Birželio 23 d., šeštadienis. Perkondicionuotas vėžliagreitis traukinys, Plovdivas, nakvynė, traukinys, – ryte mus pasitinka Sofija: miestas, nepaprastai turtingas parkų, bet labai skurdus architektūros ir veiksmo. Visą dieną bandau įvykdyti neįmanomą misiją – rasti miesto centrą. Vaikštau skersai ir išilgai, išsamiai nagrinėju žemėlapi. Vakare prarandu visą įmanomą motyvaciją šiai užduočiai, nes paprasčiausiai pramyniau beveik

per kiekvieną stambiam žemėlapyje pažymėtą gatvę. Ir pasidaro gaudžiai juokinga, kai iš mus gyventi priėmusio vaikino patiriame, jog centro, kuriame stūksotų bent vienas kitas senesnis pastatas... Na, tokio tiesiog nėra. Todėl jau pirmąjį vakarą Sofijoje audžiu mintis apie ankstyvesnį išvykimą į Belgradą.

Birželio 25 d., pirmadienis. Vietoje planuotų trijų pilnų dienų viešnagės Sofijoje permiegotos tik dvi nak-

Didysis turgus Stambule. 2012. Nuotrauka iš <http://tr.wikipedia.org>

ties, o trečiąją leidžiu vos krutantiame ir kokius trisdešimt metų remonto ir generalinio valymo nemačiusiame traukinyje į Belgradą. Naktis žada būti turininga. Užduodusi dūmų kvapą, kumšteliu savo bičiuliui ir baimingai išveblenu, jog tokioje laužo krūvoje tik gaisro laukti ir tereikėjo. Iškišu galvą iš kupė ir nebeturiu žodžių: koridoriuje, prasilapojęs marškinius ir numetęs savo tarnybinę kepurę rūkė ką tik ties pasieniu mus tikrinęs pareigūnas. Tačiau tikroji bėda kur kas rimtesnė. Kupė kaimynė britė, keliaujanti iš Graikijos, kur nubėgo savo eilinę pilną maratono distanciją (o kažkodėl tokie itin aktyvūs ir labai ištvėringi žmonės mane truputį gąsdina), nuolatos nori su manimi bendrauti. Aš, anglų kalbą vartojanti beveik tik dirbdama kompiuteriu, niekaip negaliu iššifruoti jos ypatingai artikuliuojamos britiškojo dialekto kalbos, todėl kankinuosi dvigubai – labai noriu miego ir vis tiek turiu jos klausytis.

Birželio 30 d., šeštadienis. Šiandien tenka atsisveikinti su patikusiu ir daug malonių akimirų (išskyrus konfliktą su mašalais) palikusiu Belgradu, kuriame užsilikome net penkis dienas, mat kilo keblumų dėl apdirpusio draugų draugų pažįstamų rato, o globėjų teko ieškoti minėtame *CouchSurfing*. Tačiau dabar jau riedame Novisado link, kur paskutinę minutę nakvynę pavargusiai kuprai surado Belgrade mus priėmęs Igoris. Savo svetingumu jis nokautavo beveik lygiai taip pat,

kaip Stambule lietuviškai prabilusi moteris. Jis nupirko viešojo transporto bilietus, į rankas įdavė žemėlapius, nuolat parūpindavo maisto ir labai pigaus alaus (Igoris įsitikinęs, kad taip „valdžia perka liaudį“ – pigiu alumi, cigaretėmis ir duona). Belgrade labiausiai išsiminė vienas parkelis, kuriame esą pats Gavrilas Principas su bendrininkais surezgęs sąmokslą prieš Austrijos–Vengrijos sosto įpėdinį Pranciškų Ferdinanda.

Kitas dvi dienas Belgrade praleidome pas per *Couch-Surfing* susirastą merginą Aną. Labai svetinga, tik gaila, kad jos vardas paliko ir šiek tiek nemalonių prisiminimų. Tai vis dėl vabzdžių, paliekančių daugybę smulkių, bet labai niežinčių įkandimų. Abiejų nakvynių pas Aną metu jie buvo surengę kandžiojimo puotą, ir aš, garbės žodis, nukentėjau stipriausiai. Ryta pažvelgusi į veidrodį nepajėgiau pripažinti atvaizdo savu, todėl beliko dvi išeitys: arba išsižadėti savęs, arba susitaisyti su siaubingai sudarkytu veidu. Vakare visi kartu stebime beveik stogus liečiantį mažą geltoną lėktuvėlį, purškiantį mašalus atbaidančias dujas. Pasiteirauju Anos, ar dujos nekenkia žmonėms. Pasak Anos, geriau truputį nuodingos dujos, nei pakvaišęs mašalų šokis prie jos lovos ištisą naktį. Po mane neatpažįstamai pakeitusio ir sudarkiusio nakties išpuolio, šiuo klausimu aš jai karštai pritariu.

Novisade apsistojame pas trečią Aleksandrą per visą kelionę. Prie savo namų durų skambiai *Hey lituanos!*

Budapeštas žvelgiant nuo Gelerto kalno. 2012.
Nuotrauka iš <http://lt.wikipedia.org>

mus pasveikindamas į lauką išbėga pusplikis basakojis jaunas, apvalaus veido ir didelių akių labai sunkiai angliškai kalbantis bosnis. Jis pakviečia vidun ir mažiausiai keletą valandų, nuolat siurbčiodamas alų, dalijasi savo gyvenimo vargais ir džiaugsmams. Nuilsęs žmogus gal ir supyktų už tokį prailgusį vakarą, tačiau aš dar kartą paaukočiau kelias miego valandas, kad vėl išgirsčiau Aleksandrą kalbant angliškai tik tokiomis fra-

zėmis, kurias galima išgirsi regio muzikos dainose, nes kitokios anglų kalbos jis paprasčiausiai nemoka.

Liepos 2 d., pirmadienis. Po sisteminių bėdų tvankiais ir pergrūstais (bet jau greitėjančiais) traukiniais pasiekiame Budapeštą. Deja, per *CouchSurfing* rasto vengro pasiūlytos gyvenimo sąlygos išskėlė problemų. Jis dirba bendrovėje, verčiančioje keltis 5 valandą ryto. O kadangi svetimaisiais mūsų šeimnininkas nelabai pasitiki, tai tenka keltis tuo pačiu laiku ir su juo išeiti į gatvę. Ką veikti pusę šešių ryto vidury miesto, kai tave begėdiškai pjauna miegas? Neištėvėre visiškausi absoliutaus neišsimiegojimo, kritome viename iš parkų pamiegoti su kitais, jau tikrais benamiais. Pakirstu iš miego išgirdusi kanopų kaukšėjimą. Ir gerai, nes po parką kaip tik patruliuoja iškilminga raitų policininkų pora. Susirinke daiktus patraukiame ieškoti pigios nakvynės. O ji laukia hostelyje, dvylikaviečiame kambaryje už 9 eurus. Sąlygos: dušas, internetas, kava, arbata, rankšluosčiai nemokamai, puiki atmosfera, švarios patalpos. Vienintelis minusas nedrašioms merginoms – pirmą naktį viename kambaryje teks miegoti su 11 vaikinų, kurių tik vienas šneka lietuviškai ir būtent su juo aš keliauju.

Liepos 5 d., ketvirtadienis. Budapeštas – labai gražus ir jaukus. Mes beveik penktą dieną juo mėgaujamės taip, jog, specialiai ar ne, pamiršome norėję pasiekti ir Vieną. Todėl jos ir nepasieksim. Ir nėra ko gailėtis, čia važinėjamės dviračiu tandemu, mėgaujamės XIX a. pabaigos stiliaus rūmais, terminėmis pirtimis, klaidžiojame urvų labirintais, o vakarus leidžiame labai populiariame, bet dėl pusiau nelegalios veiklos ant išnykimo ribos balansuojančiame bare.

Laikas namo. Niekai neatslūgstantis karštis ir ilgas judėjimas erdvėje nebepaliko jėgų, todėl nusipirkome naktinio traukinio į Varšuvą bilietus. Bet tai kokia kupė! Dviejis liuksas su juokinga, mažyte kriaukle, rankšluosčiais, dar juokingesne, vengriškai su savimi ir kitais nuolat šnekančia labai išsiblaškiusia ir po pus-tųtį vagoną besiblaškančia palydove.

Liepos 6 d., penktadienis. Pramerkus akis paaiškėja, kad planuotą valandą traukinys tikrai neatvažiavo, nes per daug šviesu ir karšta, jog būtų šešios ryto. Vėluoja tik dvi valandas, bet to pakanka, kad neliktų galimybių šiandien grįžti namo viešuoju transportu.

Turime suktis. Varšuvoje likti nieku gyvu nesinori, nes patirtys Varšuvos centrinėje stotyje iki šiol buvo karčios. Todėl renkamės traukinį į Baltstogę, iš ten – autobusiuką į Suvalkus, kur jau viltingai iškeliamė nykščius į viršų. Po dviejų valandų, dieną pakeitus vakarui, o mūsų viltis – duženoms, iš už nugaros sunkvežimių poilsio aikštelėje išgirstame vairuotoją sušunkant *! Lietuva!*, ir mes džiaugsmingai atidainuojam: *! Lietuva!* ☒

APIE FILOLOGO GYVENIMĄ: JUOZAS AMBRAZEVIČIUS

Lectio ultima, Vilniaus universitetas, 2012 m. birželio 19 d.

Paulius Subačius

Jūsų Magnificencija Rektoriau, mieli kolegos Magistrai ir Profesoriai, gerbiamieji Svečiai! Norėčiau Jums paskaityti paskaitą – tikrą akademinę paskaitą. Ir gal net kai kurie iš Jūsų, naujieji alumnai, būtumėte linkę tokios paskaitos paklausti. Tačiau viskas mūsų sutankėjusio laiko amžiuje supaprastinta ir sutrumpinta, įteiksimos gėlės vysta net Švento Jono paskliautės vėsumoje, todėl tenka redukuoti *lectio ultima* į proginę prakalbą. Prakalbą apie filologo gyvenimą. Juk į šį gyvenimą šiandien žengiate su nauju įkvėpimu, su naujomis teisėmis ir pareigomis. Todėl gal dar kartą klausiate savęs ir kitų – koks yra ar būs tas gyvenimas?

Kaip į tokius klausimus atsako literatūra? Ji papasakoja istoriją – sumezga įtikinamą fabulą, kuri atitinka aristotelinį tikimybės, galimybės ar būtinybės principą. Todėl išgirsite pasakojimą apie konkretų filologą, konkretų nugyventą gyvenimą. Palikusio šį pasaulį žmogaus žingsnių seka jau ištiesai pavaldi tik būtinybės kriterijui. Tikiu, kad tai geriau nei abstraktūs moralai liudija, kokia gali būti literatūros, tautosakos ir kalbos žinovo profesija, apsisprendimai ir likimas. Renkuosi asmenį, kuris man yra pavyzdys ir autoritetas, pabrėždamas žodį *renkuosi*. O jūs patys rinkotės ir dar rinksitės, kuo Jums sekti.

Renkuosi šį filologą ir todėl, kad baigiate magistro studijas einant 23-iesiems atkurtos Nepriklausomybės metams. Jei būtumėte baigę filologiją išgengus į 23-iusius prieškarinės Lietuvos valstybės metus, labai tikėtina, kad *lectio ultima* Jums būtų skaitęs kaip tik jis – tuomet ką tik Visuotinės literatūros katedrai paskirtas

vadovauti Juozas Ambrazevičius. Tačiau 1940-aisiais *lectio ultima* neįvyko. Įvyko *ultimatus* ir okupacija. Šiandien galime vienas kitą sveikinti, kad atkurtoji Respublika jau penkiomis dienomis pergyveno andainykštę, sunaikintą birželio 15-ąją. Respublika, kurios jaunystėje telpa visas Jūsų jaunas gyvenimas.

Juozas Ambrazevičius. Apie 1968. Vytauto Maželio nuotr.

Gimnazistui Ambrazevičiui buvo keturiolika, kai tapo paskelbtas Vasario 16-osios Aktas. 1922-aisiais pradėjęs filologijos studijas Kaune – nes Vilniaus tuo laiku nebeturėjome – Ambrazevičius, kaip ir daugelis iš Jūsų, po paskaitų dirbo žurnalistu, vertėju, redaktoriumi, recenzentu. Dienraštis *Lietuva*, žurnalai jaunimui *Pavasaris* ir *Ateitis*, paskui rimtesnieji *Židinys*, *Naujoji Romuva* – tai tik labiau minėtini iš keliolikos leidinių, kuriuose dirbo ar bendradarbiavo. Kiek vėliau, kai jaunieji inteligentai susitelkė leisti *XX amžių*, pasak istorikų, moderniausia ir solidžiausia to laiko dienraštį, rašydamas vedamuosius, formavo leidinio veidą. Įsidėmėtinas jo slapyvardis dienraštyje: *Servus – Tarnas*.

Kitas, simbolinis motyvas, lydėjęs Ambrazevičiaus studijas – iš

Vinco Mykolaičio ir Juozo Ereto iniciatyvos radęsis literatūrų būrelis, vėliau įgijęs plačiau žinomą meno draugijos „Šatrija“ vardą. Podraug su minėtais steigėjais ir Stasiu Šalkauskiu, Ambrazevičius, jau alumnas, buvo išrinktas „Šatrijos“ garbės nariu. Įgijęs diplomą, jis pakviestas dirbti į gimnaziją ir neatsisakė pamokų net tapęs dėstytoju. Mokytojudamas išvyko į Boną, kur studijavo pas Oskarą Walzelį, tuo metu bene žymiausia Europoje literatūros meninės išraiškos tyrinėtoja. Jo

stilistinės analizės metodą kaip labiausiai sektiną siūlė Vincas Mykolaitis ir Jurgis Lebedys. Net sovietmečiu *Poetikos ir literatūros estetikos* chrestomatijoje Vandai Zaborskaitei pavyko įdėti Walzelio ištraukų.

Su parsivežtu šviežiu Vakarų Europos akademinės minties impulsu Ambrazevičius Teologijos-filosofijos fakultete pakeitė Mykolaitį-Putiną, kai šis dėl pasaulėžiūrinių ir numatomų luomo permainų perėjo į Humanitarinį fakultetą. Literatūros teorija, lietuvių literatūros istorija, Vakarų literatūra, lietuvių tautosaka – tai visi pagrindiniai literatūriniai kursai, vienas po kito kaip Mykolaičio įpėdinystė atitekę trisdešimtmečiui neetatiniam lektoriui. Vėliau Juozas Girnius iševijoje, persisergėdamas, ar yra deramai objektyvus, iš beveik pusės amžiaus distancijos apibendrins: „Visu savo darbų plotu Brazaitis pasireiškė kaip vienas pagrindinių mūsų literatūros mokslo pradininkų, sakyčiau, lygiomis su savo mokytoju V. Mykolaičiu-Putinu. Konstatuoju tai apgalvojęs, nemanydamas nei perdėti Brazaičio mokslinių nuopelnų, nei retoriškai šokiruoti“.

Kuo Girnius grindžia ir mes galime pagrįsti tokį Ambrazevičiaus svorį? Jo plunksnai priklauso brandžiausias prieškarinio *Literatūros teorijos* vadovėlis, perleistas

ar literatūros reiškinių vertinimo koncepciją, grindžiančią vėliau išvirtinusių kritikos požiūrį. Dalis jų sudėti į rinkinį *Lietuvių rašytojai* – pavyzdinę literatūrinių tyrimų knygą.

1936 m. išleistas veikalas *Vaižgantas: apmatai kūrybos studijai* buvo iki tol Lietuvoje didžiausios apimties ir itin novatoriška monografija apie vieno rašytojo kūrybą. *Židinio* recenzentas Ignas Skrupskelis tąsyk apie ją rašė: apeidamas rašytojo biografiją ir iškart leisdamasis „į pačias kūrybos gelmes“ Ambrazevičius „savo darbą pradėjo maždaug ten, kur kiti literatūros istorikai pozityvistai paprastai jį baigia“. Birutė Ciplijauskaitė po keturių dešimtmečių *Aiduose* tyrimo modernumą įvertino jau iš Amerikos akademinės perspektyvos: šioje monografijoje Ambrazevičius „pasirodo pasisavinęs pačius naujausius savo laiko metodus, nuosekliai naudojantis tikslią terminologiją. Savo analizėje niekur nelieka abstrakčiu: viskas atliekama anatomišku būdu, remiantis tekstu. Tad jau 1936 m., atsivertęs skyrių apie *Vaižganto stilių*, literatūros studentas turėjo kompetentingą *explication de texte* pavyzdį, kokių ir pažangesniuose kraštuose ne taip gausiai dar pasitaikydavo“. „Nagrinėtinas pats veikalas su jo žodinėmis priemonėmis“, – toks buvo

Ambrazevičiaus priesakas pradedantiems literatūros studijas.

Tad apmąstydami vis dar diskutuojamą humanitarinių tyrimų lūžį – postūmį nuo biografinės, teminės ir sociokritikos prie tekstinės analizės, turėtume atminti ir jo ryškiausią pradininką mūsų padangėje. Dažnai stojamės akivaizdon atstūmimo reakcijos, kurią sukelia vienos kurios metodologijos ar vertybinės orientacijos absoliutinimas. Todėl ne mažiau svarbu, kad būdingas Ambrazevičius bruožas – vėlgi pasiremsiu Girniaus teiginiais – „metodinis pliuralizmas“, „sintetinis kelias“. O tai, jog „saugodamasis vienašališkumo, jis nieku būdu nepamiršo formos kaip estetinio kriterijaus“, leido jam „laisvu žvilgsniu dalykiškai vertinti ir skirtingų ar net visai priešingų pasaulėžiūrų rašytojus“.

Pasirodžius monografijai apie *Vaižgantą*, fakulteto taryba paragino ją ginti kaip daktaro disertaciją. Drįstu nekorektiškai spėti – šiandien mūsų dėstytojų bendruomenė jautriai reaguotų į Ambrazevičiaus tąsyk pademonstruotą akademinės etikos supratimą ir pačiam sau nusistatytus moksliskumo kriterijus. „Taip aukštai iškelta kartelė kitus stato į nepatogią padėtį“, – kuždėtusi šen ir ten. Mat Ambrazevičius atsisakė pasiūlymo nurodydamas, kad dviejų

Zenonas Ivinskis, Antanas Maceina, Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius Tiubingene. 1953

penkis kartus. Jis inicijavo ir su Antanu Vaičiulaičiu bei Jonu Griniumi parašė iki šiol vargiai pralenktą *Visuotinės literatūros vadovėlį*, kurio šeštasis leidimas pasirodė 1991-aisiais. Tiesa, jis skirtas gimnazijoms, bet šiandien Filologijos fakultete dėstomas Visuotinės literatūros kursas siauresnis, nei anuomet buvo gimnazinis. Iš keturių dešimčių Ambrazevičiaus studijinių straipsnių bemaž kiekvienas formuoja rašytojo, kūrinio

vaites padarė daugiau, nei kitas per penkerius metus, važinėdamas limuzinu. Jis per tą laiką spėjo atstatyti bolševikų sujauktą švietimo darbą“. Beje, ir 1990-aisiais Lietuva pratęsė jaunų švietimo ministrų – literatūros dėstytojų – tradiciją.

Daug karčių žodžių nuo 1941-ųjų ir ypač per kelias pastarąsias savaites viešai pasakyta apie Laikinąją vyriausybę ir Ambrazevičių. Kiekvienam jų pagerbusiam gresia intelektualinis linčas. Visai greta stūkso vieno didžiausių visų laikų nusikaltimų, absoliutaus blogio – Holokausto – šešėlis. Tik kodėl aš turiu netikėti JAV kongreso Imigracijos, pilietybės ir tarptautinės teisės pakomitečio pirmininko, iš konservatyviai tradicijai priklausiusios Pensilvanijos žydų šeimos kilusio Joshua Eilbergo inicijuoto išsamaus tyrimo oficialia išvada, jog nerasta jokių antisemitinės ar pronacistinės Juozo Brazaičio veiklos įrodymų? Plačiai žinoma, kad katalikų bendruomenėje nuolat randasi tikinčiųjų, kurie dedasi šventesniais už popiežių. Tad nenuostabu, kad tenka susidurti su tokiais bendrapiliečiais, kurie yra labiau žydai, principingesni nacių ir antisemitų medžiotojai nei Pensilvanijos žydai, Vašingtono pareigūnai bei Izraelio atstovai, liudiję ir apsisprendę Ambrazevičiaus naudai minėtame tyrime.

Baigdamas noriu trumpai atsakyti į du gal kam išskylančius klausimus. Pirmasis – kodėl kalbėjau apie laikinosios sostinės universiteto filologų bendruomenėje subrendusį žmogų? Viena, VDU apgailėtinu sprendimu uždrausti mokslinę konferenciją apie Ambrazevičių išsižadėjo ne tik jo, bet ir pamatinių akademinės laisvės, atvirumo diskusijai bei nuomonių įvairovės principų, kuriuos, tikiu, tebepuoselėja mūsų universitetas. Maža to, Ambrazevičius buvo Lietuvos, o ne Kauno ar gimtųjų Trakiškių žmogus ir vienas mūsų humanitarinės minties tėvų. Tad gal negudru tokius

žmones dalytis po atskiras parapijas. Jo gyvenimas – paradigminis nekonformistinės dvasios ir racionalaus idealizmo atvejis.

Antrasis klausimas – kodėl leistis į gyvenimą, kuris laikomas prieštaringu, gal nelaimingu, nesėkmingu, istorijos sulaužytu? Čia vėl mesiu žvilgsnį į literatūrą. Ar jūs žinote patrauklių pasakojimų apie taikų, nuosaikų gyvenimą? Vargu, nes tokios fabulos neįtikimos ir nuobodžios. Tiesą pasakius, baisiai nuobodūs ir tokie gyvenimai, nes ramiai stovint po medžiu jie praeina nepastebimai ir be atminties, kurią įelektrina tik nuolatinis bėgsmas trankantis žaibams. Visada teisingai, apdairiai, nuosaikiai, kitaip sakant, steriliai besielgiantis žmogus netaps geros knygos, gero filmo, gero spektaklio herojumi. Maža to, jis ir savo gyvenimą pražiopsos it užmigęs pritemdytos žiūrovų salės paskutinėje eilėje.

Prieštaravimai, kontroversijos? Filologams pravartu kuo dažniau atsiminti, koks prieštaringas yra kad ir Servanteso romanas – ironizuojantis riterystės kultūrą, tačiau drauge sukūręs įsimintinesnį riterį net nei garsieji rolandai ir artūrai. Ar nėra taip, kad susirėmimas su malūnais yra labiausiai žinomas visų laikų mūšis? Ir kodėl gi kas kartą, kai į bendrą pažįstamą numojame ranka – „ai, tas donkichotas“, – intonacija perteikia ne vien atlaidžią pašaipą, ne vien protingą apgailestavimą, bet ir... kruopelytę pavydo.

Tai koks tas filologo gyvenimas? Sakyčiau, tai pašaukimas nesigąscioti prieštaravimų, nesigąscioti savo šalies bei kitų kraštų ir daugybės tikrų bei fikcinių herojų praeities, nesigąscioti žmonių, kurie išdrįso mesti pirštine žmonijos drungnumui ir todėl net po dešimtmečių kelia aistras, verčia galvoti ir spręsti apie tiesą ir prasmę, kurią nuolat užklausia literatūra ir kiekvienu žodžiu įbūtina kalba. Kupino aistringos neramybės filologinio gyvenimo Jums. Ačiū. ❧

„Kaip lašelis tyro gintaro“...

TOMAS DAUGIRDAS

Lietuvoje šiandien pastebime vieną didžiausių minties ir jausenos transformacijų per visą nepriklausomybės laikotarpį. Tai pokyčiai, paliečiantys patriotizmo turinį. Patriotizmas, siejamas su Lietuva kaip vieta, kurioje norisi gyventi ir kurią norisi kurti bei ginti, tampa daug svarbesniu už patriotizmą, siejamą su tauta bei iš praeities mus pasiekiančiais herojiškais vaizdiniais.

Lietuva jau daugiau kaip dvidešimt metų turi savo geografinę vietą. Ji yra atskira valstybė (iš tiesų) Šiaurės Europoje, o jei kas tiksliai nežinotų kur, galėtume patikslinti, kad prie Baltijos jūros, labiau į šiaurę nuo Lenkijos. Turime tvirtą teisę ir pagrindą reikalauti, kad Lietuva būtų fiksuota pasaulio tautų atmintyje kaip šalis, turinti „nuosavą“ sklypą pasaulio žemėlapyje. Tiesa, sklypas nedidelis, bet viena kita namą pastatyti galima, ir yra pakankamai žemės bulvių laukams ir obelių sodams. Žvelgiant į žemėlapi ir pasitelkus vaizduotę, Lietuvos teritorijos išklotinėje net galima išžvelgti širdies formą, – jei kam taip patogiau ir gražiau. Turėti vietą, kurioje gali būti kaip namie (ar turėti namus) yra svarbu ne vien žmonėms, bet ir tautoms. Neseniai girdėjau istoriją apie išstremtus Rusijos vokiečių ištisus kaimus. Į prievartą išvarytų gyventojų namus Stalino laikais buvo atkelti gyventojai iš kitų teritorijų, rusai. Tragiškiausia šios istorijos pusė yra ta, kad Rusijos vokiečiai iš tremties neturėjo kur grįžti. Jie neturėjo žemės lopelio, kuris būtų jų „namai“, apie kuriuos būtų galėję galvoti ir viltis, kuriuose būtų likę jų pasiilgę artimieji. Kai kurie jų grįžo, tačiau tik trumpam, kad iš karto leistųsi į kitą, jau savanorišką trem-

tį. Niekas jų nelaukė, nesiilgėjo ir net nepageidavo jų matyti ten, iš kur jie prievarta buvo išstumti. Gal skamba paradoksaliai, tačiau lietuviai tremtiniai buvo geresnėje situacijoje – jie turėjo kur grįžti, turėjo aiškią namų bei artumo kryptį, „Lietuvą“.

Turėti savą vietą, į kurią gali sugrįžti, yra labai svarbu, tai padeda lengviau iškęsti sunkumus, į ją nukreipta asmeninio kompas rodyklė, kad ir kokioje kitoje pasaulio vietoje atsidurtum. Tai yra geografinis pasaulio centras tiems, kurie čia gyvena, išvyko ar buvo išvyti. Dabartiniame migracijos ir emigracijos kontekste valstybė yra svarbi ir tuo, kad į ją iš bet kur gali panorėjęs sugrįžti. Noras sugrįžti į vietą, iš kurios esi išėjęs, yra veikiausiai šiuo metu stipriausias su patriotizmu susijęs sentimentas, daug stipresnis nei bendrumo jautimas su tautiečiais – todėl, kad jie yra tautiečiai bei kalba ta pačia kalba.

Pasikeitė mes, keičiasi ir pasaulis, jis išsiplėtė bei tapo įvairesnis. Į savo tautos istoriją nebegalime žiūrėti vien savo akimis, turime pažvelgti ir kitų tautų akimis, kurioms tie patys istoriniai įvykiai gali atrodyti visai kitaip, menkai verti pasididžiavimo. Latviai gali prisiminti Viduramžius, kai lietuvių ginkluoti pulkai įsiveržė į jų gyvenamas teritorijas, jas nusiaubė, išsivedė gyvulius. Latviai gali prisiminti ir gabalą pajūrio teritorijos, kurį lietuviams pavyko „atkovoti“ praėjusiame amžiuje. Neabejojame, kad tai „šauku“, nes turėtume dar mažiau pajūrio nei šiuo metu, tačiau kažin ar su

šita nuomone sutiktų broliai latviai.

Didžiuojamės, kad Lietuva buvusi „nuo jūros iki jūros“. Tačiau turbūt tos tautos ne su gėlėmis ir dideliu džiaugsmu pasitikdavo valdytojus iš Vakarų. Kaip pasakoja istorikai, tai buvęs daug geresnis valdymas nei galėjo ar įprastai būdavo viešpataujant totoriams. Tačiau tai tereiškia, kad mūsų patriotizmo šaknis esantis mažesnė blogybė kitiems nei kitos galimos blogybės. Galiausiai šiandien kai kurie patriotiškai užsispyrę lietuviai gali visais įmanomais būdais priešintis, kad lenkai Lietuvoje rašytų pavardes lenkiškai, ir tai laikyti didelio patriotizmo išraiška. Esą jei nusileisime visur ir visose pozicijose, net iki „autonomijos“, tai greta esanti milžinė Lenkija visai „užlips mums ant galvos“. Čia neketiname svarstyti, tiesa tai ar ne, tačiau tai, kas vyksta šiandien tarp lietuvių ir lenkų, atskleidžia, kad tautiškas nebėra patriotizmo pagrindas – jis tik kaip instrumentas naudojamas politinėms ir tarpvalstybinėms kovoms kurstyti ar santykiams apibrėžti. Mažai kas liktų iš lietuviškųjų tautininkų ar lenkiškųjų sąjungų Lietuvoje rinkimų programų, jei išimtu tautininkų ekstraktą.

Tautinis patriotizmas amžiuje po Alberto Einsteino revoliucijos, įvedusios kelis galimus atskaitos taškus,

yra patekęs į labai keblią situaciją. Keblumas visu painumu atsiskleidė visai neseniai, rengiantis perlaidoti ir perlaidojant Lietuvos Laikinosios vyriausybės ministrą pirmininką Juozą Ambrazevičių-Brazaitį. Pradžia atrodė visai normali, ge-

ra ir patriotiška. Vyriausybė priėmė sprendimą skirti lėšų palaikų perlaidojimui Lietuvoje. Žvelgiant iš tautinės patriotinės perspektyvos, niekam nekilo abejonių, kad žmogus stengsis „vardan Lietuvos“ veikti ypač sudėtingoje situacijoje, nusipelno kuo didžiausios pagarbos. Tačiau staiga perspektyva pasikeitė ir tą pačią elgseną įspraudė į kitą kontekstą ir aplinkybes. Tai sukėlė didelę sumaištį, politinę, akademinę bei patriotinę. Staiga dalis akademikų, tarp kurių buvo net tų, kurie veikiausiai politikams ir pasiūlė idėją dėl Lietuvos vadovo pagerbimo, išsižadėjo savo veiklos ir pozicijos... Dalis akademikų išplatino viešą laišką, kuriame pabrėžiama, kad Brazaičio gyvenimo ir veiklos iškilmingas minėjimas buvusi didelė moralinė klaida: „Ko vertas suverenitetas, kurio įgijimo kaina – nekaltų žmonių kraujas?“

Įvykis sukėlė didelę sumaištį lietuviškoje patriotinėje savivokoje, ir jo mastas bei galimos pasekmės nėra tinkamai įvertintos. Šis įvykis, jei į jį žvelgsime atviromis akimis, tautinio patriotizmo teritorijoje nepaliko akmens ant akmens, aplamdė tautinio heroizmo tipus, išklubino tautinio pasididžiavimo stulpus. Pasidaro gana neįtikėtina net nuo minties, kad jei iš šios perspektyvos pažvelgsime į Lietuvos istoriją, jos herojus, didvyrius, laimėjimus, pamatytume nemažai dalykų, kurie mūsų nesužavėtų. Tautiškumas kaip vertybinis patriotinių veiksmų ir poelgių pateisinimas tapo labai įtartinas.

Nesiaiškinant, kuri pusė ir kurie žmonės, vienaip ar kitaip pasielgę ar pasisakę perlaidojimo istorijoje, perlenkė lazda, akivaizdu, kokia negailėstinga yra istorija bei kokius iššūkius praeičiai ir ateičiai ji sugeba mesti. Brazaičio epocha buvo tokia sudėtinga, kad bet kurie sprendimai, kuriuos būtų daręs jo pozicijoje esantis sąžiningiausias ir geriausių patriotinių idealų vedamas žmogus, nebuvo tinkami ir geri, jei

juos vertinsime iš įvairių perspektyvų.

Ši istorija atskleidžia, kad kintant epochoms ir santvarkoms, įvykstant įvykiams, iš kurių mokosi tautos ir individai, tam tikros vertybinės atramos nunyksta, tampa mažiau svarbios, o jas pakeičia kitos. Jei pasiūlytume atsisakyti tautiškumu ir tautiniu istorijos pasakojimu grįsto patriotizmo, daug kam toks pasiūlymas pasirodytų akiplėšiškas bei tarsi sutrypiantis atminimą ir veiklą tų, kurie dėl tautiškumo buvo kovoję ar net padėję galvas. Tačiau akivaizdu, kad pats tautiškumas tebuvo patriotizmo išraiška ar forma, tam tikras rūbas, kuriuo jis apsiengė tam tikru istoriniu metu. Žmonės, aukoję savo gyvybes kovodami su neteisybe ir priespauda, pirmiausia buvo patriotai, o tik po to – tam tikro tautiškumo gynėjai, net jei ėjo su tautiškumo vėliava. Patriotizmas kaip tėvynės meilė daug gilesnė bei platesnė vertybė nei sąsaja su konkrečia tauta, jos apibrėžta istorija, istorinėmis asmenybėmis, laimėtais istoriniais mūšiais bei nacionalinės raiškos atributais – dainos, šokiai, pasakėčios, audimo raštai, pirkių statymo būdas ar net kalba. Todėl nėra nesavalaikiška tarti, kad tautiškumas ir tautiškumu grįstos bendruomeninio gyvenimo vertybės nyksta, ir tai nėra reiškinys, kurį reikėtų stabdyti visomis įmanomomis priemonėmis. Tautiškumo atributai išliks, tačiau jie pasitraukia iš patriotizmo centro. Patriotizmas juo toliau, juo labiau „atsikabina“ nuo tautiškumo ir nesileidžia būti su juo vienareikšmiai tapatinamas.

Tautiškumas, apie kurį šiandien kalbame ir kurio stengiamės išmokyti darželinukus ir moksleivius, yra labai nesenas reiškinys. Lietuvoje jam kiek daugiau nei šimtas metų. Viena kartą atsiradęs jis gali ir išnykti, kai jo buvimas ims kelti pernelyg daug kontroversijų, kurių nebeįmanoma išpaužti dėl istorinių aplinkybių, asmeninės žmonių, šeimų ar kitų tautų patirties.

Nykstant tam tikrai vertybių išraiškai, nebūtinai nebelygia pačių vertybių. Šiuo metu vykstančią patriotizmo transformaciją atskleidžia ir pagrindinis strateginis Lietuvos dokumentas – Valstybės pažangos strategija „Lietuva 2030“, kuris yra Lietuvos žmonių bendra gyvenimo ir veikimo vizija artimiausiais dešimtmečiais. Strategija iš pirmo žvilgsnio nieko nekalba apie patriotizmą. Tačiau iš tiesų joje atsiranda patriotizmo formų, kurias būtų galima pavadinti vietos ar žmonių ryšių patriotizmu. Kaip pagrindinis strategijos tikslas pateikiama patriotinė Lietuvos idėja: „Lietuva – sumani šalis, kurioje gera gyventi ir dirbti“. Tad Lietuva nebėra šalis, kuri išimtinai susieta su praeitimi ir didžiausiais praeities žygiais bei su tautiniais „didvyriais“. Lietuva siejama su vieta, kuri yra tinkama ir patogi gyventi, į kurią norisi sugrįžti, panašiai kaip norisi sugrįžti į jaukius namus iš jų išėjus ar išvykus. Lietuva suvokiama kaip centrinė vieta geografiniame ar emociniame žmogaus žemėlapyje, stiprus traukos centras. Jei pažvelgsime įdėmiau, visa „Lietuva 2030“ ir yra apie tai, kaip išmokyti tokią Lietuvą kurti ir tokią Lietuvą mylėti.

Vietos patriotizmas lietuviškoje savimoneje nėra nei jokia keistenybė, nei naujas dalykas. Jis jau ir dabar minta tam tikrais pseudoistoriniais bei pseudopagoniško tikėjimo vaizdiniais apie ypatingas Lietuvos geografines vietas, tokias kaip „šventus“ kalnus ar girias. Vietos patriotizmas yra persmelktas tautinio patriotizmo. Net poetė, norėdama Lietuvą įvardyti kaip konkrečią vietą, pasinaudojo labiausiai išpopuliarintu lietuviškojo tautiškumo atributu – gintaru: „Koks gražus mažytis mūsų kraštas, kaip lašelis tyro gintaro...“ Sumišęs su istoriniais tautiniais atributais, jis atrodo archaiškas, tačiau jei būtų atgręžtas į dabarties realijas, gali atsiskleisti kaip tai, ką tikrai jaučiame ir kas mus sieja. ☞

ĮGYTI BŪTĮ: KAIP ĮVEIKTI POSTMODERNIAJĄ KRITIKĄ

Michael Martin

Koks siaubingas materialistinio amžiaus produktas: mokslininkai rašo komentarus menui. Bet šie akademiniai paaiškinimai, Fausto komentarai, Hamleto komentarai, išmanūs Leonardo, Rafaelio, Mykolo Angelo meno aprašymai yra karstai, kuriuose laidojamas tikras meninis polėkis, gyvas menas. Pasiimti Fausto ar Hamleto komentarą yra tas pats, kas liesti lavoną.

Rudolf Steiner, *The Arts and Their Mission*, 1923

...vos tik „metodas“ paverčia kritiką šifravimo atmaina, žmogus, kurį su menais sieja šiltas ir tiesioginis ryšys, turi atsisakyti žaisti tą žaidimą. Jis žino, kad didžioji gyvenimo taisyklė, Tikimybė, galioja ir menui, o taikyti tokią taisyklę gali tik protas, o ne sistema.

Jacques Barzun, *The Energies of Art: Studies of Authors, Classic and Modern*, 1956

Mums visiems jau bloga nuo interpretacijos.

Jean Wahl, cit. iš *The Structuralist Controversy*, 1966

Nors kartais ir imuosi literatūros kritiko vaidmens, turiu pripažinti, kad pati literatūros kritikos koncepcija iš prigimties trikdo. Gerai nežinau, kur glūdi problema. Pirmiausia linkstu kaltinti parazitinę kritiką prigimtį: ji tveria kito, tiksliau, „kito“ sąskaita. Bet geriausiai atveju tai tik dalis tiesos. Tikriausiai dėl tos nejaukos linkstu pritarti George'ui Steineriui, pastebėjusiam, kad geriausia kritika yra vėlesnis literatūros veiklas. *Eneida* ir *Ulisas*, šitaip maštant, yra *Odisėjos* komentarai, nors ir patys – kūryba. *Ana Karenina* tokią pat

MICHAEL MARTIN – filosofijos dr. (2002), ankstyvosios modernybės anglų literatūros tyrinėtojas, idėjų istorikas, eseistas, dėsto Marygrove koledže, yra vienas Nancy McDonough Geschke Writing Center Marygrove koledže direktorių. Skelbiamą tekstą („Taking on Being: Getting beyond Postmodern Criticism“, in: *Midwest Quarterly*, 2009, Nr. 3 (50), p. 71–91), apdovanotą Victorio J. Emmetto atminimo premija, iš anglų kalbos vertė Gabrielė Gailiūtė.

paslaugą atlieka *Poniai Bovari*. „Visa rimta dailė, muzika ir literatūra“, – rašo jis, – „yra kritinis veiksmas.“ Steinerio išvalga neapsiriboja intertekstualumu ar aliuzijomis ir nurodo santykius – tarp atskirų kūrinių ir jų autorių; tarp autorių, kūrinių ir skaitytojų – kurie tiesiogine prasme išburia prasmę. Tokius santykius jis vadina „tikrųjų esaičių“ patirtimis.

Tačiau literatūros kritika, apie kurią rašė George'as Steineris 1989 m. ir prie kurios esame pratę dabar, labai skiriasi nuo to, su kuo Rudolfas Steineris (cituojamas aukščiau) susidūrė 1923 m. XX a. pradžios kritika dažniau kapstėsi istorijoje, labiau rūpinosi datomis, šaltiniais, įtakomis ir retorika negu XX a. pabaigos ar XXI a. pradžios kritika. Nors dar pasitaiko tradiciškesnių kritikos atmainų, labiausiai paplitusiai kritikos manierai būdingos įvairiausios autorefleksyvos, idiosinkratinės, subjektyvios (nors kad ir kaip atrodytų nesuvokiama, dažnai teigiančios, kad yra objektyvios) teorijos kristalizacijos, kurias galima sugrupuoti po antrašte „postmodernios“. Nuo 1923 m. kritika labai pasikeitė.

Žinoma, visų sunkiausia yra rasti postmodernizmo apibrėžimą. Apibrėžimų šiam žodžiui dar ilgai neprištigsime. Kai paklausiau kolegės mokslininkės, skaitančios paskaitas apie postmodernizmą, kaip jį apibrėžtų, ji neatsakė, tik tarė: „Jo apibrėžti neįmanoma“. Aš pats siūlau bendrą apibrėžimą, kuris daugeliui gali pasirodyti per platus. Tokiems siūlau pamėginti patiems. Postmodernizmas nėra minties sistema, filosofija, pasaulėžiūra, o laikysena. Kaip Sokratas per Platoną (ar tai buvo Platonas per Sokratą?) teigė, kad sofisto Gorgijo retorika esanti ne išmintis, kokia pastarasis ją vadina, o „įgūdis“, taip ir postmodernizmas nėra teorija ar teorijų rinkinys, o įgūdis, įprotis, polinkis, būdingas būtent mūsų meto mokslininkams. Postmodernizmo įprotis aiškiai matyti literatūros kritikos ir humanitarinių mokslų tyrimų prieigose, kurių daugybė atsirado nuo septinto dešimtmečio. Šioms prieigoms būdingas fragmentiškumas, netikrumas, ironija, taip pat intelektualinis ir dvasinis netvirtumas, o retkarčiais net žiaurumas. Postmodernus gestas pasaulio atžvilgiu yra liguistas, o savęs – nesaugus. Todėl susidūrimas su pasauliu,

savimi ir kitu (anų dviejų susitikimo vieta) yra persmelktas cinizmo, reliatyvizmo ir *Angst*. Galiausiai postmodernizmas yra veikiau simptomas, o ne priežastis. Jis – gilesnio sutrikimo *požymis* (labai postmodernus žodis).

Ko gero stipriausia, taip pat man pačiam geriausiai pažįstama postmodernizmo įtaka intelektualiniame gyvenime yra literatūros kritikai. Akademiniai ir kultūriniai literatūros ir humanitarinių mokslų žurnalai knibždėte knibžda veikalais, kurie skatina postmodernios laikysenos plitimą. Todėl naujoviški Foucault, Derrida, Lyotard'o ir kitų požiūriai pasklido kultūroje ir paveikė kiekvieną visuomenės sluoksnį, net gyvenimus žmonių, kurie apie šiuos vyrus nieko nėra girdėję, – kaip keliomis kartomis anksčiau Darvino ar Freud'o idėjos. Bet prieš sulįsdami pernelyg giliai į postmodernizmą, pirmiausia aptarkime, kas lėmė jo iškilimą.

Pirmas ryškesnis atotrūkis nuo tradiciškesnio, humanistinio požiūrio į literatūros kritiką, kuris iš esmės ir pats buvo nepakankamas, įvyko XX a. trečią ir ketvirtą dešimtmetį išryškėjus Naujajai kritikai. Jos reikalavimas nukreipti skaitytojo dėmesį į meno kūrinį, o ne į

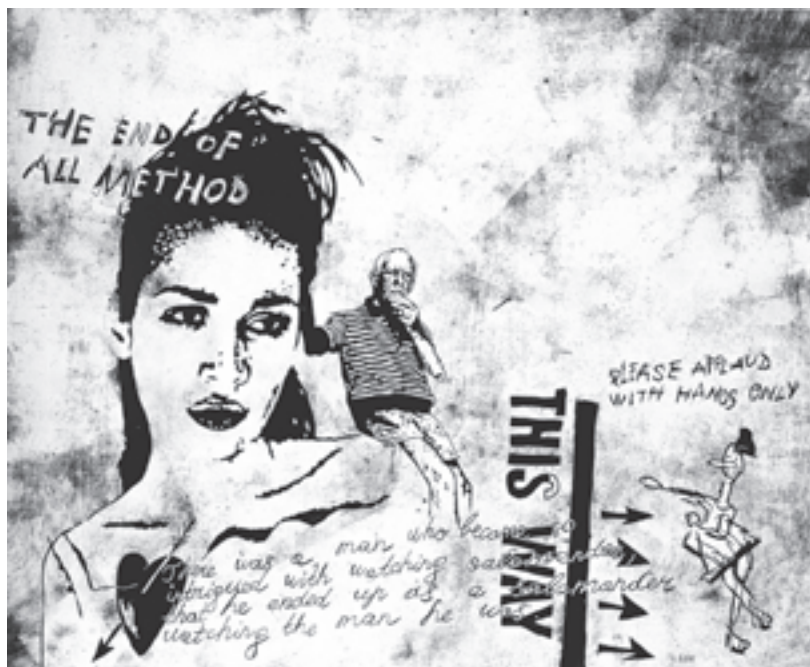
sias literatūros kritikos istorijos įvykis nutiko Johno Hopkinso humanitarinių mokslų centre 1966 m. spalio 18–21 d. Simpoziume, pavadintame „Kritikos kalbos ir žmogaus mokslai“ (kurio pranešimai ir diskusijos įamžinti knygoje *The Structuralist Controversy*), struktūralizmas iš esmės gavo mirtiną smūgį, o į jo vietą pradėjo brautis poststruktūralizmas ir jo neramios dūšios. Renginyje dalyvavo garsūs ir dar išgarsėsiantys vardai: pavyzdžiui, Hyppolite'as, Jakobsonas, Lacanas, Kottas, Poulet, Barthesas, de Manas, Girard'as ir Derrida. Terminais, kurie ateinančiais dešimtmečiais tiesiogine prasme virs *lingua franca*, šis nuostabus kritikų sąskrydis pasisakė apie viską, pradėdamas metafiziką ir baigiant naujagime semiotiką, – kartais įžvalgiai, o kartais taip, kad galėtų pasirodyti absurdiška (ar bent jau pompastiška) mūsų amžininkams. Kaip prisipažįsta Georges'as Poulet:

Didžiausia mano silpnybė yra beveik visiškas nesugebėjimas nueiti į teatrą pasižiūrėti spektaklio. Man tai atrodo visiškai nepakeliama, nepakenčiama. Aš to negaliu; niekada to nedarau. Vienintelis būdas, kaip galiu įveikti tą pjesę, yra ją perskaityti; taip ir padarau, o tada jokių sunkumų nekyla.¹

Jis ne tik išsako fenomenologo poreikį kontroliuoti ir intymiai patirti tekstą, bet ir vaidina savo paties mikrokosminiam absurdo teatre (juk pjesės rašomos tam, kad būtų *žiūrimos*). Poststruktūralistinė drama, kurią Poulet ir kiti suvaidino Baltimorėje, parengė sceną viskam, kas sekė toliau. Nuo tada literatūros kritiką įtraukė permainingų sukūrys.

Jau mažumėlę senstelėjusios naujienos – dekonstrukcija, marksistinė kritika, froidiškoji kritika, naujasis istorizmas, pokolonijinė kritika, feministinė kritika ir *queer* teorija drauge – kartais klusniai, kartais nenoromis glaudžiasi po „postmodernizmo“ skėčiu. Pastaruosius trisdešimt metų jos ėmė dominuoti Amerikos literatūros ir humanitarinių mokslų katedrose. Kaip skundžiasi Paulas Lake'as, postmodernieji kritikai yra „naujieji „nepripažintieji pasaulio įstatymų leidėjai“². Kaip sąjūdis ar sąjūdžiai, kurie visų pirma prisiekė nuversti „hegemoninį diskursą“, postmodernizmas tapo vyraujančiuoju, jei ne vieninteliu diskursu. Kurgi ne, *carpe diem*.

¹ Richard Macksey and Eugenio Donato, eds., *The Structuralist Controversy: The Languages of Criticism and the Sciences of Man*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1970, p. 79.

Laisvydė Šalčiūtė. Saulėlydis. 2006. Drobė, aliejus, akrilas

menininką, buvo vienas pirmųjų jos originalių įnašų į įdėmųjų skaitymą. Naujieji kritikai atmetė biografinę informaciją apie autorių kaip nesusijusią su tekstu ir verčiau leidosi vedami savo pačių santykio su kūriniais, idant geriau suprastų literatūrą. Tačiau literatūros kritikos mados, kaip ir pačios literatūros, nepastovios ir mėgsta naujoves. Kaip poetai ir romanistai, kritikai ieško naujų kelių.

Atsiradus Naujajai kritikai, turbūt reikšmingiau-

Visoms minėtosioms galingosios postmodernizmo *Geist* apraiškoms bendras be išlygų įtarus požiūris į literatūrą, „tekstus“, – nebent jie priklauso vadinamiesiems „marginalizuotiesiems“ visuomenės segmentams, tokiu atveju jie ginami. Tyrinėjami tekstai laikomi ne autoriaus mėginimu „žengti ir tūkstantą kartą susitikti patirties tikrovę ir savo sielos kalvėje nukalti nesukurtą mano rasės sąžinę“, bet kaip sugedusios (Vakarų) kultūros nuosėdos, kritiko intelekto (ar iš jo?) išspaus-tos lyg riebalai ir purvas iš spuogo.

Liūdniausia tai, kad žmonės, šitaip didvyriškai tyri-nėjantys ir spaudantys spuogus, ypač dauguma koledžų ir universitetų literatūros katedrų darbuotojų, dažniausiai gimė iš vaikų, kurie tikrai norėjo nukalti nesukurtą savo rasės sąžinę. Tai buvo vaikai, kurie mylėjo knygas ir rašytojus. Dabar jie – suaugusieji, kurie dekonstruoja tekstus ir tiki, kad „autorius“ yra didžiausia fikcijos fik-cija. (Ar jie niekada neatkreipė dėmesio, kad Foucault, nors ir tikino autorių esant fikcija, vis tiek knygas pa-sirašydavo savo pavarde? Nenuostabu, kad klesti pla-giatas.) Kas nutiko?

Daug kas. Pirma, mes žinome tai, ko esame mokomi. Per pastaruosius trisdešimt metų literatūros katedrose šios postmoderniosios mokyklos įsismagino ir vis labiau įsitvirtino, perduodamos savo doktrinas studentams ir globotiniams. Jensas Zimmermannas pastebi, kad post-moderniosios teorijos demonstruoja sąmoningą amneziją, kai kalbama apie jų „sąmoningų tekstų pažeidimų“ politiką ir priduria, kad jų „klaidingos interpretacijos taip sukalkėjo, kad studentai išmoksta jas gaminti pa-gal užsakymą“³. Panašiai kaip vaikystėje, lyg osmoso būdu, perimame savo tėvų įsitikinimus ir nuomones, ir mokydamiesi dažnai perimame savo mokytojų ir švieti-mo įstaigų pažiūras. Dažnai net pirmąsias pakeičiame pastarosiomis. Kadangi pradinės ir pagrindinės mokyklos yra tokie „socializacijos“ bastionai, aukštasis išsi-lavinimas prisiima dar platesnius įgaliojimus ir mė-gina paveikti studentus, kad šie priimtų akademijos normas.

Vertybės, paprastai skelbiamos burtažodžiais – pa-vyzdžiui, „tolerancija“ ar „multikultūralizmas“, – yra juokingos, nes paprastai taikomos tik tiems, kurių poli-tinės pažiūros panašios į skelbiančiojo. Pamėginkite už abortus pasisakantį kolegą įtikinti „toleruoti“ tą, kuris kovoja už teisę į gyvybę arba atvirksčiai. Kurgi ne. Jei jau siekiate „nuomonių įvairovės“, į politikos mokslų katedrą priimkite karingą islamistą – arba net krikščionių evengelikalą. To betrukdo, po galais. Postmo-dernusis hegemoninis diskursas to neleis. Ir nebūtinai

tai blogai. Bet visi tie pliauškalai apie toleranciją ir t. t. yra tušti. Niekas rimtai taip nemano: mums tiesiog malonu galvoti, kokiais kilniadvasiais patys save laiko-me. Bet ir toliau kartojame postmodernistinį katekizmą apie „priėmimą, toleranciją, lygybę“, nepaisydami prie-šingų duomenų. Visų šitų nesveikų mandagybių reikia atsikratyti. Kaip apie reliatyvistinius postmodernizmo tauškalus sakė Ernestas Gellneris:

Apsimesti, kad mes koku nors būdu gyvename iki-moksliniame ar net ikiašiniame pasaulyje, [...] idant padirgintume amerikiečių viduriniąją klasę [...] – tie-siog absurdas. Kuo greičiau tos nesąmonės liausis, tuo geriau.⁴

Bet Gellneris, šitaip rašydamas 1992 m., nemanė, kad posmodernizmas dar siautės ir 2009 m. Jis klydo: nesąmonės nesiliovė.

Kita priežastis, kodėl postmoderniuoju etosu tebetiki-ma, yra labai materialistinė: pinigai. Jis gerai parduo-damas. Ar, tiksliau, jis duoda darbo. Literatūros katedros, kurių daugumoje knibždėte knibžda, anot Haroldo Bloomo, „Pagiežos mokyklų“ atstovų, yra tokios, kaip vi-sos: jos priima į save panašius žmones. Juo daugiau, tuo geriau. Šitaip sukuriama atmosfera, kurią aš prami-niau „daugybės asmenybių sutrikimu“ (*multiple person disorder*) – visai padorių žmonių grupė užsideda kaukes ir ima dalyvauti katedros vaidinime. Penki personažai ieško anglų kalbos katedros. Papuikintas performaty-vumas. Apie kaukę Carlos Gustavas Jungas rašė kaip apie psichologinį sutrikimą, būdingą mums visiems:

Pavyzdžiui, kiekvienas pašaukimas ar profesija turi sau būdingą kaukę... Pasaulis jiems primeta tam tik-rą elgesį, ir profesionalai stengiasi tuos lūkesčius pa-tenkinti. Tačiau kyla pavojus, kad jie visiškai susi-lygins su savo kaukėmis – profesorius su vadovėliu, tenoras su balsu. Tuomet žala padaryta... pagunda būti tuo, kas atrodai, didžiulė, nes kaukei paprastai atlyginama pinigais.⁵

Aptardamas senovės Graikijos sofistų ir jų tiesmuką reliatyvizmą, Vladimiras Solovjovas pastebi, kad jiems „niekas nėra nei gera, nei bloga, nei teisinga, nei klai-dinga savaime... nesant tikrų ir objektyvių principų, vienintelė gairė kiekvienu klausimu yra praktiškumas, o jo vienintelis tikslas – pasisiekimas“⁶. O pasisiekimą norisi mėgdžioti.

Humanitarinių mokslų katedros ieško *tipų* („Mums reikėtų feministės/postkolonialisto, kuris specializuotų-si nepakankamai reprezentuojamuose autoriuose“). Iš

² Paul Lake, „The Enchanted Loom: A New Paradigm for Literature“, in: *Southwest Review*, 2002, t. 87, Nr. 2–3, p. 355.

³ Jens Zimmermann, „Quo Vadis?: Literary Theory beyond Post-modernism“, in: *Christianity and Literature*, 2004, t. 53, Nr. 4, p. 497.

⁴ Ernest Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion*, London: Rout-

ledge, 1992, p. 60. Liet. vertimas: *Postmodernizmas, protas ir religija*, iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Pradai, ALK, 1993, p. 92.

⁵ Carl Gustav Jung, *Collected Works*, t. 9.1: *Archetypes of the Collec-tive Unconscious*, 2nd ed., translated by R. F. G. Hull, Princeton: Prin-cton University Press, 1968, p. 122–123.

tikrųjų derėtų juos vadinti *stereotipais*. Deja, tokių akademikų kompetencija net dažniau, negu linkstama pripažinti, gali būti tokia politiška, kad nukenčia jų tyrimų sritis. Pavyzdys: kartą, kaip patyręs mokytojas, turėjau progos stebėti pradedančios mokytojos penktokams vedamą pamoką, o ji buvo istorijos mokslų daktarė. Ji lygino klasikos Atėnų ir Spartos visuomenes. Kadangi mokytoja buvo mokslų daktarė, tikėjausi ir pats išgirsti šį tą nauja. Visą pamoką, dėstomą labai išradingai ir sumaniai, ji vis minėjo „Spartos salą“. Kai vėliau kalbėjomės, paklausiau, iš kur ji sužinojusi, kad Sparta buvo sala. „O nebuvo?“, – paklausė ji. Kaip įmanydamas švelniau pranešiau jai šią naujieną ir pridūriau: „Maniau, sakėte, kad esate istorijos mokslų daktarė.“ „Taip“, – atsakė ji, – „feministinės istorijos.“

Liūdniausia tai, kad daugelyje šitų tipų, dekonstruojančių tekstus, verčiančių nuo sostų autorius ir mojuojančių juoda postmodernistinio nihilizmo vėliava, tebegyvena tas knygas pamilęs vaikas. Bet tas vaikas baisiai skriaudžiamas. Kaip sako mano kolega, kaupiant literatūros mokslų laipsnius, „iš jų išgyvendinama meilė literatūrai“. O gaila.

Tokia postmodernistinė kaukių manija ne nauja – kaip akivaizdžiai matyti iš Jungo esė, parašyto 1940 m. Ji tiesiog įsitaisė kietesnė šukuoseną ir žiedą nosyje. Šitaip užsidėti kaukę būdinga žmonių prigimčiai, iki pat urvų ir simpatinės magijos, kai apsivelkama gyvūnų odomis ir užsidedami ragai, stengiantis užsitikrinti sėkmingą medžioklę – manau, tai visiškai analogiška darbo pokalbio procedūrai. Be to, postmodernizme taip pat aptinkame amžiną bet kurios mokyklos ar laikotarpio troškimą įrodyti, kad protėviai klydo, grumtis su ankstesnėmis kartomis. Žaidžiame stiklo karoliukais.

Troškimas sunaikinti froidiškąjį tėvą, taip puikiai pademonstruotas literatūros kritikos mokyklų procesijoje – nuo Naujosios kritikos paniekos humanizmui, poststruktūralizmo ižeidinėjamų struktūralistinių paradigmu iki dekonstrukcijos atmetos fenomenologijos – gali būti apibūdintas kaip Edipo konfliktas. Bet aš įtarčiau, kad postmodernistinėje akademinėje ir kritinėje aplinkoje esama ir kito konflikto. Jį pavadinau „Lajaus konfliktu“: tėvo troškimas užbėgti pražūčiai už akių ir užsitikrinti valdžią karalystėje. Manau, čia Freudas apsižioplino. Šitas psichologinis tango šokamas dviese.

Tai pripažįsta Jeanas-Francois Lyotard'as. „Daugybės mokslininkų“, – rašo jis, – „„ėjimai“ buvo nutylimi arba užgniauziami dažnai išstisus dešimtmečius, kadangi jie per daug aktyviai destabilizavo nusistovėjusią

padėtį ne tik universitetinėje bei mokslinėje hierarchijoje, bet ir mokslinėje problematikoje.“⁶ Sunku patikėti, kad Lyotard'as manė, jog postmodernistinė hierarchija bus kokia nors kitokia – jis net atrodo išradingas. Galbūt žmonių menkumas ir polinkis pavydėti yra „Gimtosios nuodėmės“ metanaratyvo produktas, bet išnaikinti jų, regis, neįmanoma.

Kritikos mokyklos ir akademinės asociacijos (be to, ir kitos grupės), galima sakyti, sudaro *egregorą*, kolektyvinę kaukę. O *egregoras*, grupės šešėlis, atskiras kaukes apdovanoja už tai, kad jos laikosi filosofijos, bendrovės, darbovietės, partijos, katedros mikroklimato kultūrinių normų. Kolektyvo *egregoras* yra jo Lajus.

Kaip pripažįsta Lyotard'as, *egregoro* karalijoje inovatoriai retai susiranda draugų ir daro įtaką žmonėms. Paprastai jie susilaukia priešingo atpildo. Rusų filosofas Nikolajus Berdiajevas apie šį reiškinį pastebėjo:

Labai kultūringas tam tikro stiliaus žmogus paprastai kiekviena tema reiškia mėgdžiojamą nuomonę: tai vidutinė nuomonė, ji priklauso grupei, nors visai galimas daiktas, kad toks mėgdžiojimas priklauso kultūriniam elitui ir labai rinkinei grupei... Genijus kultūroje niekada neįstengė iki galo rasti sau vietos, o kultūra visada stengiasi genijų iš laukinio žvėries paversti naminiu gyvuliu.⁸

Akademijoje ryškėjant skirtingoms kritikos mokykloms, tai, kas iš konkrečios perspektyvos atrodo unikalumu ir įdomu, pasidaro susisteminta, dogmatizuota, kanonizuota, legituota – tai yra *nuobodu*. Inovatoriams norisi nuversti paskutiniają filosofijos madą nuo sosto iš gryniausio nuobodulio. O Lajus vis dar trokšta nužudyti tą kūdikėlį.

Be to, kai postmoderniosios teorijos buvo kanonizuotos, tai pakenkė jų pačių unikaliam įnašui. Taikliausiai tai išsako Blake'as: „Jos virto tuo, į ką žvelgė“. Įvairiausi aspektai (sakau *aspektai*) postmoderniajame diskurse man atrodo įdomūs, bet nei už vieną iš jų nesu pasirengęs guldėti galvos. Bet dar labiau mane užgauna ir nuvilia daugybė jų arogantiškų teiginių, kad jų tiesos neturėjimas esąs tiesa, o ypač jų karštligiška kritikų ir akademikų savinieka, projektuojama į knygas ir autorius. Čia nekalbu apie Derrida ir de Maną: jų pareiškimai, daromi pirmą kartą, bent jau buvo įdomūs. Čia kalbu apie milijonus, vis dar gromuliuojančius savo meistrų ištarmes ir kišančius savo trigrašį. Toks akivaizdus karjerizmas yra intelektualinio gyvenimo ižeidimas. Kaip pastebi Gellneris,

⁶ Vladimir Solovoyov, *Transformations of Eros: An Odyssey from Platonic to Christian Eros*, translated by Richard Gill, St Paul: Grailstone, [s.a.], p. 32.

⁷ Jean François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, translated by Geoff Bennington and Brian Massumi, Minneapolis: University of Minneapolis Press, 1984, p. 63. Lietuviškas šio

veikalo vertimas jau susilaukė dviejų leidimų: Jean-François Lyotard, *Postmodernus būvis: Ataskaita apie žinojimą*, iš prancūzų kalbos vertė Marius Daškus, vertimą peržiūrėjo ir pataisė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 134.

⁸ Nicolai Berdiaev, *Slavery and Freedom*, translated by R. M. French, New York: Scribner's, 1944, p. 123.

jie priešiskumą formaliai disciplinai ir nerimastingas savasties gelmes išreiškia akademiškais tekstais, skirtais publikuoti moksliniuose žurnaluose, o kartu užsitikrinti paaukštinimą, darant išpūdį atitinkamiems komitetams. Jiems visai tiktų šūkis *Sturm und Drang und Tenure*.⁹

Dėstymas ir mąstymas nėra toks karjerizmas. Bent jau neturėtų būti. Gaila, kad šitie žmonės neužiima pardavimais. O gal ir užsiima.

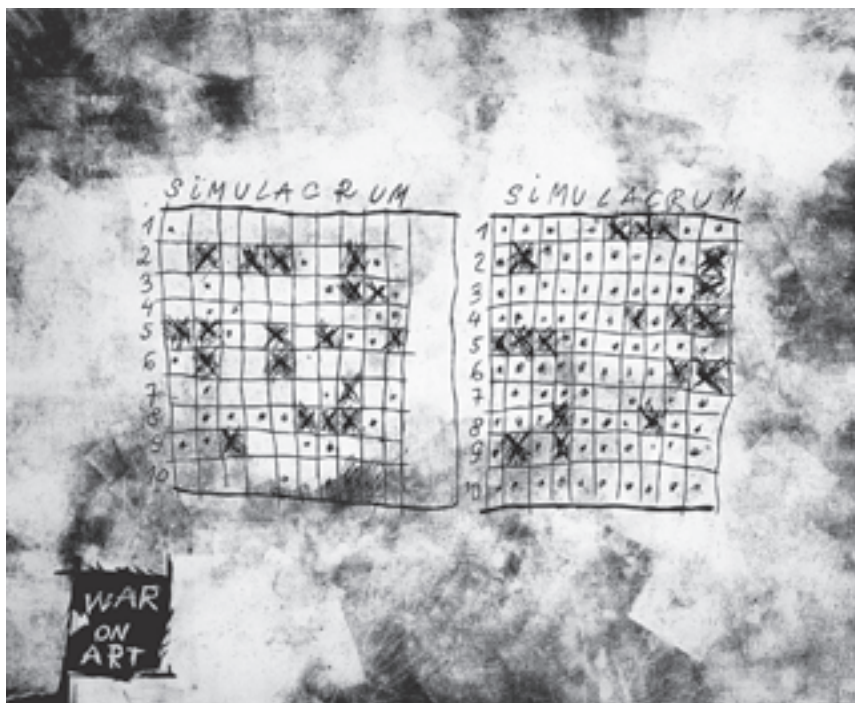
Ką matome ar pastaruosius penkiolika ar dvidešimt metų matėme literatūros studijose, o kartu ir literatūros kritikoje, manau, yra stagnacijos periodas. Prieš postmoderniojo diskurso hegemoniją nestoja niekas naujas ar įdomus, tik viena kita dūšėlė ilgisi praėjusių humanizmo dienų. Esamos mokyklos groja temas ir variacijas, bet nieko negirdėta, nieko nauja. Nesu regėjęs žmogaus, kuris turėtų tokių didvyriškų ir aistringų įsitikinimų kaip Blake'as: „Turiu Sukurti sistemą arba būti kito Žmogaus Sistemos vergas / Nesvarstysiu ir Nelyginsiu: mano darbas – Kurti“ (*Jerusalem* 10: 20–21)¹⁰. Vietoje to spausdinamas kelioliktas rašinėlis apie tai, kad *Audra* rodo užgimstantį Shakespeare'o kolonijizmą. Kam mums jų dar reikia.

Viena postmoderniosios kaukės klaidų yra jos savęs, ar bent kai kurių savo mokyklų, pateikimas kaip „moksliškos“ – tuo pat metu niekinant mokslą. Tai išraiškingiausiai atsiskleidžia postmodernizmo nuosėdose, pasiskolintose iš tikslųjų mokslų, kad šiolaikiniai „mes“ esame privilegijuotoje, aukštesnėje padėtyje, negu prieš mus gyvenę žemės kirminai. Tokia laikysena plačiai paplitusi. Lyotard'as tuos, kuriuos laikė „technokratais“, net kaltino arogancija: „Ši „puikybė“ rodo, kad jie sutapatina save su socialine sistema, kuri traktuojama kaip visuma, siekianti labiausiai performatyvios vienovės“¹¹. Šie žodžiai, parašyti 1979 m., skambėjo apčiuopiamu autentiškumu. O dabar jie puola savo šeiminingą lyg Aktajono skalikai.

Kaip postmodernizmas mėgdžioja tiksluosius moks-

lus? Pavyzdžiui, Terry Eagletonas buvo sudraustas už tai, kad savo metoda vadina „moksliiniu“¹², o Robertas Kochas Lyotard'o mintyse apčiuopia „scientizmą“¹³. Kanonizuotas Michelio Foucault diskursas knibždėte knibžda techninio, kvazimokslinio žargono, tokio kaip „autorius-funkcija“ ir „mokslas arba diskursyvumas, kuris referuoja atgal į kūrinį kaip į pirmines koordinates“¹⁴. Net *JAMA (The Journal of American Medical Association)* rašomas daug sklantesne proza.

Bet literatūros kritika – nesvarbu, postmoderni, klasikinė ar priešistorinė – nėra mokslas, kad ir kaip juo apsimitinėtų, prisidengdama visokiomis hipotezėmis, „teorijomis“ ir vadinamaisiais „tyrimais“. Kaip rašo Bloomas, „Kritika nėra mokslas, net ne „humanitarinis mokslas“, taip pat ji nėra filosofijos atšaka... Poezijos teorija, kaip bet kuri kritika, yra menas, kurio galima išmokti ir kuris gali būti naudingas, o tikrieji jos kri-

Laisvydė Šalčiūtė. Simulacrum. 2006. Drobė, aliejus, akrilas

terijai yra poetiniai“¹⁵. Tik labiau istoriniai/filologiniai literatūros kritikos aspektai kada nors yra buvę bent šiek tiek moksliški.

Leiskit pateikti palyginimą. Žmogaus genomo projektas yra tyrimas; tai mokslinė užduotis, pagrįsta hipote-

in: *International Philosophical Quarterly*, 1999, t. 39, Nr. 2, p. 123–140.

¹⁴ Michel Foucault, „What Is an Author?“, translated by Josué V. Harari, in: *Textual Strategies: Perspectives in Post-Structuralist Criticism*, edited by Josué V. Harari, Ithaca: Cornell University Press, 1979, p. 143, 156. Esama, kad ir ne itin vertingo, ir lietuviško šio teksto vertimo (*Metai*, 1992, Nr. 9–10).

¹⁵ Harold Bloom, *The Breaking of the Vessels*, Chicago: University of California Press, 1982, p. 25.

⁹ Ernest Gellner, *op. cit.*, p. 27; liet. vert. p. 47.

¹⁰ *The Complete Poetry and Prose of William Blake*, edited by David V. Erdman, commentary by Harold Bloom, newly revised edition, Berkeley: University of California Press, 1982.

¹¹ Jean François Lyotard, *op. cit.*, p. 63; liet. vert. p. 133.

¹² Howard Felperin, *Beyond Deconstruction: The Uses and Abuses of Literary Theory*, Oxford: Clarendon, 1985, p. 63.

¹³ Robert Koch, „Metaphysical Crises and the Postmodern Condition“,

žėmis ir teorijomis, o tikslas – sužinoti *tiesą* apie DNR. Palyginkime ją su postmoderniu kritiku, Ofelijos savižudybę pateikiančiu kaip patriarchalinės moters kaip „kito“ priespaudos emblema. Tai nėra tyrimo produktas; nors tai neabejotinai gali būti labai ilgo *skaitymo* produktas. Teisingiau būtų tai vadinti politine propaganda, prasta psichoanalize ar įsitikinimų pareiškimu. Visai galimas daiktas, kad bus įdomu tai pasiskaitinėti, bet tai jokių būdu nėra moksliskai objektyvu ar iširta. Netgi priešingai.

Tokia pretenzija būti oriai moksliskam kyla iš postmodernizmo pirmtakų – Naujosios kritikos ir struktūralizmo atstovų; nors naujieji kritikai ir struktūralistai gėrėjosi mokslu, o postmodernizmas iš esmės jo atsižada. Po Darwino uždelsto veikimo bombos XIX a. ir vėlesnio Freudo psichikos atskleidimo mokslas subrendo. Net šarlatanė Madam Blavatsky nusavino mokslinę evoliucijos paradigmą ir sukūrė religinio, metafizinio ir okultistinio sinkretizmo „sistema“ knygoje *Isis Unveiled* (1877) ir *The Secret Doctrine* (1888). XX a. vidurio literatūros kritikai elgėsi beveik taip pat.

Penkto, šešto ir septinto dešimtmečio pradžios literatūros kritika, pavyzdžiui, kimšte prikimšta mokslinio/

nesunkiai perkeliama ant lentos. Burke'as, truputį labiau idiosinkratiškas ir daug didesnis materialistas, užsimojo dar moksliskiau, vengdamas bet kokių metafizinių kategorijų, kaip „simbolis“ ar „simbolinis veikimas“, ir vietoje jų įveddamas materialistinius terminus, kaip „statistika“ ar „lygtis“¹⁷. Struktūralistams ne tiek rūpėjo atskleisti „tiesą“ apie literatūrą, kiek surasti mokslinį metodą literatūrai skaityti, kad ir kokios klaidingos dabar atrodytų jų pastangos.

Postmodernizmui vis dar būdingas struktūralistų entuziazmas griebtis pseudomoksliskumo, vengiant bet ko, bent iš tolo panašaus į mokslinį *metodą*. Kad ir paniekinęs mokslą, postmodernizmas vis tiek gaubiasi tikslųjų mokslų tikrumo mantija – net jei tas tikrumas yra netikrumo tikrumas (štai puikus PoMo pliauškalų pavyzdys). Toks moksliskas anti-mokslas iš esmės schizofreniškas. Jis yra viskas ir niekas tuo pat metu.

Literatūros kritika nėra mokslas; ji, kaip mėgina priminti Bloomas, yra menas. Deja, daugelis jo kūrėjų tai pamiršo arba stengiasi nekreipti į tai dėmesio. Aš, kaip ir daugelis kitų, tiesiog kankinuosi, net jaučiuosi baudiamas, kai turiu perskaityti Derrida knygą, nors jo idėjos man dažnai įdomios. Nepaisant to, jo diskursas

yra bereikalingai painus, sudėtingas ir nedailus. Kita vertus, kartą skaičiau atšviestą ranka rašytą Derrida laišką ir nustebau, koks jis grakštus ir žavus. Ir nors Derrida rašo ne itin dailiai, tai vis tiek meninė raiška: retorika. O menui – ypač retorikai – svarbiausia ne „tiesa“ ar „faktai“, bet interpretacija, įtikinėjimas ir subjektyvumas: subjekto/kritiko santykis su aptariamu kūrinium. Tai ta pati nuodėmė, kuria Sokratas prieš daugiau kaip du tūkstančius metų kaltino Gorgiją. Šis igimtas postmoderniosios teorijos sofizmas yra kone didžiausia jo ironija: jis, pasirodo, yra *ikimodernus*.

Subjekto/kritiko santykis su aptariamu kūrinium, jei į jį žvelgsime sąžiningai, gali padėti ką nors sužinoti ar išvelgti. Pavyzdžiui, Mykolo Angelo *Pieta* nėra „tiesa“ apie Kristaus nuėmimą nuo kryžiaus. Mergelė Marija sūnaus nukryžiuojimo metu jokių būdu nebuvo keturio-

Laisvydė Šalčiūtė. Saugokitės... 2007. Drobė, aliejus, akrilas

psichologinio žargono ir diagramų, begalės diagramų. Tai buvo didžiųjų schemų braižytojų amžius: Northropo Frye'aus, M. H. Abrams'o ir Kennetho Burke'o¹⁶. Frye'us ir Abramsas baisiai mėgo diagramas ir brėžinius. Jie išpuošdavo knygas dailutėmis schemelėmis, brėžiniais,

¹⁶ M. H. Abrams, *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and Critical Tradition*, New York: Norton, 1958; Northrop Frye, *Anatomy of Criticism: Four Essays*, New York: Atheneum, 1969; Kenneth Burke,

The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action, 2nd ed., Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1967.

¹⁷ Kenneth Burke, *op. cit.*, p. 22–23.

likametė septynių pėdų ūgio mergina. Kristus, nuimtas nuo kryžiaus, taip pat negalėjo atrodyti lyg užmigęs didvyris. *Pieta* yra Mykolo Angelo meninė/filosofinė interpretacija ir komentaras Nuėmimui nuo kryžiaus. Šitaip ji tampa literatūros kritika – papildyta meninės išvalgos ir neįtikėtinų gabumų – Naujojo Testamento pasakojimams apie Nuėmimą nuo kryžiaus. Galbūt ji nėra *tiesa*, bet joje esama sočiai tiesos.

Tokia pat yra ir literatūros kritika: tai kritiko požiūris į aptariamą kūrinį; ir bet kokie užmojai skelbti naujas tiesas apie kūrinio – ar pačios literatūros – prigimtį, kaip daugelis pastebi, ne mažiau (o galbūt daugiau) negu apie aptariamą kūrinį pasako apie kritiką. Jei kritikai ir turi kokios nors įtakos, tai tik jų naudojamos retorikos galioje. Tą patį galima pasakyti ir apie *Pietą*. Tik abejoju, ar Mykolas Angelas norėjo ką nors įtikinti, kad Mergelė *tikrai* buvo septynių pėdų ūgio. Postmodernieji kritikai dažnai, kaip ir jų pirmtakai, pamiršta nuolankumo dorybę. Labai didelė dalis to, kas publikuojama, yra tiesiog vienos ar kitos Pagiežos mokyklos partinės linijos atkarpa. Originalios mintys ir patrauklios idėjos beveik visai nustumiamos šalin, o jų vietą užima nuvalkiotos formulės ir katechetinės dogmos – „*differance*, (re)prezentacija, semiotinė analizė“. Kone Viduramžiai.

Daugiausia, ko gali tikėtis kritikas, imdamasis literatūros kritikos darbo, yra kūrinyje ką nors išvelgti – tai galime pavadinti pedagoginėmis kritikos galimybėmis – arba paskelbti ištarmę (*sententia*) apie kūrinį, apie jo filosofinius, kultūrinius ar estetinius klausimus. Bet tai *sententia*, nuomonė, nei ginama, nei aiškinama, o ne *scientia*. Labai jau dažnai jas painiojame.

„Analizuoti“ daugeliui postmodernių kritikų, ypač Derrida ir Foucault sekėjų, dažnai reiškia „sunaikinti“. Jie, kaip kandžiai pastebi Rene Girard’as, yra romantikai, kurie save laiko narsiausiais ikonoklastais visoje istorijoje¹⁸. Paprastai jų dėmesys krypta į tekstus, tradiciškai priskiriamus tam nekenčiamam statiniui, Vakarų kanonui. Sugurindami šį literatūrinį ikonostasą, jie manosi išsilaisvinę iš sistemų, pažiūrų ir metanaratyvų priespaudos. Tokia katabolinė, arba apofatinė, kritika neabejotinai turi vietos literatūros tyrinėjimuose, bet ji negali būti *vienintelė*. Tai *via negativa*. Kita vertus, *via positiva* su mumis darytų ką nors panašnio į tai, ką turėjo mintyje Coleridge’as, rašydamas *Biographia Literaria*:

Tas, kuris man sako, kad naujame kūrinyje esama trūkumų, nepasako man nieko, kas man nebūtų buvę

savaime suprantama ir be jo. Bet tas, kuris pastebi ir išryškina originalaus kūrinio *grožį*, suteikia man įdomios informacijos, kurios iš patirties nebūčiau galėjęs tikėtis.¹⁹

Coleridge’ui pritaria netikėtas mąstytojas – Richardas Rorty. Jis dalija kritiką į dvi kategorijas: „metodišką“ ir „įkvėptą“. Metodinių pažiūrų laikosi tie kritikai, kurie tyrinėja konkretų aspektą ar seka politika, nesvarbu, marksistinė, feministinė ar dar kokia nors. Tokie kritikai į tekstus žvelgia sistemingai, moksliskai, norėdami savo diskursu pagrįsti ideologiją ar filosofiją. Rorty’o nuomone, tokios pažiūros būdingos tiems, kam „stinga... „apetito poezijai““²⁰. Kita vertus, įkvėptoji kritika, anot jo, „kyla iš susitikimo su autoriumi, personažu, fabula, posmu, eilute ar senovės biustu, kuris pakeitė kritikos suvokimą apie save pačią, apie tai, kam ji tinkama, ką nori veikti: susitikimo, kuris pakeitė jos prioritetus ir tikslus“²¹. Tokios kritikos funkcijos, deja, labai stinga daugeliui akademinų leidinių.

Tačiau tokios kritikos esama. Rorty, nors „oficialiai“ ir nėra literatūros kritikas, gali būti laikomas įkvėptuoju. Taip pat ir Jacques’as Barzunas, George’as Steineris ir Camille Paglia. Antroji pusė Haroldo Bloomo karjeros neabejotinai laikytina įkvėptosios kritikos nešimu masėms. Deja, visi čia išvardytieji nuolat užsipuolami postmodernių kaukių kaip tik už savo „įkvėptumą“. Už tai, kad nesilaiko partijos linijos. Jų proza įdomi, smagi ir verčia susimąstyti: ko dar galima tikėtis iš rašinio?

Ko skaitytojais gali tikėtis iš kritikų: kad šie kritiką paverstų tuo, kas ji ir turi būti, meno kūrinium. Jei jau imamės čiupinėti lavonus, tegu tai būna kiek įmanoma maloniau. Deja, tenka pripažinti, kad tik labai nedidelė dalis postmoderniosios kritikos man literatūriškai maloni. Kita vertus, gera literatūra yra parašyta taip, kad prie jos galime ne kartą sugrįžti. Kaip sako Italo Calvino, „klasikinė knyga yra tokia, kuri niekada nebaigia sakyti tai, ką turi pasakyti“²². Kiek kartų atsiverčiu Yeatso poeziją, Ovidijaus *Metamorfozes* ar Ortega’os y Gasseto *Meditations on Hunting* (nė nemint Shakespeare’o) ir aptinku ten stebuklą, kurių niekada anksčiau nepastebėdavau. Kai iš naujo atsiverčiu literatūros kritikos veikalą, tai nutinka labai retai. Kita vertus, man retai norisi iš naujo atsiversti literatūros kritikos veikalą.

Kritikas turėtų domėtis prieš jį gulinčio rašto *charakteriu*. Postmoderniajam kritikui tas charakteris yra „sukonstruota savastis“ – laikoma kultūros ar metanaraty-

¹⁸ René Girard, *Violence and the Sacred*, translated by Patrick Gregory, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977, p. 130.

¹⁹ S. T. Coleridge, *Biographia Literaria*, t. 1, edited by J. Shawcross, Oxford: Oxford University Press, 1958, p. 44.

²⁰ Richard Rorty, *Philosophy and Social Hope*, London: Penguin,

1999, p. 145.

²¹ *Ibid.*

²² Italo Calvino, *The Uses of Literature: Essays*, translated by Patrick Creagh, San Diego: Harcourt, 1986, p. 128.

vo šalutiniu produktu, bet dažniausiai nelaikoma kito gyvo žmogaus produktu. Niekada nevalia pamiršti, kad impulsas rašyti ir atitinkamas impulsas skaityti kyla iš troškimo bendrauti su kitu. Tai tikroji literatūros privilegija. Visai galimas daiktas, kad autoriai ir knygos sudaryti savo laikų ir aplinkybių, jų nuostatų ir pasibjaurėjimo, jų įtakų ir varžybų; bet niekaip neišsuksime nuo to, kad – kartais – jų sakiniai mus paliečia tiesiog neištrinamai. Ar toks pasakymas – pavyzdys religingumo, dėl kurio buvo taip smerkiami Naujieji kritikai ir humanistai? Galbūt. Bet daugeliui jų literatūra virto savotišku religijos pakaitalu. O aš kalbu ne visai apie tą patį. Kalbu ne apie dievišką sąjungą, bet apie kuklesnę: tarp žmonių sielų. Todėl vis iš naujo atsiverčiu literatūrą, nors tokia *communio* nutinka ne tik – ar ne visada – literatūroje. Aš kalbu apie literatūros patirtį, truputį panašią į tai, ką Martinas Heideggeris vadina autentiškąja Savastimi. Kai susiduriame su rašiniu, kuris dvelkia tokiu autentiškumu, net kai žinome, jog jis fikcinė (ir todėl kategoriškai klaidinga) konstrukcija, sakiny mus jaudina. Išryškėja rezonansas, įgalintas mūsų pačių atvirumo kūrinio Būčiai jausmo, galbūt išvalgoje ar atpažinime, šypsenoje. Ašarose. Tai toli gražu nebūtinai turi nutikti vien skaitant literatūros kūrinius. Tai gali nutikti ir skaitant, pavyzdžiui, laišką ar net, jei pasiseka, literatūros kritiką. Svarbiausia, kad skaitymas yra neįtikėtinais intymus veiksmas, kai kito žmogaus idėjos ir žodžiai apsigyvena mūsų sieloje. Joks kitas veiksmas to pasiekti negali. Net seksas.

Man didžiausia postmoderniosios kritikos problema yra tai, kad aš nepatiriu *communio*. Galbūt apsikrėtęs absoliučiu ir radikaliu postmodernizmo skepsiu, ir pats stoju gynybon? Labiau tikėtina, mano galva, yra tai, kad postmoderniojoje kritikoje nėra vietos autentiškajai kritiko Savasčiai. Jos vietoje – kaukė. O kaukė, kuri yra fikcinė savęs reprezentacija, neturi Savasties, tinkamos *communio*. Kas jam ta Hekuba? Ar jis Hekubai?

Tikiuosi, kad mano meilė literatūrai niekada nebus išgyvendinta. Vis dar tikiu kartu su Apollinaire'u, kad *que seuls le renouvellent ceux qui sont fondés en poesie* – pasaulį pakeisti gali tik tie, kas remiasi poezija (*Poeme lu au mariage d'Andre Salmon*, 10 eilutė)²³. Postmoderniosios polemikos ir politinių manifestų glosolalija man nieko nesuteikia, o reiškia dar mažiau. Jei ir nebūna visiškai nesuprantami, geriausiu atveju jie primena tautologinius debatus tikėjimo klausimais: iš jų kyla pjautynės ir galvosopiai, bet ne išvalgos. Tačiau kritikams nereikia per giliai leisti į neramią polemiką. Yra ir kita išeitis.

²³ Guillaume Apollinaire, *The Selected Writings of Guillaume Apollinaire*, translated and edited by Roger Shattuck, New York: New Directions, 1971.

²⁴ Aristofanas, „Varlės“, vertė Antanas Dambrauskas, in: Aristofanas, Menandras, Plautas, Terencijus, *Antikinės tragedijos*, Vilnius: Vaga,

1917 m. rusų impresarijus Sergejus Diagilevas paprašė poeto Jeano Cocteau sukurti jam baletą. Kai Cocteau paklausė, ko Diagilevas norėtų, šis tiesiog atsakė: „Priblokšk mus“. Štai ko norėčiau iš kritikos. Noriu būti priblokštas. Deja, postmodernioji literatūros kritika dažniausiai laikosi nurodymo „Šokiruok mus“, o galiausiai jis pasidaro toks nuvalkiotas, kad virsta „Sukelk mums nuobodulį“. Ir jai sekasi. Ilgiuosi skambesnių, o ne vien prieštaraujančių, kritikų balsų. Norėčiau sutikti savarankišką protą. Rinka mane nuvargino.

Kritika, kaip ir bet koks geras eilėraštis, gali džiuginti ir informuoti. Kaip pastebėjo Steineris, ji nė neturi būti rašoma kaip kritika *per se*. Vienas iš puikiausių literatūros kritikos veikalų taip pat yra ir vienas seniausių, jis džiugina ir informuoja publiką jau gerokai daugiau kaip du tūkstančius metų. Aristofano *Varlės* taip pat yra ir vienas šmaikščiausių literatūros kritikos pavyzdžių visoje istorijoje. Sunku prilygti tokioms eilutėms:

Prakalbą išdidžią bubnyt,
Skaldyt šipulį per pusę,
Gaišti laiką taip tuščiai –
Pusgalvio žmogaus žymė.²⁴

Tačiau Aristofano humoras – taktika, kuria nuginkluojama publika, parengiant ją tikriesiems ketinimams: literatūros vietai kultūroje aptarti ir vertinti. Aristofanui – ir jo publikai – literatūros kritika buvo tokia svarbi ir artima, kad galėjo būti ir smagi kaip farsas, ir arši kaip grumtynės. Ir nors ši kandi citata rodo labai katabolišką Aristofaną, jis mokėjo būti ir anaboliškas:

Duokit laimingą kelionę poetui, kuris grįžta nuo
mūsų
Vėl į pasaulį šviesos, dievai, kurie požemiuos valdot,
Miestui gi savo buities gražumu pasidžiaugti
laimingam.²⁵

Aristofanas žinojo, kad užsislaptinęs ir įkvėptasis kritikas gali egzistuoti greta, net tos pačios tunikos klostėse.

Panašiai kaip Rudolfas Steineris, kritiką su kapu lygino Williamas Butleris Yeatsas 1895 m. esė pavadinimu „The Body of Father Christian Rosencrux“. Bet vilties jis neprarado. „Niekada negaliu išmesti iš galvos minties“, – rašė jis, – „kad tokios kritikos amžius netrukus praeis, o jo vietoje stos vaizduotės, jausmų, nuotaičių, apreiškimų amžius... nes menas yra apreiškimas, o ne kritika.“²⁶ Be abejo, prie kritikos kapo dar tvyro pavėsių tvaikas. Tokį tvaiką visų pirma skleidžia *corpus poetarum*. Poezijos menas merdi, jei dar nemirė, nes vir-

1989, p. 200.

²⁵ *Ibid.*, p. 201.

²⁶ William Butler Yeats, *Essays and Introductions*, New York: Macmillan, 1961, p. 197.

to psichoterapijos sesijų įrašais, distopiškais ir niauriais šeimos albumais, akivaizdžiu pasibjaurėjimu literatūra (arba jos neišmanymu) ir panieka visam pasauliui. Dar labiau neramu dėl to, kad poeziją rašo daug daugiau žmonių negu skaito. Poezijos nuosmukis yra kritikos amžiaus, kuriame gyvename, padarinys. Jei postmodernieji laikai ir turėjo apetito poezijai, jį prarado per įtarų savo kritikos požiūrį į kalbą ir reikalavimą panaikinti autorystę. Kritika – tikrai kapas.

Tačiau tokia kapo vaizdinyje glūdi ir įprastas būdas pavadinti rašytojo kūrybos visumą jo ar jos kūrinį *kūnu*, o tai daug daugiau negu paranki metafora. Kūnas yra indas, kuriame rašytojo ar kritiko idėjos *įgyja Būtį*. Taip sakau ir *įsikūnijimo*, ir *susidūrimo* su Būtimi prasme²⁷. Šis kūnas yra daiktas, konstruktas, kartais ir kliūtis. Jis tikras, bet tas tikrumas pasireiškia tik tuomet, kai kūrinį glūdinčios *idėjos* nusileidžia (ar pakyla?) per kalbą ir pasiekia kito sąmonę. Tuomet „tekstas“ virsta nebe gėdingu apgailėtinų kultūrinių nuostatų ir priespaudos įkalčiu, o dažniu, kuriuo mus pasiekia kito idėjos ir gali būti išklausomos. Kaip sakė Poulet, „Suprasti literatūros kūrinį... reiškia leisti jį parašiusiam asmeniui atsiskleisti *mumyse*“²⁸. Skaitymas yra platoniskiausias užsiėmimas pasaulyje.

Turiu pripažinti, kad aš, kaip ir Yeatsas daugiau kaip prieš šimtą metų, jaučiu, jog *šis* kritikos amžius netrukus praeis. Postmodernizmas nebeturi naujų idėjų. Jis pasidarė nuspėjamas kaip situacijų komedija. Dabartinė jo stagnacija net rodo, kad artinasi atrofija ir žlugimas. Nuosmukis jau prasidėjo. Bet nedrįstu pranašauti,

kas iškils jo vietoje. Nors negailėsiu, kad jis praeina, jo įpėdinio pasirodymo laukiu neramiai. Patirtis mane išmokė įtariai žvelgti į sąjūdžius; net, ar ypač, į tuos, kurie natūraliai man patrauklūs. Bet kas nors jo vietoje iškils. Tuo galime neabejoti.

Mąstydamas apie Sokrato apsižodžiavimus su sofistais, Vladimiras Solovjovas rašė: „kaip tik todėl, kad buvo absoliučiai kritiškai ir tuo pat metu visiškai teigiamai nusiteikęs tikrojo gyvenimo atžvilgiu, jis apnuogino sofistų pseudokritikos moralinį nepatikimumą“²⁹. Postmodernizmo kritika, kaip ir sofistų, neturi gyvybę teikiančios teigiamos Sokrato pasaulėžiūros aistros. Iš esmės neigiama ir tragiškai ciniška laikysena, lyg snaudžiančios vėžio laštelės, ir bus jo žlugimo priežastis.

Tad kokią siūlau alternatyvą? Grįžti prie romantizmo? Prikelti prasmę? Tai dvi geros idėjos, smarkiausiai puolamos postmodernizmo, ir ne veltui: jų neįmanoma atsikratyti. Jei baiminamės, kad mūsų gyvenimas beprasmiškas, ir tą baimę projektuojame į pasaulį (ar knygą), geriausiu atveju tai yra užuojautos vibracija, o ne atradimas. Prasmė (ar beprasmybė) nėra randama; priešingai, ji jau turima, ji yra būties ypatybė. Šitaip ne skelbiu reliatyvumą, bet subjektyvumo apoteozę, modalumą, nebūdingą mokslams, bet būdingą menui. Neraginu grįžti prie humanizmo, kaip siūlo Grahamas Goodas³⁰. Ir neskelbiu „nehumanizmo“ kaip Zimmermannas. Manifestų jau gana. Dabar reikia vėl išsileisti į kritiką įkvėpimą. Paskutinis kritikos žodis, kaip ir *Uliso*, turėtų būti „Taip“.

²⁷ Angl. žodžių žaismas čia ir pavadinime: *take on* gali reikšti ir *priimti*, *įgyti*, ir *susigrumti*, *stoti prieš*. – Vert. past.

²⁸ Richard Macksey and Eugenio Donato, *op. cit.*, p. 61.

²⁹ Vladimir Solovyov, *op. cit.*, p. 37.

³⁰ Graham Good, *Humanism Betrayed: Theory, Ideology, and Culture in the Contemporary University*, Quebec: McGill-Queens University Press, 2001.

KAIP VOKIEČIAI MOKSLINIAIS PAGRINDAIS DALIJOSI BALTIJOS ŠALIŲ DAILĖS VERTYBES

Jens Hoppe

Dailės istorija okupuotose kraštuose

2012 m. balandžio 27–29 d. Berlyno Technikos universiteto Dailėtyros ir istorinės urbanistikos institutas surengė konferenciją „Dailės istorija okupuotose teritorijose 1939–1945 m.“ Renginio organizatorių pagrindinis tikslas buvo praplėsti dailės istorijos disciplinos ir jos praktinio taikymo Trečiojo Reicho epochoje tyrimų perspektyvą, užkariautojo požiūrį papildant rakursu iš priešingos pusės – tų, kurių kultūrą buvo mėginama integruoti, nusavinti, suvokietinti. Temų geografija pateisino rengėjų lūkesčius: reprezentuota vienuolika šalių. Pranešimai pasiūlė keletą apibendrinimų ir išvadų. Pavyzdžiui, dailės istorijos ir dailės germanizavimo pastangų įvairiose Europos šalyse apžvalga parodė, kad postūmį nacionalinių dailės istorijų perrašymui per vokišką prizmę visada teikė vokiečiai, tačiau tai dažniausiai buvo daroma vietinių mokslininkų rankomis. Analizuojant institucinius pertvarkymus, lydėjusius pastangas perrašyti dailės istoriją, parodyta, kad kai kuriais atvejais jie turėjo ir pozityvių pasekmių: sutelktos mokslininkų pajėgos, sukaupotos bibliotekos, formuotos duomenų bazės, archyvai. Įdomios informacijos pateikta pranešimuose, kurie nušvietė vokiečių dailės propagandą okupuotose šalyse ir šios propagandos įtaką vietinės dailės raidai. Viena iš reakcijos į germanizacijos pastangas formų – vietinio nacionalizmo proveržiai. Šiuo požiūriu įdomus konferencijoje analizuotas Andreaso Lindblomo atvejis – švedų dailės istorija, parašyta iš jos eliminavus visus ne švediškos kilmės paveldo objektus. Dauguma pranešimų vis dėlto telkėsi ties meninio paveldo pervertinimo okupacijos ir karo akivaizdoje tema. Nagrinėjant šį ne kartą analizuotą klausimą, siekta išplėtoti mažiau žinomas jos puses. Viena jų – naujų paveldo objektų katalogavimo būdų kūrimas, efektyvesnių jo apsaugos priemonių paieška griovimo arba jo grėsmės akivaizdoje. Šie aspektai atskleisti, pasirėmus Italijos ir Olandijos pavyzdžiais. Kitų šalių (Estija, Slovakija, Lenkija) medžiaga leido parodyti, kaip vokiečiai keitė vietinių specialistų požiūrį į atskirų paveldo objektų vertę, nes, pavyzdžiui, Viduramžių architektūra jiems buvo svarbi ir dėl ideologinių, ir dėl meninių priežasčių, o pilys, rūmai ir dvarai – dėl meninių ir dėl praktinių sumetimų (galimybė pritaikyti kolonistų rezidencijoms).

Šiame žurnalo numeryje publikuojami konferencijos „Dailės istorija okupuotose teritorijose 1939–1945 m.“ idėjas praplečiantys ir sukonkretinantys Lietuvos dailės istorikės *Giedrės Jankevičiūtės* ir vokiečių istoriko *Jenso Hoppe's* (iš vokiečių kalbos vertė *Nerijus Šepetytys*) straipsniai, parengti konferencijoje skaitytų pranešimų pagrindu.

Giedrė Jankevičiūtė

Šiame tekste, remiantis Reichsleiterio Alfredo Rosenbergo operatyvinio štabo (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg für die besetzten Gebiete, toliau – ERR) okupuotoms teritorijoms dokumentais, bus aptarta dviejų į Ypatingąją dailės štabą (Sonderstab Bildende Kunst, toliau – SBK) prie ERR įtrauktų dailės istorikų veikla Vokietijos okupuotose Baltijos šalių teritorijose 1941–1943 m. Idant geriau išsivaizduotume kultūros vertybių grobimo procesą, pradėsime nuo paties ERR ir jo padalinio pristatymo. Toliau, pateikę abiejų dailės istorikų – dr. Karlo Heinzo Esserio ir dr. Dietricho Roskampo – keletą biografinių štrichų, susitelksime į jų veiklą okupuotose baltiškiosiose teritorijose. Užbaigsime tekstą suformuluodami keletą klausimų tolesniems tyrinėjimams.

I. ROSENBERGO OPERATYVINIO ŠTABO YPATINGASIS DAILĖS ŠTABAS

Ir pats ERR, ir jo SBK išaugo iš Alfredo Rosenbergo žinybos¹. Pradžią tam davė nugalėtosios Prancūzijos archyvų ir knygų išteklių nusavinimas pagal 1940 m. liepos 5 d. fiurerio įsakymą. Po kurio laiko užsimota ir į žydams priklausiusius dailės kūrinius. Galiausiai buvo sukurtas vertinimo padalinys, nemažai prisidėjęs prie ideologinio karo². ERR veikla plėtėsi lygiagrečiai su karo eiga: nuo 1940 m. veikęs Belgijoje, Prancūzijoje ir Nyderlanduose, 1941 m. pradėjo veiklą Graikijoje,

¹ *Amt Rosenberg (Aro)* – taip dažniausiai kalbamu laikotarpiu vadinamas Alfredo Rosenbergo vadovautas padalinys NSDAP, rūpinęsis kultūros politika ir ideologine priežiūra ir įkurtas 1934 m., Rosenbergą paskyrus „fiurerio patikėtiniu“ ideologinio ugdymo etc. klausimais. Ilgainiui pokario istoriografijoje *Aro* imta vadinti visas Rosenbergo vadovautas partines struktūras, pradedant NSDAP užsienio politikos biuru, baigiant ERR, plačiai veikusiu okupuotose teritorijose. Bet kuriuo atveju nei ši sąvoka, nei ERR veikla nesutapo su to paties Rosenbergo vadovauta (nebe partine, o valstybine struktūra) Reicho ministerija okupuotoms Rytų teritorijoms, kuri teturėjo formalią valdžią civilfervaltungams, taigi ir Ostlando civilinei administracijai. – *Vert. past.*

² Čia ir toliau plg. Jens Hoppe, „Ein Kunsthistoriker im Dienste einer NS-Organisation. Dr. Karl Heinz Esser beim Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg für die besetzten Gebiete“, in: *Mainzer Zeitschrift*, 2010, Nr. 105, p. 180–188.

Jugoslavijoje ir Sovietų Sąjungoje, nuo 1943 m. – netgi Italijoje ir Danijoje. Vėrmachtui vis dažniau patiriant pralaimėjimus visuose frontuose, ir ERR turėjo trauktis iš okupuotų teritorijų. Tose teritorijose palikti štabo darbuotojai pirmiausia rūpinosi pagrobtųjų vertybių pergabenimu į Didžiosios Vokietijos Reichą, ypač į Bavariją ir Austriją.

ERR struktūrą sudarė štabo vadovybė, kurios būstinė iš pradžių buvo Paryžiuje, o 1941 m. persikėlė į Berlyną; pagrindinės darbo grupės (*Hauptarbeitsgruppen*, toliau – HAG) paskirose okupuotose teritorijose ir joms pavaldžios darbo grupės; išoriniai filialai, ryšio punktai ir ypatingieji būriai. Už Baltijos šalis buvo atsakinga Ostlando HAG su būstine Rygoje. Greta šios bendros struktūros veikė ypatingieji štabai, kurie buvo pavaldūs konkrečių teritorijų HAG. Tarp jų svarbiausias ir buvo SBK, sukurtas specialiai dailės kūrinių grobimui. Šis štabas nuo 1940 m. rugsėjo 17 d. iki 1943 m. balandžio 7 d. vien iš okupuotųjų Vakarų teritorijų (taigi pirmiausia Prancūzijos) į slėptuves Vokietijos Reiche išgabeno apie 2775 konteinerių su paveikslais, skulptūromis, baldais ir kt. kultūros vertybėmis. Iš saugojimo vietas pasiekusių konteinerių iki tos pačios 1943 m. balandžio 7 d. buvo inventorizuoti 9455 objektai, tarp jų net 5255 paveikslai³. Greta SBK veikė ir ypatingieji etnografijos, priešistorės ir muzikos štabai. Visuose juose dirbo daugybė universitetinio išsilavinimo mokslininkų.

II. DU DAILĖS ISTORIKAI: KARLAS H. ESSERIS IR DIETRICHAS ROSKAMPAS

Karlas H. Esseris gimė 1912 m. birželio 8 d. Bonoje. Dar studijuodamas gimtojo miesto universitete jis 1937 m. gegužės 1 d. įstojo į NSDAP ir gavo partijos nario bilieta Nr. 4 614 981. Pabaigė studijas apgynęs daktaro disertaciją „Keturiolikos šventųjų gelbėtojų piligriminės bažnyčios (*Wallfahrtskirche zu Vierzehnheiligen*) formos ir poveikis“⁴. Netrukus buvo pašauktas į Vėrmachtą. Tarnaudamas 12-osios pėstininkų diviziono žvalgybos skyriuje, jis nuo 1940 m. gegužės dalyvavo Prancūzijos kampanijoje. Per Liuksemburgą, Somą, Nantą jo kelias vedė į Paryžių, kur Esseris buvo paskirtas į Prancūzijos generalinio karo komisaro štabą dirbti kultūros karinės apsaugos srityje. Prancūzijos sostinėje jis užmezgė kontaktus su EER, o 1940 m. spalį iš Vėrmachto buvo laikinai perduotas Operatyvinio štabo žinion, idant prisidėtų prie vadinamosios „apsaugos“, t. y. kultūros vertybių grobimo.

³ Nürnbergger Hauptkriegsverbrecherprozess, Dokument 015-PS.

⁴ Karl Heinz Esser, *Darstellung der Formen und Wirkungen der Wallfahrtskirche zu Vierzehnheiligen, mit einem Anhang über den „Architekturraum“ als „Erlebnisraum“*, Phil. Diss., (1939), Bonn, 1940.

⁵ Rober Scholtz (g. 1902-02-09 Olmütze – m. 1981-01-15 Fürstendfeldbrucke). NSDAP narys nuo 1935 m., bet bendradarbiavo su NSDAP

Nuo 1941 m. vasario Esseris pradėjo dirbti Luvre įsikūrusiame SBK, visomis jėgomis išitraukdamas į ERR vykdomą grobiamąją veiklą. 1941 m. spalio 25 d. jis buvo galutinai paleistas iš Vėrmachto ir paskirtas į

Supakuoti meno kūriniai, paruošti išgabenimui į Reichą. 1944. Paryžius. Nuotrauka iš Lynn H. Nicholas knygos *The rape of Europe: The fate of Europe's treasures in the Third Reich and the Second World War* (London, 1994)

Centro armijų grupės Operatyvinio štabo Ypatingąjį būrį. Kadangi šiam būriui numatytoji buveinė – Maskva, taip ir liko neužimta, Estijos darbo grupės vadovo Gerardo Schilde's pageidavimu SBK vadas Robertas Scholzas⁵ 1941 m. lapkritį perkėlė Esserį dirbti į Taliną. 1942 m. vasario 21 d. jis paauskštintas: iš Estijos darbo grupės jis perkeltas į viso Ostlando HAG. Taigi jo žinioje atsidūrė ir Latvija, Lietuva bei Baltarusija. Po pusantro metų Esserio pareigos vėl pasikeitė: nuo 1943 m. birželio iki spalio jis dirbo Belgijos SBK, „Briuselio operatyviniame centre“; po to dar kelioms savaitėms buvo perkeltas į okupuotąją Sovietų Sąjungą. Galiausiai 1943 m. gruodžio 2 d. Esseris vėl atsidūrė Vėrmachte: kaip eilinis Tankų žvalgybos rezervo skyriaus kareivis tarnavo Kelne. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui jis nuo 1952 m. vadovavo Mainco Senienų muziejui ir paveikslų galerijai bei vėliau jų pagrindu sukurtam Vidurio Reino žemės muziejui.

Diedrichas Roskampas, EER dokumentuose minimas ir Dieto vardu, figūroja kaip Pg. (*Parteigenosse* – NSDAP narys). Jis gimė 1907 m. rugsėjo 7 d. Emdene⁶. Savąsias dailės istorijos studijas Marburgo universitete Roskampas baigė 1934 m. apgindamas daktaro disertaciją apie XVIII a. šveicarų tapytoją ir poetą Salomoną Gessnerį jo laikų dailės teorijos šviesoje. Jau 1934 m. lapkričio 24 d. (iš pradžių kaip savanoris, vė-

jau nuo 1930 m. Rosenbergo žinyboje vadovavo vaizduojamosios dailės vyriausiajai valdybai, greta kitų pareigų nuo 1938 iki 1945 m. Moritzburgo muziejaus Halėje direktorius.

⁶ Alfred Hentzen, „Dr. Diedrich Roskamp †“, in: *Jahrbuch der Hamburger Kunstsammlungen*, 1968, t. 13, p. 147–148.

liau kaip mokslinis asistentas) jis pradėjo dirbti Hamburgo Kunsthalėje, kur jį pakvietė buvęs Marburgo moksladraugis, dailės istorikas dr. Haraldas Buschas, vadovavęs Kunsthalėi. 1940 m. vasarą Roskampui teko eiti tarnauti kariuomenėn. Ir vis dėlto 1942 m. rugsėjo

Penki tūkstančiai varpų, pagrobti iš visos Europos, surūšiuoti Hamburge. Nuotrauka iš Nicholas Lynn H. knygos *The rape of Europa: The fate of Europe's treasures in the Third Reich and the Second World War* (London, 1994)

1 d. jis paskiriamas Hamburgo Kunsthalės kuratoriumi. Tuo metu jis jau buvo kurį laiką pradirbęs ERR kaip SBK bendradarbis okupuotose SSRS teritorijose. Sprendžiant iš ERR dokumentų, manytina, kad Roskampas 1942 m. dirbo Ostlando HAG ribose, nuo vasaros pradžios – veikiausiai Ukrainoje. Iš Kijevo apie 1943 m. kovą jis buvo perkeltas į Paryžių, SBK Luvro darbo grupė, o iš ten turbūt jau 1944 m. – į pagrobtųjų meno vertybių saugyklą Buxheime⁷. Pasibaigus karui Roskampas grįžo dirbti į Hamburgą, 1965 m. buvo pakauštinamas vyriausiuoju kuratoriumi, o 1967 m. spalio 12 d. netikėtai mirė darbe.

III. VEIKLA BALTIJOS ŠALIŲ TERITORIJOSE

Pradėjęs dirbti Estijoje, Esseris netruko raštu išdėstyti savo poziciją dėl ERR veiklos perspektyvų. Iš šio teksto mes galime susidaryti įspūdį apie užduotį, kurią

⁷ Bent jau taip teigia Otto Kleinas, vėliausiai nuo 1944 m. birželio dirbęs Vakaruose „paimtų apsaugai“ meno kūrinių restauratoriumi ir konservatoriumi Buxheimo SBK; žr. Ivan Bentchev, „Gerettet und verschollene Kirchenschätze: Otto Klein und der deutsche „Kunstschutz“ in Kiev 1941–1943“, in: *Hermenei: Zeitschrift für ostkirchliche Kunst*, 1997, t. 1, p. 37–39. Tačiau šiaip Kleino duomenys yra klaidingi ir nepatikimi, antai jis nurodo 1979-uosius kaip dr. Roskampos mirties datą.

jam buvo davęs SBK vadas Robertas Scholzas. Pasak paties Esserio, jis turėjo:

„1. Išsiaiškinti ir nustatyti dailės paminklų esamąją būklę Estijos ir Peterburgo zonose ir sukaupti informaciją, reikiamą suformuoti pasiūlymams dėl būtinų kultūros politikos priemonių ir būsimų darbų.

2. Prisidėti prie visų rūšių dailės kūrinių Estijos ir Peterburgo zonose išsaugojimo ir priežiūros.“⁸

Esseris pats sau nusistatė darbo planą. Greta dailės paminklų Estijoje ir kaimyninėse Rusijos žemėse registro sudarymo jis ketino pradėti viešinti paskirus dailės kūrinius, šitaip prisidėdamas prie vokiškosios pasaulėžiūros propagavimo. Tam tikslui jis ketino nuodugniau patyrinėti Vokiečių ordino pilis, pavyzdžiui, Sühneburgo pilies Saremos saloje griuvėsius, vadinamąsias vyskupų pilis Kuresarėje ir Hapsalu, taip pat Liubeko meistrų sukurtus altorius Talino bažnyčiose.

Visų šių darbų Esseris vien savo jėgomis nebūtų galėjęs atlikti, tad jis rekomendavo pasitelkti estų specialistus, kurie, dalyvaudami pagal vokišką supratimą vykdomoje veikloje, ilgainiui būtų atitinkamai apmokyti ir suformuoti. Esseriui taip pat reikėjo specializuotos dailėtyrinės bibliotekos, bet ir šitai jis jau buvo apgalvojęs: „ši klausimą būtų paprasčiausia išspręsti operatyvinio štabo žinion perimant, kaip jau seniau buvo planuota, sakoma, puikią žydo Gensso dalykinę biblioteką, kuriai reikėtų rasti deramą vietą štabo patalpose“⁹.

Estijos advokato Juliuso Gensso biblioteka turėjo pasitarnauti ir ruošiantis veiklai Leningrade (Sankt Peterburge). Esseris ketino rengti ir skaityti paskaitas dailės istorijos temomis, šitaip prisidėdamas prie vokiškosios kultūros propagandos. Klausytojai turėjo „būti supažindinti su vokiečių tautos esme, su Vokietijos istorija ir vokiečių didybe“¹⁰. Iš sumanytų paskaitų temų jis paminėjo šias: „Vokiškosios dailės esmė“ ir „Vokiečių ordino pilys“.

1941 m. lapkritį pradėjęs veikti Estijoje Esseris ėmėsi įgyvendinti minėtus užmojus. 1942 m. vasarą Roskampą perkėlus į Ukrainą, vėliau dokumentuose susiduriame faktiškai tik su Esserio veiklos okupuotose Baltijos kraštuose pavyzdžiais.

Paminklų apsauga. Ostlando civilinė okupacinė administracija turėjo savus už paminklų apsaugą atsakingus pareigūnus, tad Esseris apsiribojo savarankiška veikla beveik vien Estijoje. Pavyzdžiui, jis intensyviai rūpinosi Viru-Nigula (vok. Maholm) liuteronų bažnyčios atstatymu, ragindamas sutvarkyti jos stogą¹¹ ir 1942 m.

⁸ Dr. Karl Heinz Esser, Aufgaben eines Kunstsachbearbeiters bei der Arbeitsgruppe Estland des Einsatzstabes Reichsleiter Rosenberg, Reval, 1941-12-11, in: TsDAVO Kiev, Fonds 3676, Opis 1, Sprava 138.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Dr. Karl Heinz Esser, Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 1942-08-30 – 09-08, in: TsDAVO Kiev, Fonds 3676, Opis 1, Sprava 138.

rugsėjį parūpindamas leidimą šiems darbams. Kadangi Viru-Niguloje būta ir vokiečių kolonijos, tai architekto iš Talino perstatydinta viduramžiška trinavė Šv. Mikalojaus halinio tipo bažnyčia tapo ypač svarbi pabrėžiant vokiečių kultūrinį aktyvumą Šiaurės Estijoje.

Metalo surinkimas. Pagal karo meto tvarką ir Vokietijos Reiche, ir visose okupuotose teritorijose, valstybės nuosavybėn buvo paimamas ir perdirbamas metalas. Esseris ir Roskampas dalyvavo šioje veikloje Ostlando teritorijoje. Pavyzdžiui, nuo 1942 m. balandžio 27 d. iki gegužės 7 d. jie abu tuo tikslu lankėsi Kaune ir Vilniuje. Kaune jie apžiūrėjo iš miesto surinktų metalinių daiktų laužyną, tačiau neaptiko jame jokių meniškai, istoriškai ar etnografiškai vertingų dalykų, kuriuos būtų vertėję apsaugoti nuo perdirbimo. „Pirmiausia, kaip ir buvo tikėtasi, nebuvo rasta jokie aiškiai vokiškos amatinkystės dirbinio.“⁴² Būtent tokie daiktai turėjo būti saugomi, remiantis ideologiniais sumetimais, t. y. siekiant pademonstruoti vokiečių kultūrinį dominavimą Baltijos kraštuose. Minėto vizito metu dailės istorikai aplankė ir Karo muziejų Kaune, irgi turėjusį atiduoti turimus metalinius objektus. Esseris su Roskampu nusprendė, kad perdirbimui numatytas atiduoti bronzos liejinys – Hermanno Holtzfeldto 1602 m. Nesvyžiuje nuliedinta patranka – turi likti muziejuje, nes „pagal formą ir įrašus ji yra vertingas vokiškojo kultūrinio viešpatavimo Lietuvoje pavyzdys“⁴³.

Paskaitos. Esserio parengtos paskaitos pirmiausia buvo skirtos vokiškų institucijų personalui, taip pat vokiškai suprantantiems vietiniams gyventojams. Ši jo veikla susilaukė aukšto įvertinimo. Antai jo 1942 m. balandžio 23 d. paskaitoje apie Rusijos carų dvarus Leningrado srityje dalyvavo ERR vadas Gerhartas Itikalas ir Reicho ministerijos okupuotoms teritorijoms Kultūros skyriaus vadovas Hansas Wilhelmas Scheidtas. Esseris siekė įtakoti ir vietinius viešosios nuomonės formuotojus. Štai 1942 m. lapkričio 2 d. jis skaitė paskaitą apie Talino miesto kultūros paminklus vietiniams gidams, ir, pasak jo paties, „pabrėžė vienareikšmiškai vokišką miesto pobūdį, ko nepripažino ligtoliniai propagandiniai iškreipymai“⁴⁴.

Kultūros vertybių grobimas. Abu mūsų minimi dailės istorikai apžiūrėjo Rusijos carų dvarus prie Leningrado. Po vieno tokio apsilankymo Gačino dvare Esseris su Roskampu nusprendė, kad 465 paveikslai iš šio dvaro rūmų turi būti nugabenti į Rygą, nepaisant, kad patys visus juos, išskyrus vieną, buvo įvertinę kaip meniškai nevertingus⁴⁵.

⁴² Schreiben Dr. Karl Heinz Esser an Reichsamtseleiter Robert Scholz, Riga, 1942-05-11, in: TsDAVO Kiew, Fonds 3676, Opis 1, Sprava 138.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Dr. Karl Heinz Esser, Tätigkeitsbericht vom 1942-11-08 – 10-09, in: TsDAVO Kiew, Fonds 3676, Opis 1, Sprava 138.

⁴⁵ Plg. paveikslų sąrašus in: TsDAVO Kiew, Fonds 3676, Opis 1, Sprava 138, fol. 507–520.

⁴⁶ *Universitas Vilnensis 1579–2004*, Vilnius, 2004, p. 49; t. p. žr. http://www.vu.lt/site_files/InfS/Leidiniai/Vilnius_University_1579_2004.pdf, (2012-04-11).

Esseriui išreiškus pageidavimą, kad surenkant metalą (pavyzdžiui, varpus) būtų pasitelkiami vietiniai specialistai, tarp tokių atsидūrė ir Paminklų apsaugos įstaigos darbuotojas, Vilniaus universiteto vyr. asistentas ir Vilniaus Dailės muziejaus direktoriaus pavaduotojas, dailės istorikas Mikalojus Vorobjovas. Jis 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos, idant nepatektų sovietams į rankas⁴⁶. Kitas toks talkininkas, Tartu universiteto docentas Voldemaras Vaga parengė Leningrado ir Maskvos meno paminklų atlasą. Kadangi Vėrmachtas pasirodė esąs nepajėgus užimti nė vieno iš šių miestų, tai šis darbas liko praktiškai nepritaikytas⁴⁷. Prieš atsidurdamas Esserio žinioje Vaga jau buvo pasižymėjęs kaip ekspertas: 1937 m. jis estiškai paskelbė bendrą Estijos dailės istorijos apžvalgą, o 1940 m. – veikalą apie estų dailę nuo Viduramžių iki modernųjų laikų⁴⁸. Vaga buvo sunkiai sužeistas per vieną Tartu bombardavimą 1943 m. sausį, tačiau išgyveno, pasiliko Estijoje, o 1946 m. tapo Tartu universiteto dailės istorijos profesoriumi; ten ir mirė 1999 m.

IV. IDEOLOGINĖS PRIELAIDOS

Esserio ir Roskampo veikla rėmėsi siekiu užtikrinti vokiečių valdžią Baltijos kraštuose. Kaip savo raporte 1941 m. gruodžio 11 d. rašė Esseris, juo sparčiau ir iš-

Meno vertybės, paruoštos gabenimui į Reichą. Apie 1944. <http://www.errproject.org>

samiau bus vykdomas „naujai įgytų žemių pažinimas“, tuo greičiau jis taps „pamatu ateitį nulemsiantiems kultūros politikos sprendimams“. Suplanuotasis ir jo įgyvendintasis Estijos ir gretimų rusiškų žemių (pir-

⁴⁶ www.vu.lt/site_files/InfS/Leidiniai/Vilnius_University_1579_2004.pdf, (2012-04-11).

⁴⁷ Schreiben Dr. Karl Heinz Esser an Robert Scholz, Amt Bildende Kunst, Berlin, Dorpat, 1943-05-15, in: TsDAVO Kiew, Fonds 3676, Opis 1, Sprava 138.

⁴⁸ Voldemar Vaga, *Üldine kunstiajalugu*, Tartu, 1937; Voldemar Vaga, *Eesti kunst: Kunstide ajalugu Eestis keskajast meie päevini*, Tartu, 1940.

miausia Ingrijos) kultūros paminklų registro sudarymas turėjo būti ne kas kita kaip „pats vertingiausias Vokietijos pretenzijų į šį kraštą patvirtinimas“¹⁹.

Parodant vokišką įtaką regiono kultūrai, pavyzdžiui, sureikšminant išlikusius Vokiečių ordino statinius arba tokius Viduramžių menininkų kūrinius kaip Talino bažnyčių altoriai, kartu stengtasi pagrįsti vokiečių kultūrinį dominavimą baltų atžvilgiu. Panašią funkciją, kaip tai neseniai atskleidė Malte Gasche, SBK turėjo atlikti ir priešistorė bei ankstyvoji istorija, turėjusi pademonstruoti „šiaurietišką įtaką“ ir įrodyti, kad baltišką (ir rusėnišką) kultūrą iš esmės esanti nulemta germaniškosios-vokiškosios²⁰. Ne tik dailės istorikams, bet ir visiems okupuotoje SSRS dirbusiems ERR specialistams galiojo tai, ką 1942 m. balandį suformulavo Esseris ir Roskampas: būtina ypač pabrėžti politinį aspektą²¹. Dalykiniai elementai turėjo būti aiškiai pajungti ideologinėms prielaidoms. Šis principas pasireiškė, kad ir sprendžiant minėtųjų metalo dirbinių likimą: derėjo saugoti tik tai, kas vokiška; vietinių, baltiškųjų amatininkų dirbinių kokybė nebuvo vertinama. Taip

Rūšiuojami meno kūriniai, paimti iš Rothschildo šeimos kolekcijos. Paryžius. Apie 1944. <http://www.errproject.org>

elgtasi ir atrenkant nusavintus varpus: buvusiose Sovietų Sąjungos žemėse į išsaugojimą galėjo pretenduoti tik tie bažnyčių varpai, kurie leido įrodyti vokišką kultūrinę įtaką, o dar geriau – viršenybę. Remiantis šitokia nuostata, nuspręsta išsaugoti tuos Vilniaus (ypač XVII–XVIII a.) varpus, kuriuose buvo vokiškų įrašų arba kuriuos liedino vokiečiai²².

¹⁹ Dr. Karl Heinz Esser, Aufgaben eines Kunstsachbearbeiters bei der Arbeitsgruppe Estland des Einsatzstabes Reichsleiter Rosenberg, Reval, 1941-12-11, in: TsDAVO Kiew, Fonds 3676, Opis 1, Sprava 138.

²⁰ Plg. Malte Gasche, „Die Instrumentalisierung der Prähistorie im Reichskommissariat Ostland 1941 bis 1944“, in: *Reichskommissariat Ostland: Tatort und Erinnerungsbjekt*, hrsg. Sebastian Lehmann, Robert Bohn, Uwe Danker, Paderborn u. a., 2012, p. 171–187.

²¹ Dr. Karl Heinz Esser, Dr. Dietrich Roskamp, Aufgaben des Sonders-

5. KLAUSIMAI ATEIČIAI

Esserio ir Roskampo veikla reichsleiterio Rosenbergo Operatyvinio štabo Baltijos šalims Ypatingajame dailės štabe buvo sąlygojama daugelio veiksmų, tarp jų ir karo įvykių eigos bei vadovybės sprendimų. Su jais bendradarbiavusiems Baltijos šalių mokslininkams, vis labiau ryškėjant Vėrmachto pralaimėjimo perspektyvai, teko apsispręsti: atsiderėti sovietų rankose arba bėgti iš gimtinės.

Iš to, kad Esseris buvo paskirtas dirbti SBK iš pradžių Prancūzijoje, tada Sovietų Sąjungoje (tiksliau – jos okupuotose Baltijos šalyse), dar vėliau Belgijoje, ir vėl Sovietų Sąjungoje, o Roskampas – Sovietų Sąjungoje, Prancūzijoje, Vokietijos Reiche, aišku, kad vokiečių dailės istorikai iš esmės turėjo taikyti vienuose kraštuose sukauptą patirtį kitose šalyse. Tik kokį konkretų poveikį toks patirties perkėlimas duodavo kultūros vertybių grobstymui? Kitas atviras klausimas – kiek reikšmės turėjo tai, kad ERR triūsė daugiausia jauni (tarp 1933–1942 m. daktaratus apsigynę) mokslininkai ir mokslininkės? Ar tai, kad jie buvo stipriau paveikti nacionalsocialistinių idėjų, reiškia, kad jie lengviau gebėdavo nepaisyti profesinės etikos reikalavimų? Ar jų mokslo kalba skyrėsi nuo tos, kurią vartojo vyresnieji dailės istorikai?

Kiti klausimai: kaip Baltijos šalių ERR, kad ir Lietuvos darbo grupė²³, bendradarbiavo su Ypatinguoju štabu? Kaip veikė funkcijų pasidalijimas kasdieniame darbe? Lieka menkai težinomas moterų vaidmuo kultūros vertybių grobstyme, nors kai kurios dailės istorikės yra dalyvavusios grobstant žydų meninę nuosavybę. Jei ERR moterys ir neužėmė reikšmingesnių vadovaujančių postų, tai paskiruose Ypatinguose štabuose mes aptinkame mokslininkų, vadovavusių mažiems padaliniais ir pan. Taigi klausimą apie mokslininkų savarankiškumą ir savaveiksmiškumą dar teks tirti. Analizuojant Vokietijos Reicho kultūros paveldo politiką kyla ir kiti aktualūs ir įdomūs klausimai. Mokslininkas Vokietijos Reicho tarnyboje, kultūros (pirmiausia svetimos) pažinimas ir jos politinis pertvarkymas, profesiniai reikalavimai ir ideologinis užsakymas kultūrininko įsitikinimuose bei praktinėje veikloje – visa tai yra perspektyvi tolesnių tyrinėjimų sritis. ❏

tabes Bildende Kunst im Einsatzstab RR, Riga, 1942-04-23, in: TsDAVO Kiew, Fonds 3676, Opis 1, Sprava 138.

²² Schreiben Dr. Karl Heinz Esser an Reichsamtseiter Robert Scholz, Berlin, 1942-05-11.

²³ Apie Lietuvą žr. Arūnas Bubnys, „A. Rosenbergo operatyvni štabo veikla Lietuvoje: žydų kultūros vertybių grobimas ir naikinimas (1941–1944)“, in: *Lituanistica*, 2004, Nr. 3, p. 22–46.

LIETUVOS MENINIO PAVELDO DALYBOS NACIŲ OKUPACIJOS METAIS IR MIKALOJAUS VOROBJOVO VEIKLA

Giedrė Jankevičiūtė

Klausimas, ar XX a. Lietuvoje būta mėginimų rašyti politiškai angažuotą dailės istoriją, geriausiu atveju nuskambėtų kaip naivus išsišokimas, nors nuoseklių tyrimų šia tema kol kas neturime. Nėra apibendrintos net akivaizdžios sovietinių ideologų pastangos šia linkme; vis dar nesame išanalizavę, kaip vyko (ir tebevyksta) Lietuvos dailės paveldo dalybos tarp buvusių LDK tautų. Na, o kaip gi vokiečiai, su kuriais tiek rūpesčių turėjo latviai ir estai? Atsakyti į pastarąjį klausimą nesunku, nes pastangos germanizuoti Lietuvos dailės istoriją ryškesnio pėdsako nepaliko. Tačiau, ar tokį klausimą verta kelti? Ar tų pastangų apskritai būta? Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečiai aprašė Lietuvos ir didžiųjų mūsų miestų įdomybes, rūpindamiesi jas pristatyti vokiečių keliautojams. Kokių nors rimtesnių propagandinių kėslų šių leidinių autoriai lyg ir neturėjo. O kas ir kaip rašė ar mėgino rašyti Lietuvos dailės istoriją Antrojo pasaulinio karo metais? Ar būta bandymų įtraukti vietinius dailės tyrinėtojus į Lietuvos dailės istorijos rašymą per vokišką prizmę, kaip kituose Vokietijos Reicho okupuotuose kraštuose?

Ieškant atsakymų, tektų pradėti nuo trumpo ekskursio į dailės istorijos disciplinos būklę XX a. vidurio Lietuvoje, o paskui atidžiau nei ligi šiol pažvelgti į vis dar nepakankamai įvertintą ryškaus intelektualo, dailės istoriko ir kritiko Mikalojaus Vorobjovo (1903–1954) asmenybę.

Sąlyginai ramus vokiečių civilinės valdžios valdymo laikotarpis, leidęs propagandos specialistams ir jų užsakymų vykdytojams susitelkti į dailės istorijos rašymo bei perrašymo reikalą, Lietuvoje truko maždaug nuo 1941 m. rudens iki 1943 m. kovo. 1943 m. kovo viduryje, reaguodama į raginimo lietuvių jaunuoliams jungtis į SS dalinius boikotą, okupacinė valdžia areštavo ir išvežė į Štuthofio koncentracijos stovyklą 46 Lietuvos intelektualus ir uždarė visas šalies aukštąsias mokyklas. Po šių įvykių dailės istorijos germanizacijos problemos tapo dar mažiau aktualios. 1943 m. gegužę Lietuvoje apsilankė Ostlando aukštojo mokslo referentas Kurtas

Stegmannas von Pritzwaldas, tikėjęsis paraginti Lietuvos mokslininkus tyrinėti Reichui aktualias temas, tačiau artėjant frontui, blogėjant ekonominei situacijai, mokslo ir mokslo priemonėmis vykdomos propagandos reikalus nustelbė esmingesni rūpesčiai, skatinę žmones pirmiausia galvoti apie fizinį išlikimą.

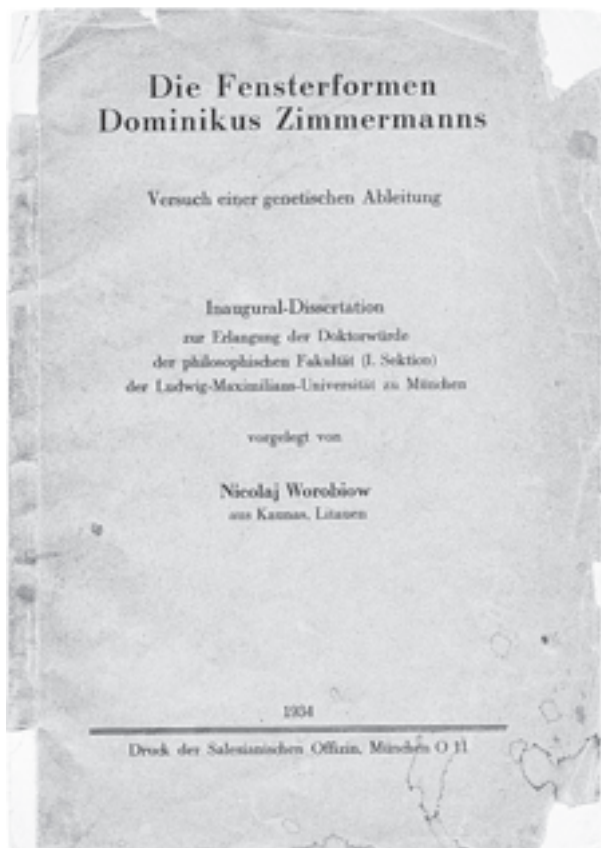
Kaip nacių okupaciją lydėję germanizacijos siekiai reikėsi gležnoje Lietuvos dailės istorijos disciplinoje ir kokią poveikį jai padarė?

Karo išvakarėse Lietuvos dailės istorijos tyrimus plėtojo būrelis lenkų kilmės profesorių Vilniuje ir keli užsienio – Vokietijos, Šveicarijos ir Prancūzijos uni-

Mikalojus Vorobjovas su dukra Marija po 1940 m. prie savo namų Žvėryne. Nuotrauka iš LDM archyvo

versitetų auklėtiniai Kaune. Nepaisant politinių ir nacionalinių įtampų, lenkų ir lietuvių dailės istorikai domėjosi vieni kitų darbais. Įrodymas – Pauliaus Galaunės korespondencija, saugoma Adelės ir Pauliaus Galaunių namų-muziejaus rankraštyne. Moksliniai in-

Mikalojaus Vorobjovo disertacijos *Die Fensterformen Dominikus Zimmermanns: Versuch einer genetischen Ableitung* viršelis. 1934. Nuotrauka iš LDM archyvo (B-1, apr. 3, b. 5)

teresai architektūros ir dailės specialistus vertė susitikti dviejuose taškuose: tiriant Lietuvos etninį paveldą ir Vilniaus architektūrą.

Ir lenkų, ir lietuvių dailės žinovai sutarė, kad viena didžiausių Vilniaus architektūros paveldo vertybių yra Baroko epochos kūriniai. Nuo XX a. trečio dešimtmečio pagrindinis tyrinėtojų dėmesys juos interpretuojant buvo sutelktas į itališkąsias įtakas. Per jas siekta atskleisti vilnietiškojo baroko savalaikiškumą, estetinę vertę ir taip integruoti Vilniaus kultūrą į europinį kontekstą. Svarbiausiais tyrimų objektais ilgainiui tapo gausiausiai išlikę vėlyvojo baroko architektūros ir dailės pavyzdžiai. Apibendrinant šį paveldą sukurta „Vilniaus baroko mokyklos“ sąvoka, pirmiausia apibūdinanti architektūros kūrinius, atsiradusius XVIII a. viduryje, atstatant miestą po Vilnių nuniokojusių gaisrų. Mokyklos kūrėjais pripažinti vietinės kilmės architektai Liudvikas Grincevičius, Gabrielis Lenkevičius, Tomas Žeb-

rauskas ir keli „įvietinti“ užsieniečiai: Jonas Valentinas Tobijus de Dyderszteynas, Jonas Kristupas Glaubitzas.

Vilniaus baroko mokyklos koncepcija imponavo pirmiausia lenkiškos kilmės vilniečiams, nesutikusiems taikstyti su Lenkijos provincijos miesto statusu, tačiau ne mažiau palankiai ją priėmė ir tapatybės paieškoms susirūpinę nepriklausomos Lietuvos Respublikos piliečiai. XX a. pirmoje pusėje šio fenomeno tyrimams daugiausia nusipelnė lenkų kilmės mokslininkai Stanisławas Lorentzas (*Jan Krzysztof Glaubitz – architekt wileński XVIII wieku: materiały do biografii i twórczości*, 1937) ir Marianas Morelowski (*Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia*, 1940).

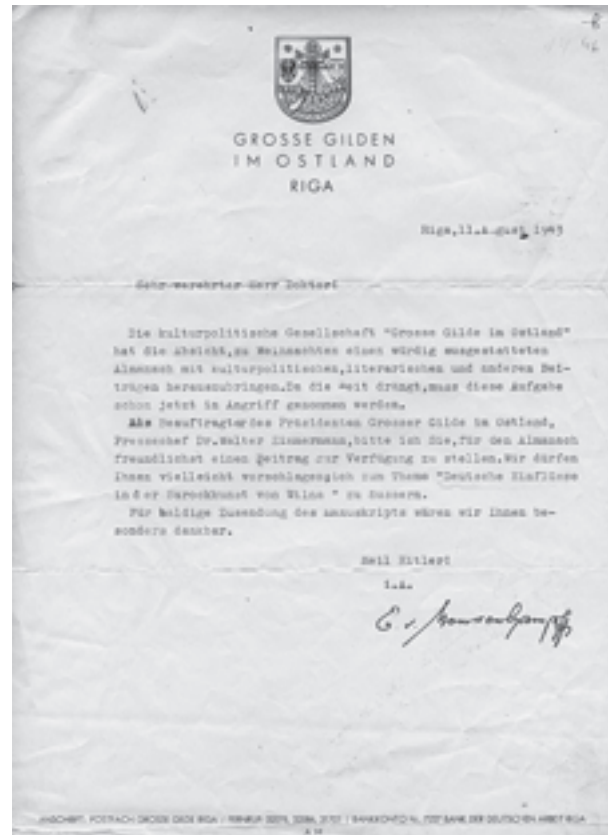
Pradžią lietuviškajai baroko tyrimų mokyklai padėjo Heinricho Wölfflino studentė Halina Kairiūkštytė-Jaciniene (1896–1984), 1926 m. Ciuricho universitete apgynusi disertaciją apie Pažaislio kamaldulių vienuolyną (*Pažaislis, Ein Barockkloster in Litauen*, 1930). Apie 1939 m., paskatintas politinių aplinkybių (išitraukę į Vokietijos karą prieš Lenkiją sovietai užėmė Lenkijos rytines žemes ir „gražino“ Lietuvai Vilnių ir Vilniaus kraštą), Vilniaus baroko architektūra susidomėjo Wilhelmo Pinderio auklėtinis Mikalojus Vorobjovas. Baroko studijos jam nebuvo nauja sritis: daktaro laipsnis Vorobjovui suteiktas už 1933 m. Miuncheno universitete apgintą disertaciją *Die Fensterformen Dominikus Zimmermanns: Versuch einer genetischen Ableitung*, skirtą XVIII a. Bavarijos stiuko meistro ir architekto Domyko Zimmermanno (1685–1766) kūrybos analizei. Vorobjovo disertaciją pastebėjo ir teigiamai įvertino Vokietijos architektūros istorikai; ji iki šiol figūruoja Bavarijos vėlyvojo baroko tyrimų bibliografijose. Proga gilintis į Vilniaus baroko istoriją Vorobjovui suteikė propagandinio pobūdžio užsakymas parašyti populiarų veikalą, patraukliai pristatantį Vilniaus architektūrą ir jos dekorą eiliniams skaitytojams. Kitaip sakant, Vorobjovas turėjo supažindinti su Vilniaus architektūros šedevrais niekada šio miesto nemačiusius „Kauno Lietuvos“ piliečius, kurie visą tarpukarį gyveno viltimi atgauti istorinę sostinę. Vorobjovo knyga *Vilniaus menas* išėjo 1940 m. Rašydamas ją Vorobjovas nuodugniai susipažino su kitų atliktais miesto architektūros tyrimais, o 1940 m. persikėlęs į Vilnių ir pradėjęs dirbti čionykščiaime universitete bei dailės muziejuje turėjo proga pats jų imtis. Sovietų okupacija dailės istorijos studijoms nebuvo palanki. Apskritai apie to laikotarpio Vorobjovo veiklą, išskyrus dėstytojo darbą, žinių neturime. Nacių okupacijos metais Vorobjovas dirbo keliomis linkmėmis: organizavo ir koordinavo ekskursijas po Vilnių, dalyvavo paveldosaugos veikloje, iki 1943 m. skaitė paskaitas Vilniaus dailės akademijoje ir universitete, populiarino Vilniaus architektūrinį paveldą spaudoje (straipsnių apie Vilniaus architektūrą bei architektus paskelbė Vilniuje lietuvių kalba leisto dienraščio *Naujoji Lietuva*

sekmadieninėje rubrikoje „Menas ir gyvenimas“). Aktyvų, ambicingą, intelektualų, smalsų, iškalbų, o svarbiausia – puikiai mokantį vokiškai dailės specialistą iškart pastebėjo okupacinės valdžios atstovai. Kiti jo kolegos buvo arba dėl lenkiškos kilmės pasmerkti pušiau legaliam būviui, arba nepakankamai gerai mokėjo vokiškai ir nepajėgė laisvai bendrauti su vokiečiais. Natūralu, kad okupacinės valdžios atstovams Vorobjovas atrodė tinkamiausias kandidatas kurti naują Lietuvos meno istoriją. Juolab kad pats Vorobjovas gana palankiai žiūrėjo į bendradarbiavimą su vokiečiais jau vien todėl, kad laikė Vokietiją savo intelektine tėvyne. Jis nuolat sekė vokiškos leidybos naujienas, užsisakinėjo iš Vokietijos dailės istorijos knygas, palaikė ryšius su Vokietijoje gyvenusiais kolegomis, pirmiausia su buvusiu disertacijos vadovu Pinderiu, ir studijų bičiuliais. Antra vertus, Vorobjovas, kaip ir nemaža dalis Lietuvos gyventojų, nacių okupaciją bent iš pradžių vertino kaip išsivadavimą iš sovietų teroro. Vorobjovo jausmai šiuo požūriu suprantamesni prisiminus, kad 1941 m. birželį buvo suimti ir ištremti į Sibirą senukai jo tėvai.

Taip Vorobjovas tapo pirmuoju žmogumi tarp dailės istorikų ir muziejininkų, kurį prisimindavo lietuviškų ir vokiškų įstaigų darbuotojai, atvykus į Vilnių Reicho meno specialistams. Niekas nepaisė Vorobjovo rusiškos kilmės; buvo svarbu, kad jis studijavo Vokietijoje, ją pažino, buvo joje žinomas, nes prieš karą skelbė mokslo straipsnius vokiškuose dailės istorijos žurnaluose, ir puikiai kalbėjo vokiškai. Tiesa, užsakymų bendradarbiauti su vokiškomis institucijomis ir vokiška spauda nebuvo daug. Vis dėlto keletą Vorobjovo straipsnių, populiariančių Lietuvos architektūros paveldą ir pristančių amžininkų daile, išspausdino Kaune ir Vilniuje leisti vokiški dienraščiai *Kauener Zeitung* ir *Wilnaer Zeitung*. 1942 m. Vorobjovas sulaukė pasiūlymo iš Leipcigo parašyti apie Lietuvos meninį paveldą į *S. Hirzel Verlages* leistą žurnalą *Jomsburg. Völker und Staaten im Osten und Norden Europas*. Be abejo, jis buvo žinomas ir Ostlando sostinėje Rygoje, apie ką liudija kultūrinę propagandą vykdžiusios įstaigos *Grosse Gilden im Ostland* prezidento Walterio Zimmermanno vardu 1943 m. rugpjūtį Vorobjovui pateiktas pasiūlymas iki Kalėdų parengti gildijos almanachui straipsnį tema „Vokiečių įtaka Vilniaus barokui“. Šio užsakymo Vorobjovas, atrodo, neįvykdė, tačiau akivaizdžiai ketino. Visos šios aplinkybės leido gerai pajusti naują politinę konjunktūrą. Ši patirtis ir treniruota specialisto akis būtent karo metais paskatino Vorobjovą susidomėti vokiečių kilmės architekto Jono Kristupo Glaubitzo (c. 1700–1767) kūryba.

Manoma, kad Glaubitzas buvo kilęs iš Silezijos, nors tiksliai jo gimimo vieta ir data nežinomos. Vilniuje Glaubitzas minimas nuo 1737 m. Atvyko čia iš Karaliaučiaus, gavęs užsakymą rekonstruoti po gaisro nusiaubtą

liuteronų bažnyčią (1555 m. pastatyta vokiečių pirklių). Dar nebaigęs pirmojo užsakymo, Glaubitzas ėmėsi ir kitų Vilniaus šventovių rekonstrukcijos projektų. Jis suteikė naują barokinį pavidalą benediktinių Šv. Kotrynos bažnyčiai, jėzuitų Šv. Jono bažnyčiai, dirbo unitams

Grosse Gilden im Ostland prezidento Walterio Zimmermanno vardu Vorobjovui pateiktas pasiūlymas iki Kalėdų parengti gildijos almanachui straipsnį tema „Vokiečių įtaka Vilniaus barokui“. 1943. Nuotrauka iš LDM archyvo (B-1, apr. 1, b. 48, l. 46)

(bazilijonų vienuolyno vartai), ortodoksams (Šv. Dvasios soboro ikonostasas), manoma, kad ir žydams (neišlikusios Vilniaus didžiosios sinagogos interjeras). Vilniuje architektas suprojektavo taip pat ir rūmų. Jo pastatų yra dabartinės Baltarusijos ir Latvijos teritorijose.

Pirmieji Vorobjovo užrašai apie Glaubitzo pastatus liudija pastangas nustatyti italų įtakas. Pastabose apie Šv. Kotrynos bažnyčią jis, pavyzdžiui, akcentuoja Domenico (?) Fontana poveikį šventovės architektūrai ir mini, kad Glaubitzas akivaizdžiai rėmėsi nuo 1706 m. Vilniuje plitusių Andrea Pozzo veikalų *Perspectivae pictorum atque architectorum*¹. Toliau savo užrašuose Vorobjovas pastebi, kad bazilijonų vartai – tikrai Glaubitzo darbas, pradėtas greičiausiai 1761 m. ir liudijantis Francesco Borromini įtaką, savo formomis susišaukiantis su

¹ Mikalojaus Vorobjovo užrašai apie Glaubitzą, in: Lietuvos dailės muziejaus (toliau – LDM) archyvas, B-1, apr. 1, b. 32, l. 2.

pastarojo Romos *San Carlino* bažnyčios durų išpjova².

Vorobjovo tyrimai buvo svarbus žingsnis giliau pažįstant Glaubitzo palikimą, nes XX a. penkto dešimtmečio pradžioje žinių apie šį architektą būta labai nedaug. Menotyrimininkai ginčijosi net dėl kai kurių svarbių jo darbų autorystės. Remtasi stilistinės analizės išvadomis. Vienas polemikos objektų buvo Vilniaus universiteto Šv. Jono bažnyčia. Amžininkai, visų pirma dailės istorikas Morelowskis, iš visų jėgų neigė Glaubitzo autorystę, motyvuodami, kad jėzuitai negalėję patikėti tokio svarbaus darbo nežinomam architektui (Glaubitzas atvyko į Vilnių 1737 m., bet Morelowskis nurodo 1739 m., o užsakymas rekonstruoti Šv. Jono bažnyčią datuojamas 1740 m.) ir dargi liuteronui. Vienintelė išlyga, pasak jo, būtų šios bažnyčios Šv. Barbaros koplyčia, priklausiusi auksakalių cechui. Vorobjovas buvo linkęs pritarti Morelowskiui, nors kitas tuometinis autoritetas Lorentzas gynė Glaubitzo autorystę ir priskyrė jam visos Šv. Jono bažnyčios architektūrą, pateikdamas pakankamai įtikinamų argumentų, tiesa, irgi pagrįstų stilistinėmis analogijomis³. Įdomu, kad Vorobjovas persirašė tuos Morelowskio teiginius, kuriuose jis tvirtino, jog geri Vilniaus baroko kūriniai galėjo būti sukurti tik italų, prancūzų, lenkų, bet ne vokiečių architektų bei dailininkų ir kad net pačioje Vokietijoje geriausi baroko kūriniai priklauso italų ir belgų menininkams arba jų įtakai⁴. Tarp blogiausių Vilniaus baroko pavyzdžių Morelowskis regėjo Glaubitzo bazilijonų vartus, Hofferio Šv. Jurgio bažnyčia, Knakfuso Šv. Baltramiejaus bažnyčia. Tačiau vėliau Vorobjovas jau pripažįsta Glaubitzo talentą, kurį sieja su vokiškosios mokyklos pavyzdžiais. Viena populiarų tekstų, kuris, atrodo, buvo perskaitytas kaip pranešimas ar vieša paskaita, jis rašo: „Kaip ir dauguma senojo Vilniaus architektūros kūrėjų, žymus architektas vokiečių Jonas Kristupas Glaubitzas ilgą laiką liko nežinomas mūsų menotyrai. Tik dėka archyvinų tyrinėjimų, atliktų per pastaruosius penkerius – šešerius metus, pavyko ryškiau nušviesti asmenybę, gyvenimo faktus ir kūrybą šito menininko, suvaidinusio didelį vaidmenį Lietuvos Didžiosios kunigaikštijos architektūros plėtėje“. Remdamasis Glaubitzo pamėgtomis dekoru priemonėmis ir jų formomis, Vorobjovas daro išvadą, kad architektas neabejotinai buvo artimai pažįstamas su Austrijos, Silezijos ir Bohemijos baroko architektūra, tad arba augo tuose kraštuose, arba ten studijavo. Su kita jo išsakyta prielaida, – kad prie Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčios atstatymo dirbo mūrininkai ir dailidės iš Karaliaučiaus ir dėl to tikėtina, jog Glaubitzas taip pat galėjo atvykti Vilniun iš Rytprūsių, – sutinka ir šiuolaikiniai tyrinėtojai⁵.

² *Ibid.*, l. 3.

³ *Ibid.*, l. 4, 5, 5 apv.

⁴ *Ibid.*, l. 5 apv.

⁵ LDM archyvas, B-1, apr. 2, b. 160, l. 3, 4.

Vorobjovo ketinimus tęsti Glaubitzo palikimo tyrimus patvirtina 1942 m. liepos 31 d. Vokietijos Reicho raštijos rūmų (*Reichsschrifttumskammer*) darbuotojo žurnalisto Wilfriedo Göpelio laiškutis, kuriame šis dėkoja Vorobjovui už ekskursiją po Vilnių ir prašo patikslinti informaciją apie Glaubitzo darbus bei atsiųsti jo kūrinių, visų pirma Vilniaus liuteronų bažnyčios interjero, iliustracijų. Beje, tikėtina, kad šis Vorobjovo korespondentas yra tapatus žinomam žurnalistui ir kolekcininkui, 1945 m. Leipcige įsteigusiam iki šiol veikiančią meno ir istorijos spaudos fotografijų archyvą *Archiv für Kunst und Geschichte* (tinklapis <http://www.akg-images.com/>).

Gali būti, kad Göpelio apsilankymas Lietuvoje buvo susijęs su Reicho ministro okupuotoms Rytų teritorijoms Alfredo Rosenbergo 1942 m. gegužės vizitu į Kauną, atnešusiu nemažai permainų švietimo ir apskritai kultūros politikos srityje, pradedant dėmesio taikomosios dailės specialistų rengimui sustiprinimu, baigiant muziejinių vertybių inventorizacijos banga ir valstybės kultūros institucijose deponuoto žydų turto konfiskavimu Reicho naudai. Nėra jokio pagrindo ir net prasmės spėlioti, kurlink Vokietijos meno specialistų dėmesys būtų pakreipęs Lietuvos meninės kultūros raidą ir jos refleksiją, nes karas artėjo prie pabaigos.

Būtent karo pabaigos įvykiai toliau lėmė Vorobjovo karjerą ir gyvenimą. Artėjant frontui, jis su šeima buvo priverstas bėgti nuo sovietų. Kurį laiką gyveno DP stovyklose Vokietijoje, paskui išvyko į JAV. Lietuvių išseivija ir kultūros projektus jo neskubėjo įtraukti, tad dėstė amerikiečių aukštesniosiose mokyklose rusų literatūrą, kurią mėgo ir išmanė. Vis dėlto ambicingam ir talentingam dailės istorikui toks gyvenimas atrodė nepakeliamas. 1954 m. Vorobjovas baigė gyvenimą savižudybe. Keli įtakingi lietuvių išseivijos asmenys – poetas Henrikas Nagys, architektas Vytautas Landsbergis – viešai kaltino lietuvių bendruomenę dėl jo mirties, tačiau tai nepadidino Vorobjovo tekstų sklaidos ir populiarumo tarp išseivijos. Sovietų Lietuvoje Vorobjovas buvo vertinamas kaip nacionaliniu genijumi laikomo XX a. pradžios simbolizmo tapytojo Mikalojaus Konstantino Čiurlionio tyrinėtojas, dailės kritikas, bet visų pirma – kaip knygos *Vilniaus menas* autorius. Mėginimų įrašyti jį į platesnį istoriografinį kontekstą, susieti su vokiečių menotyros mokykla atsirado tik pastaruosiu metu. Tyrimai liudytų, kad Pinderio įtaka ir vokiškosios mokyklos patirtis leido jam prieškario ir karo metais pritaikyti naujus dailės tyrimo instrumentus Lietuvos lokaliame dailės istorijos diskurse ir paskelbti keletą vertingų tekstų, pristatančių Lietuvos dailės istoriją iš nacionalinės perspektyvos. Taigi Vorobjovo dailėtyrinė veikla 1941–1944 m. vertintina ne kaip bendradarbiavimas su okupacine valdžia, lydimas pastangų germanizuoti Lietuvos dailės istoriją, bet kaip nauja šios disciplinos fazė mūsų šalyje, tęsėjų sulaukusi, deja, tik po kelių dešimtmečių. ☒

Apie specialistus ir generalistus, arba kodėl nepavyksta susitarti

GUODA AZGURIDIENĖ

Klasikinis išsilavinimas įpareigoja žmogų turėti žinių ir supratimo, kurie leistų jam svarstyti didžiąją dalį gyvenime aktualių problemų. Tačiau gyvenimas informacijos amžiuje tapo toks informaciškai tirštas, kad darosi vis sunkiau šį supratimą pasiekti. Gal todėl ir nestebina, kad vis mažiau kas ir siekia. Juolab kad ir lavinimo sistemos nuolat kito, o šiandienės vargu ar galima pavadinti „suteikiančiomis klasikinių išsilavinimą“. Toli gražu ne visi mokosi menų, filosofijos ir (kas ypač pastebima) logikos. Nunykus visuomeniniam religijos vaidmeniui, žmonės akivaizdžiai stokoja dvasinio išsilavinimo. Pakito ir lavinimosi siekis. Sunku pasakyti, kiek atskiram jaunam individui apskritai aktualu susigaudyti gyvenimo problemose, tačiau, kaip matyti iš viešos diskusijos – pats susigaudymo lygis yra menkas. Mokytošas tikslas dažniausiai yra įgyti naują specialybę, t. y. išmokyti specialią žinių bei įgūdžių. Arba „išreikšti save“, patenkinti savo polinkius. Antroju atveju tikėtinau, kad žmogus pasirinktų bendresnio pobūdžio išsilavinimą (matematiką, filosofiją ar literatūrą), tačiau pirmuoju atveju tokia tikimybė labai maža. Specialistas tam ir specialistas, kad išmanytų giliai. O kadangi ir laikas, ir žmogaus fizinės galimybės yra riboti, gilumas dažniausiai eina drauge su siaurumu.

Stebint viešąjį gyvenimą abejonių nekyla, kad gyvenime „specialistų“ visuomenėje. Specialistų ne ta prasme, kad visi labai gerai (giliai) išmano savo darbą, bet ta, kad išmano tik siaurą sritį. Todėl neturėtų būti nuos-

tabu, kad visuomenei sunku susitarti. Dėl visko: politikos, ekonomikos, ekologijos, kultūros. Vizionierių, kaip išgelbėti Lietuvą ir Pasaulį, pulkai, bet tarpusavyje jie nesusišneka, nes net nemato reikalo šnekėtis, ieškoti bendrų vardiklių. Kviesti būti vienintiems populiariu, bet tai nėra tas pats. Toks kvietimas paprastai reiškia ne siekį susikalbėti, bendrai dirbti, bet tiesiog paklusti.

Šiandien mums sunku susitarti netgi dėl pačių paprasčiausių dalykų – pavyzdžiui, ar galima į seną namą įdėti naujus langus, uždaryti eismą pagrindinėje miesto gatvėje, kokius reikalavimus turi atitikti privatus vaikų darželis ir pan. Ką ir kalbėti apie atomo naudą ir riziką, šeimos sampratą ar santykius su tautinėmis mažumomis. Specialistai, kurių galios įtvirtintos įstatymu, diktuoja visuomenei savo supratimą, kuris kyla iš jų siauros (nors jiems taip ir neatrodo) srities logikos ir už neieškoto kompromiso pasekmes neatsako. Nors tos pasekmės visuomenei gali būti labai nemalonios: įvairios saugumo, ekonominės, ekologinės, kultūrinės krizės. (Šiame tekste aš kalbu tik apie pasekmes visuomenei, – ne todėl, kad manyčiau, jog pasekmės individams nėra tokios svarbios, tiesiog pas mus priimta jas ignoruoti. Vienintelis įmanomas viešas argumentas yra viešas interesas. Šia prasme visuomenė tapo itin egoistiška individų atžvilgiu.)

Tos nemalonios pa-

sekmės gali būti ištuštėję rajonai – kaip atsitiko su Gedimino prospektu Vilniuje, neleidus patogiai privažiuoti prie parduotuvių, apiešti senieji dvirai – galimas investicijas atbaidžius nepakeliamais reikalavimais. Visiems didmiesčių tėvams nusibodusi darželių trūkumo problema, kuri spręstųsi puikiausiai, jei didieji ikimokyklinio ugdymo sąlygų specialistai teiktųsi išsiklausyti ir į kitus argumentus. Lietuvių kalba, kuri režia ausį patiems lietuviams – nes dideli specialistai sugalvoja taisykles, kaip netobulą neišmanėlių kalbą pataisyti. Beje, tai labai primena garsųjį mūsų kaimyninės šalies vadovą. Jam pasirodė, kad jo šalies žmonių sklypų tvoros nėra pakankamai reprezentatyvios. Skirtingos – vienos geresnės, kitos blogesnės, trečios apipuvę (nes netikėliai žmonės nėra pakankamai turtingi). Tai užsakė valstybiniu mastu betoninių, ir prie visų pagrindinių kelių centralizuotai statė. Visiškas svetimkūnis peizažas ir žmonių gyvenime, – bet pagal taisyklę.

Specialistų visuomenė – puikiausia terpe ne tik diktatoriams, bet ir politiniams populistams. Doras specialistas nemato reikalo savarankiškai gilintis į tas sritis, kurių nesupranta. Juk tam yra TOS srities specialistai.

O bendram supratimui susiformuoti jam pakanka žiniasklaidos pateikiamų apibūdinimų. Taip ir atsiranda tokie nesusipratimai kaip pažadai smarkiai padidinti minimalų atlyginimą ir kartu sumažinti nedarbą. Nesuvokiamai brangūs

amžiaus statiniai, sporto ar kultūros projektai, kurie tam tikros srities specialistams ir jų sekėjams atrodo pateisinami, didelę dalį visuomenės tik piktna. Tokia pačia logika remiasi ir ypač griežti reikalavimai konkrečioms veiklos sritims: tiems patiems privatiems vaikų darželiams, gydymo įstaigoms, apgyvendinimo paslaugoms namuose, darbdavio atsakomybei prieš darbuotoją ir pan. Šie reikalavimai vienos srities kontekste atrodo visai pagrįsti, tačiau, atsižvelgus į bendrą poveikį visuomenės gyvenimui, absurdiški ir netgi kenkėjiški. Tačiau nėra kam atsižvelgti, mat įstatymų leidėjai, kurių pagrindinis darbas ir yra rasti bendrus sprendimus, mielai pasiduoda siaurų sričių „specialistų“ projektams (priminsiu, žodį „specialistas“ čia vartojau pažymėti siauram požiūriui, o ne profesionalumui).

Perdėtas pasitikėjimas specialistais stipriai kelia diplomo vertę. Diplomas – kaip buvimo konkrečios srities specialistu liudijimas – tokiam požiūriui klestinti yra būtinas bet kam, norinčiam ką nors veikti toje srityje. Be formalaus diplomo nėra pasitikėjimo kredito. Atrodo gana juokingai, žinant kiek diplomų savininkų į mokslus žiūrėjo pro pirštus arba apskritai nežiūrėjo – žiūrėjo tik į diplomą.

Tokioje nesusisiekiančių požiūrių visuomenėje sunkiai plėtojasi diskusijų kultūra. Šiuo metu bene palankiausia diskusijoms erdvė – internetas – kupina tuščių, kategoriškų, autorių ižėisti siekiančių komentarų, kurių bene pagrindinė mintis – kad autorius nėra to dalyko specialistas. Tikrai dažnai nėra. Bet dar dažniau diskusijai tai visai netrukdo, nes aptariamas ne konkretus dalykas, kaip antai tarptautiniai santykiai, subsidijos žemdirbiams ar energetikos technologijos, o jų raiškos mūsų gyvenime aspektai.

Turint omenyje specialistų požiūrio siaurumą, neturėtų stebinti nei jų kategoriškumas, nei panieka kitaip matantiems. Kiti žmonės, išgirdę kategoriškus specialisto – paveldosaugininko, ekologo, architekto, mediko, kalbos normintojo – pareiškimus, ne-

retai mano, kad anas taip vienpusiškai kalba dėl asmeninio intereso arba iš buko užsispyrimo, arogancijos. Tačiau man atrodo, kad pagrindinė priežastis yra tokio specialisto negebėjimas ar nenoras matyti plačiau. Galimas daiktas, kad jie be asmeninio intereso nuoširdžiai manosi vieninteliai žinantys tiesą ir bando ją kitiems visuomenės nariams primesti. Gal net siekdami gero – mat jų peršama tvarka jiems atrodo esanti gėris visiems.

Asmeniniame gyvenime galima būtų nesukti sau daug galvos dėl tokių specialistų išsišokimų, kažkaip lokaliai su jais susitvarkyti, žvelgiant į juos kaip į neišvengiamą reiškinį. Tačiau visuomenei toks požiūris, ypač kai jis tokio didelio masto ir vis plinta, kelia didelių problemų. Nėra kaip kalbėtis ir susitarti. Kai nėra kaip susitarti, lieka naudoti jėgą: pinigus ir įtaką. Tada ir emigracija, ir korupcija, ir abejingumas, ir nepilietiškumas, ir kitos problemos yra dėsningos. Visuomenėje (kaip ir šeimoje), kurioje nesikalbama konstruktyviai ir pagarbiai, šių problemų tiesiog negali nebūti.

Mažesnėse bendruomenėse žmonėms susikalbėti lengviau: pasižiūrėjime, kaip jose sprendžiasi specialisto generalisto įtampa. Paimkime kaip pavyzdį verslo įmonę. Bet kurioje jų būtinai dirba bent keli specialistai, o gal net ir visi yra tokie. Būdami atsakingi už tam tikras sritis, jie privalo žvelgti būtent iš savojo kampo ir ginti savo nuomonę prieš kitus specialistus, dalydami(esi) pagrindinius išteklius – finansus ir laiką. Todėl paprastai tiekimo vadovas nori nupirkti daugiau žaliavų, gamybos vadovas – daugiau įrenginių, pardavimų skyrius reikalauja reklamos produkto žinomumui padidinti. Vadovas puikiai supranta, kad visi jie teisūs, bet išteklių yra tik tiek, kiek yra. Juos reikia paskirstyti. Jeigu sprendimai būtų priimami atsižvelgiant į bet kurio vieno iš specialistų pasiūlymus, įmonė ilgai neišgyventų. Nes netgi vienos srities ekonominė veikla yra dešimtį kartų sudėtingesnė, nei mato bet kuris specialistas, tai ką kalbėti apie visą visuomenės gyvenimą.

O kaip tapti tuo generalistu, – pasakysite, – kai sričių tiek daug, informacijos kalnai, o laiko lavintis – vis mažiau ir mažiau? Kaip šalia gramatikos, matematikos, menų ir fizinės kultūros aprėpti naujas technologijas, naujas reikalingas kalbas, chemijos, biologijos, socialinius ir kitus mokslus? Žinoma, žvelgiant vienoje plokštumoje į plotį, akivaizdu, kad neįmanoma. Tačiau klausimas „kaip?“ visuomet yra antras. Pirmas klausimas yra – kam? Bet koks žmogaus veiksmas ar neveikimas yra nulemtas jo prasmės konkrečiam žmogui. Taigi svarbiausias yra motyvas. Jei žmogus nori tapti specialistu, jis juo ir tampa. Nuo talento, įdėto darbo ir pasirinkto lavinimosi būdo priklauso ar tampa geru, ar blogu specialistu, tačiau tokį požiūrio kampą į tikrovę pasirenka pats žmogus. Jei jis mano, kad ne mažiau svarbu yra turėti bazinių žinių ir apskritai mokėti mąstyti, jis to ir išmoka.

Mokėti mąstyti ar turėti konkrečių žinių yra analogiška dilema kaip žuvis ir meškerės pasirinkimo atveju. Jei žvejys pasiduoda alkio jausmui ir ieško tik žuvų, meškerės jis neišgyja. Nebūtinai todėl, kad nepajėgia – jis jos net nemato. Nes nieieško. Analogiškai į naudingas (prieinamas, pelningas, madingas) žinias susikoncentravęs žmogus neskiria savo proto resursų išmokyti mąstyti, nes nemato prasmės.

Ar mokėti mąstyti šiandien Lietuvoje yra vertybė? Drįstu teigti, kad aukštosiose mokyklose – nelabai. Čia reikia įvaldyti žinias bei įrankius, t. y. tapti specialistu. Tvarkingai cituoti, daug referuoti (žinoti konkrečių sričių autoritetus), taikyti modelius, mokėti naudotis statistika, šaltiniais, korektiškai konstruoti rašto darbus. Tarsi mąstymo gebėjimai būtų asmeninis reikalas, o ne išsilavinusio piliečio būtina savybė. Tačiau visuomenei šiandien labiausiai reikia ne inžinierių, biochemikų ar biofizikų (kaip neretai teigiama), o mąstyti gebančių žmonių. Nes tik tokie gali kvestionuoti, t. y. kontroliuoti valdžią, kurti visiems priimtina aplinką, taikiai sugyventi tarpusavyje ir su gamta. ☒

POLITIKOS GIMIMAS

Vidmantas Staniulis

Praeitis netiksli. Kas ilgai gyvena, žino, kaip viskas, ką regėjo savo akimis, apaugo paskalomis, legendomis, didinančiais arba menkinančiais gandais. „Buvo visiškai ne taip!“ – norėtų sušukti, bet nesusuks, nes būtų matyti tik judančios lūpos ir negirdėti balso.¹

PRAEITIS

Užmerkiu akis, ir vėl, kaip vaikystėje, girdžiu seną močiutės sieninį laikrodį. Klausausi nakties garsų. Negačiu užmigti, sukauštytas artimųjų netekties, nesuvokiamos mirties baimės. Širdis daužosi – niekaip nepajėgiu tos grėsmės realumo suvokti, suvaldyti užplūdusio egzistencinio nerimo...

Mintimis vis keliauju į praeitį: iškyla vaikystės vaizdai, regiu savo artimuosius, jaučiu jų buvimą. Jų seniai nebėra čia žemėje. Lyg turėčiau jiems dar kažką pasakyti, ko nespėjau.

Ką iš tiesų galėčiau papasakoti apie savo šeimą, kurioje gimiau ir brendau, draugus, atsitiktinai sutiktus žmones? Kokie jų portretai atsispaudė manyje? Ar šiaandien pajėgčiau ištraukti iš atminties užkaborių esminius dalykus, ar tik padrikus fragmentus, sentimentus, banalybes? Kokia prasmė kapstyti po praeitį?

Iš daugelio įvykių, kurie iškyla atmintyje, lyg „blusų turguje“ tenka išsirinkti tik keletą senienu – labiausiai mielų, o galbūt priešingai, atgrasių, tačiau ryškiausiai išlikusių, nesudulėjusių, paveikusių gyvenimą. Kartais savęs klausiu, ar norėčiau, jeigu viskas pasikartotų, pasirinkti kitą kelią, kitas galimybes, kitus sprendimus. Išplaukia paprastas atsakymas: daugeliu atvejų ne aš rinkausi, o mane, ne aš turėjau nuspręsti, o tik nuolankiai priimti valią. Andai atsiritusi atgimimo banga bloškė į atvirus politikos vandenį, turėjau „visomis gyslomis“, kaip sako kunigas Vincentas Jalinskas, irtis į krantą arba nuskęsti. Dabar viskas nurimo, lyg iš šalies galiu ramiai stebėti plaukiančius kasdienius įvykius, bandyti įžvelgti visuomeninių procesų tendencijas (žinoma, juokauju). Kaip gyvena valstybė, kurios prieš

¹ Czesław Miłosz, *Pakelės šūnytis*, iš lenkų kalbos vertė Vyturys Jartutis, Vilnius: Strofa, 2000, p. 59.

ketvirtį amžiaus dar nebuvo? Ar būta dėl ko taip pergyventi? Bandau prisiminti, kas lakoniškai nusakytų anų virsmų laikus ir tuos įvykius, kurių dalyvis ir liudininkas, dėkoju Dievui, buvau.

SKIRTINGUMAI

Vaikystėje atrodė, kad dutūkstantieji metai niekada neateis, – taip toli vaizduotė neveikė, o, pasirodo, realiai viskas įvyko akimirksniu. Šiaandien reikia jau įtempti visas atminties stygas, norint atkurti praėjusio šimtmečio devintą dešimtmetį, politikos persunktą kasdienybę.

Vidmantas Staniulis. 1992.
Zenono Nekrošiaus nuotr.

Mėginu paprastai palyginti šią netolimą praeitį su dabartimi. Išvardyti skirtumus nėra sunku. Kaip šiaandien įprasta, paminėsiu tik raktinius žodžius, visa kita – telieka skaitytojo vaizduotei: *prekybos centras, mobilusis telefonas, internetas, Valdovų rūmai* (atsiprašau), *bankomatas, Trys Kryžiai, vėjo jėgainė, Seimas, Konstitucinis teismas, prezidentūra, referendumas,*

piketas, politologas, nedarbas, viešieji ryšiai, Europos Sąjunga, demokratija, koalicija ir t. t. Ir tada: *perestrojka, viešumas, mitingas, investiciniai čekiai, laisva spauda, kooperatyvai, Ignalinos III blokas, suverenitetas, blokada, aneksija, sąjūdistas, tauta, nomenklatūra, radikalas* ir t. t. Šio teksto apimtis neleidžia nevaržomai plėtotis.

Vienas naujausių nūdienos „perlų“ – Šiaulių universitete galima studijuoti net chiromantijos mokslus (laisvai pasirenkamasis „Chiromantijos pagrindų“ dalykas Matematikos fakultete), ir gauti su tokiu įrašu diplomą! O dar neseniai paties universiteto nebuvo drašausių tautinio švietimo architektų vizijose. Vis dėlto vilioosi, kad mano sūnūs nepasirinks šios mokslo įstaigos...

Pažvelgęs į savo atvaizdą veidrodyje suprantu, kad

turiu džiaugtis ir į visa tai žvelgti ramiai. Jaudintis negalima. Gali neužtekti jaudulio resurso, kuris beveik visas išeikvotas anais laikais.

Ar reikėjo beatodairiškai pulti į politikos bangas, o galbūt, įbridus iki kelių ir pajautus, koks šaltas ir geliantis vanduo, pasukti į krantą? Kartais atrodydavo, jog imu skęsti, vanduo semia burną, šaukiu, tačiau aplinkiniams pasiūlius atsistoti paaiškėdavo, jog vandens tik iki kulksnių.

Neseniai į rankas pateko prieš dešimtmetį išleista knygelė *Aš ir Atsuktuvos*², kurios autorius atvirauja, kad jis buvęs „dainuojančios revoliucijos simbolis. Vien savo egzistavimu, pankiška išvaizda, alternatyviu gyvenimo būdu, laisvo mąstymo dainomis jis buvo vienas iš daugelio Sovietų Sąjungos žlugimo veiksmių“. Už tai jis ir kiti panašūs veikėjai, prabėgus daugeliui metų nuo Sąjūdžio, esą buvę pakviesti į Prezidentūrą ir pagerbti, t. y. tapo Vyčio kryžiaus ordino kavalieriais ir buvo apdovanoti žemės sklypais. Sunku patikėti, jog tai ne pramanas, o tiesa. Ji tik papildo didžiulį įvykių-keistenybių (nesąmonių) Lietuvoje sąrašą, atsiradusį griūvant sovietų imperijai ir atgimstant okupuotos Lietuvos valstybingumui. Ordinais ir žemės sklypai... atsiprašau.

KAIP JONIŠKYJE RADOSI LIETUVOS PERSITVARKYMO SAJŪDIS?

1988-aisiais man buvo dvidešimt aštuoneri. Bręstančių istorinių permainų išvakarėse dirbau Joniškio rajoninių kultūros rūmų direktoriumi. Esminių pokyčių grėsmės nuojauta buvo apėmusi įvairias „mielų Lietuvos žmonių“³ gyvenimo sritis. Kultūrinėje terpėje (kaip ir kitose) taip pat kalbėta apie klubinių įstaigų pertvarkymą, decentralizaciją, kultūros griuvėsius, ekonominį savarankiškumą, kitas kosmetines sistemos reformas. Perestrojkos (Persitvarkymo) savaip troško ir *tarybinė inteligentija*. Ypač aktyvių diskusijų būta kasmetiniame kultūros darbuotojų tobulinimosi seminare Nidoje, kur į ištuštėjusį kurortą tarnybiniu transportu savaitėlei sugužėdavo vadinamieji kultūros darbininkai – direktoriai ir bibliotekų vadovai, vykdomųjų komitetų kultūros skyrių vedėjai kartu su Mokslinio metodinio kultūros centro ir Kultūros ministerijos tarnautojais. Profesiskai pasitobulinti arba tiesiog įkvėpti vėstančios kurorto dvasios, pailsėti prieš varginantį kūrybinį sezoną. Tačiau šis sambūris nebuvo jokia epochos naujovė, o veikiau tradicija, viena iš daugelio sovietinės nomenklatūros išradingos veiklos formų. Būtent čia, tarp ideologinio fronto darbuotojų Nidoje, tą auksinį 1988 m.

² Nėrius Pečiūra, *Aš ir Atsuktuvos*, Vilnius: Charibdė, 2002, p. 110.

³ Kreipinys „Mieli Lietuvos žmonės“ retorikoje buvo vienas dažniausiai viešumoje vartojamų. Plg. puikią interpretaciją: Arūnas Sverdiolas, *Apie pamėklinę būtį ir kiti etiudai*, Vilnius: Baltos lankos, 2006.

⁴ Ringaudas Songaila – nuo 1987 m. gruodžio 1 d. iki 1988 m. spalio

rudenį išgirdau apie ore plevenančią užkulisinę grupinę iniciatyvą nuversti sovietinės Lietuvos kultūros ministrą, stagnatorių Joną Bielinį, šias pareigas ėjusį nuo 1976 m. Vienas siūlomų kandidatų užimti Kultūros ministerijos vadovo kėdę buvo filosofas Romualdas Ozolas, kurį vėliau teko pažinti artimiau. Net kompiuteriu pieštą plakatėlį su politiko profiliu ir šūkiu „Romualdą Ozolą – kultūros ministru!“ „revoliucionieriai“ atvirai platino seminare. Nieko sau, tada pamaniau. Plakatėlis taip ir liko suvenyru, nes iniciatyva „neprasisuko“: filosofas tapo ryškia Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio figūra, o kuklias ministro pareigas kitais metais užėmė ilgametis Bielinio pirmasis pavaduotojas Dainius Trinkūnas.

Iš Maskvos Kremliaus dvelkė perestrojkos vėjai ir *glasnost*⁴, todėl vietinės nomenklatūros nuolatinės tarpusavio intrigos, iškilusios į viešumą, galėjo būti sutiktos kaip demokratizacijos ir liaudies savarankiškumo pavyzdžiai ir netgi buvo skatintinos. („Demokratizacija“ buvo itin populiarus raktinis sąvoka.) Buvo kalbama apie respublikinį kultūros darbuotojų kongresą, kuris turėjo susiburti ir vienu mostu išspręsti visas susikaupusias problemas. Aktyvistai būrėsi į visokiausias darbo grupes, ruošė įvairius metmenis ir pan. Realiai visa tai reišė vienintelį siekį – išsilaikyti kultūros fronte, o galbūt – net sustiprinti turimas personalines pozicijas.

Visa tai negalėjo nepriminti eilinio komunistinio vaizdo, kildavusio pasikeitus generaliniam sekretoriui imperijos sostinėje. „Mūsų respublikos“ komunistams vadovavo draugas Ringaudas Songaila⁴, todėl sunku buvo tikėtis greitų esminių pokyčių stagnuojančioje, apatijos apimtoje sovietų Lietuvoje. Perestrojka čia reišė, kad blogus komunistus turėjo pakeisti geri ir, žingsnis po žingsnio, kaip sakė „uola Algirdas Brazauskas“, eiti į suverenitetą. Kas gi pamirš: „Lietuva be suvereniteto, Lietuva be ateities!“

Atėjus Michailui Gorbačiovui ėmė rasti vis daugiau publikacijų rusiškoje periodikoje, kurios leido pažvelgti į žlungančią sovietinę tikrovę žymiai plačiau. Prenumeruodavau arba pirkdavau sąjunginės spaudos kioskuose žurnalus *Novyj mir*, *Znamia*, *Družba narodov*, *Ogoniok*, kuriuose imta spausdinti stalininio režimo cenzūros uždraustą literatūrą. Anatolijaus Pristavkino *Snaudė naktį aukso debesėlis*, Anatolijaus Rybakovo *Arbato vaikai*, Michailo Bulgakovo *Meistras ir Margarita*, Šuns širdis, Aleksandro Solženicyno *Gulago archipelagas*, Boriso Pasternako *Daktaras Živago*, Čingizo Aitmatovo *Ilgai kaip šimtmečiai diena* – kaip spėti viską perskaityti⁵, kol vėl neuždraus, sau maniau. *Ogonioko* žurnale įdomiausi straipsniai – apie Celiuliozės ir po-

20 d. buvo LKP CK pirmasis sekretorius, faktinis Lietuvos SSR vadovas, jį pareigose pakeitė Algirdas Mykolas Brazauskas, kurio kandidatūra tada palaikė ir LPS iniciatyvinė grupė.

⁵ Iš visų šių autorių gal kiek mažiau žinomi pirmieji du. Anatolijus Pristavkinas (1931–2008), parašęs 26 knygas, geriausiai žinomas kaip

pieriaus fabriką, siaubingai nuodijantį Baikala, apie stalinizmą, apie represijas ir t. t.

Joniškyje tvyrojo ramybė, kitaip sakant, niekas nesitikėjo, kad gali įvykti kas nors nelaukta, neprognozuota. Gimtojoje Žagarėje unikalios balso operos dainininko, LPS iniciatyvinės grupės nario Vaclovo Daunoro iniciatyva įvyko žiauriai apleisto Žagarės dvaro parko⁶ tvarkymo akcija: susirinko būrelis dainininko gerbėjų, pavienių entuziastų, kurie, vadovaujami kraštovaizdžio architekto Kęstučio Labanausko, bandė plikomis rankomis iškuopti per ilgus dešimtmečius priterštus ir suniokotus parko pašalius. Tarp talkininkų sukiojosi ir rajono kultūros paveldo prievaizdai, kurie iš esmės ir leido nunykti šiam vertingam architektūros ir landšafto paminklui. Tačiau jie, aišku, taip nemanė. Dėl visko, kas bloga atsitiko Lietuvoje – kalta Maskva! Skandalinga, jog ir šiandien sovietmečiu barbariškai nuniokotų dvarų ir parkų būklė Lietuvoje ne ką geresnė.

Šiame parko tvarkytojų susibūrimo vilniečių pastangomis pasklido keletas pirmųjų *Sajūdžio žinių* biuletenio kopijų, suplevėsavo trispalvė.

Tada maniau, kad nebūtina priklausyti kokiai organizacijai, pasiskelbti sąjūdininku, kad galėtum ką nors prasminga nuveikti. Sovietinis kolektyvizmas buvo atgrasus, o tikro bendruomeniškumo mes paprasčiausiai nesuvokėme. Todėl slapstėmės ir dangstėmės individualizmo kaukėmis. Tačiau Vilniuje tvyrojusi Sąjūdžio dvasia sklido ir tirpdė sovietinio susvetimėjimo ledą. Tada jau nieko nebereikė traukiniu nuvažiuoti tris šimtus kilometrų į daugiataukstantinį mitingą Vingio parke⁷, o sugrįžus naktiniu traukiniu – lyg niekur nieko iš geležinkelio stoties keliauti tiesiai į darbą. Kartą po tokios kelionės kultūros rūmų koridoriuje sutikau tiesioginį savo viršininką kultūros skyriaus vedėją Praną Petraitį.

– Na, kaip? – paklausė, lyg būtume išsiskybę prieš penkias minutes.

– Parvežiau lipduką su Vyčiu ir trispalve, – ir ėmiau pasakoti išpūdžius iš istorinio mitingo.

Artėjo LPS steigiamasis suvažiavimas. Joniškių rajone, Žagarėje jau veikė įsikūrusi LPS rėmimo grupė. Kiekvieną dieną Lietuvoje įvykdavo kas nors nepaprastai svarbaus – išėjo pirmasis Sąjūdžio savaitraščio *At-*

gimimas numeris, prie Ignalinos AE vyko nesankcionuotos akcijos prieš trečiojo bloko statybą, per Lietuvos televiziją pirmą kartą viešai pasirodė LPS iniciatyvinė grupė ir tiesioginiame eteryje atsakinėjo į žiūrovų klausimus telefonu, Katedros aikštėje Lietuvos Laisvės lyga

Pirmojo įsikūrusios LPS rėmimo grupės suorganizuoto mitingo Joniškyje, Tarybų aikštėje fragmentas. Centre stovi advokatas Kęstutis Čilinskas, dešinėje – Vidmantas Staniulis. 1988-10-21. Nuotrauka iš autoriaus asmeninio archyvo

surenge nesankcionuotą mitingą, kuris pasibaigė specialiųjų milicijos dalinių „bananų baliumi“ prieš beginklus žmones.

Tačiau Joniškis laukė. Keliolika bendraminčių ir bendraamžių buvome susibūrę į jaunimo klubą kultūros rūmuose, kur kartu leisdavome laisvalaikį, žiūrėdavome retus filmus, diskutuodavome, tačiau į politiką žiūrėjome gana rezervuotai – paprasčiausiai neturėjome tokios veiklos patirties ir supratimo. Mūsų laikysena, mąstymą ir pažiūras veikiausiai būtų galima apibūdinti kaip tam tikrą kultūrinį liberalizmą. Pripažinome skirtingumus kaip žmoniškosios galimybių skalės atskleidimą ir išbandymą⁸, buvome kritiški ir sau, ir visų kultūros reiškinių atžvilgiu. Tačiau atėjo metas ir priiimti atsakomybę, ir stoti racionaliai ginti tų vertybių, kurias puoselėjome nesibaigiančiomis kalbomis ir diskusijomis. Reikėjo apsispręsti.

1987 m. publikuoto kūrinio *Ночевала тучка золотая* autorius (liet. vertimas 1989). Jame rašytojas, remdamasis vaikystės išgyvenimais, aprašė sunkią našlaičio dalią sovietų Rusijoje. Anatolijaus Rybakovo (1911–1998) žymiausi kūriniai – *Sunkus smėlis* ir trilogija *Arbato vaikai*.

⁶ Žagarės dvaras yra vienas iš puošniausių, įdomiausių parkų Lietuvoje. Didikas Dmitrijus Naryškinas dvaro rūmus įsigijo 1858 m. iš buvusio savininko Platono Zubovo. Dvaro rūmai – dvaro sodybos centras, o Naryškinų valdymo laikotarpiu pastatyti ir kiti sodybos pastatai: žirgyno pastatų kompleksas, anglišku kotedžų tipo gyvenamieji namai, sargų namai, rekonstruotas ir praplėstas parkas, sodyba aptverta tvora. Sovietmečiu, po 1945 m. čia buvo įkurta Žagarės vidurinė mokykla. Žagarės parko rekonstrukcijos autorius Rygos sodų ir parkų direktorius Georgas Friedrichas Ferdinandas Kuphaltdas (1853–1938), pasižymėjęs giliu gamtos pažinimu ir derinių įvairove, tapo vienu iš gamtinių parkų

planavimo ideologų. Žagarės parkui jis parinko unikalų dendrofloros asortimentą ir nepriekaištingą augalų ekspoziciją, be pagrindinių mūsų miškuose augančių medžių bei krūmų.

⁷ 1988 m. rugpjūčio 23 d., antradienį, 19 val. įvyko LPS organizuotas mitingas Molotovo–Ribbentropo paktą 49-osioms metinėms paminėti, kuriame dalyvavo apie 150 000 žmonių.

⁸ Alternatyvų išbandymas visuomeninėje veikloje ar kultūrinėje vidaus – bet ne kito žmogaus sąskaita – padeda išsiaiškinti, kas ką žmogui reiškia. Tai ne antropologinis reliatyvizmas, kuriam viskas vienodai reikšminga ar nereikšminga. Liberalų galvojimui būdingesnis pliuralizmas, kurio tikslas – ne savyje, kaip kokiame egzotikos muziejuje, izoliuojantis, o tarpusavyje komunikuojant iširti skirtingų gyvenimo ir galvojimo būdų tiesas, tragiškus likimus (Vytautas Kavolis, „Liberalaus galvojimo erdvėje“, in: *Metmenys*, 1992, Nr. 63, p. 40).

Tą lemtingą vakarą pakvietėme visus artimiausius šio jaunimo klubo narius ir prijuočiančiuosius. Į kultūros rūmų kavinę susirinko būrelis žmonių. Tą patį vakarą ant sovietinės klubinės įstaigos pastato stogo flagštoko iškėlėme trispalvę. Nutarėme įkurti LPS rėmimo grupę ir kitą vakarą pakviesti joniškiečius į didžiąją salę, kurioje tilpo apie 600 žmonių. Žmonių prisirinko sausakimšai, praėjimuose liko stovinių. Bendražygiai nusprendė, kad man teks išeiti ir kalbėti pirmam, nes turėjau sceninės patirties. Taip gimė LPS „Žiemgalos“ rėmimo grupė. Atmintiną vakarą, kaip pasakojo mačiusieji, ilgai negeso šviesos ir LKP Joniškio rajono komunistų partijos komiteto languose.

Ar buvo alternatyvų? Taip. Buvo galima nieko nedaryti ir toliau laukti, kol vietinės valdžios ešelone bus palaimintas rajono persitvarkymo planas ir numatyti jo vykdytojai. Tačiau mūsų grupės įsikūrimas, matyt, sumaišė šią dëlionę, nes ir partijos, ir vykdomojo komiteto vyrų ir moterų reakcija buvo vienodai irzli. Pasigirdo pirmieji tendencingi vertinimai ir autoritetinga nuomonė iš viršaus: „Sajūdis pateko ne į tas rankas“. Kiekvienu atveju viešumoje buvo stengiamasi tai pabrėžti. Šią nuostatą gerai atspindi vienas iš daugelio klausimų, kuriuos gaudavau iš vietinio komunistų organo *Tarybinis balsas* redakcijos: „Būkime atviri. Teigiama, kad „Žiemgalos“ iniciatyvinei grupei trūksta kompetentingumo, solidumo. Tvirtinama, kad joje nemažai jaunų, gyvenimo dar gerai nepažįstančių žmonių. Užtat ir jų keliami reikalavimai dažnai maksimalistiniai, neatsižvelgiantys į realią situaciją, į praktiškai esamas galimybes išspręsti vieną ar kitą problemą. Kokia čia Jūsų nuomonė?“⁹

Tiesa, jog mūsų grupės branduolį sudarė trisdešimtmečiai. Tačiau akivaizdu, jog ne čia šuva buvo pakastas. Mes nebuvo nei nomenklatūra, nei partinis-ūkinis aktyvas, nei komjaunimas. Sajūdžio nebuvo galima nuneigti, tad imta neigti jo dalelę. Tolydžiai stiprėjantis moralinis spaudimas mums bylojo, kad randasi negailastingos politinės kovos prielaidos. O šioje kovoje vaikinai iš komunistinio elito buvo kur kas *geriau patyrę*...

Sajūdžio suvažiavimas, kuriame tarp gausybės delegatų buvo ir mūsų grupės ketveriukė – Elona Janulytė, Gintaras Ramonas, Viktoras Meižis ir Vidmantas Staniulis – atmintin įsirežė ne dėl begalinės euforijos, teisingų kalbų, sekinančių naktinių Seimo tarybos rinkimų, šimtų atsistojimų ir atsisėdimų, audringų aplodismentų, o veikiau dėl kauniečio, knygiaus ir bibliofilo, bendravardžio ir bendrapavardžio Vidmanto Staniulio juoko, kai 2000 m. susitikome jo knygynėlyje Kaune ir akivaizdžiai susipažinome. Neakivaizdžiai jau buvome pažįstami juokingomis aplinkybėmis.

⁹ *Tarybinis balsas*, 1989-02-11. V. S. atsakymas: „Mes siekiame dorai ir savarankiškai gyventi. Manau, kad nusikaltimas šiandien ramybės ir saugios buities labai aukoti tiesą ir žmogišką orumą. Tik eidami savo keliu mes pažinsime gyvenimą, veikloje įgysime patirties. Kiekvienas

Jis pasakojo, jog tą vėlų 1988 m. spalio 22 d. vakarą, per TV tiesiogiai transliuojant steigiamąjį LPS suvažiavimą, diktoriui skaitant išrinktų Seimo narių pavardes, jis jau gulėjęs lovoje, kai telefonu ėmė skambinti draugai: „Ka, Vidmantai, kodėl pasislėpęs eini į politiką? Kodėl nieko nesakei?“ Tada kaunietis Vidmantas Staniulis teisinosi ir gynėsi, jog tai ne jis, jis nė nenutuokia, kas tas antrininkas. O gal klaidai?

Aš apie „antrininką“ sužinojau tik po dešimties metų. Mane, prezidentūros valdininką, žurnalistai „demaskavo“, kad turto deklaracijoje „nuslėpiau“ turta – knygyną Kaune, nors neturėjau jokio nekilnojamojo turto, išskyrus paveldėtą senelio nepriklausomybės kovų savanorio Antano Vansevičiaus užtarnautą žemės gabalėlį, kurį buvau patikėjęs dirbti žemės ūkio bendrovei.

SEIMAS

Ne visas Sajūdžio Seimo sesijas, dažniausiai vykdušias Lietuvos mokslų akademijos salėje, tiksliai galiu atkurti. Viskas susilieja į vieną ilgą posėdį, kuriam pirmininkauja gražbylostės virtuožas Aleksandras Abišala. Su šia iškilia asmenybe vėliau ne savo noru teko susikirsti Stasio Lozoraičio prezidentinės rinkimų kampanijos metu, kai Aleksandras įkūnijo štabą, įsikūrusį Jakšto gatvėje, kurį Lozoraičio komanda taip ir vadino: Jakšto gatvės štabas.

Į Sajūdžio Seimą paprastai atkalkdavau naktiniu traukiniu Ryga–Vilnius, paštu arba telefonu gavęs pranešimą. Joniškio geležinkelio stotyje traukinys sustodavo pusę dviejų nakties tik minutei, todėl svarbu būdavo gauti bilietą ir suspėti įsėsti. Kartais keleivinis traukinys būdavo perpildytas, gaizus miegamojo vagono kvapas versdavo iš koto, tad tekdavo keliauti tambūre. Į Vilnių atvykdavau ankstų rytą, apie septintą. Iš geležinkelio stoties Sodų gatve, pro Halės turgų, Rotušę tuščiomis sostinės gatvėmis pėstute kulniuodavau į Mokslų akademią. Šeštadienio rytą Vilnius ramiai miegodavo. Pakeliui Pilies gatvėje užsukdavau į vienintelę veikiančią kavinę išgerti kavos. Mokslų akademijos duris praverdavau vienas pirmųjų. Tik spaudos platintojai su naujausiais Sajūdžio spaudiniais jau ruošdavosi darbui. Stengiausi įsigyti viską, kas buvo tuo metu išleidžiama: *Sietyną, Tremtinį, Katalikų pasaulį*, rajoninių sajūdžio leidinėlių ir t. t. Apsirūpinęs spausdintu žodžiu, keliaudavau į išvėdintą salę, įsikurdavau arčiau galo, netoli mikrofono. Salės mikrofonas buvo ypač svarbi vieta, nes prasidėjus posėdžiui, prie jo rikiuodavosi eilės norinčių replikuoti Sajūdžio Seimo narių. Pasisakymų reglamentas buvo griežtas, darbotvarkė didžiulė, todėl

turime atsigręžti į savo mažus reikalus ir kasdienybėje rasti tai, kas bus amžina visada. Dorinė atsakomybė – sykiu ir etninė priedermė. O „realistai“ visiškai be reikalo eikvoja savo potenciją, aptarinėdami kitų kompetenciją“.

norintieji pasisakyti ne visada būdavo išklausomi dėl laiko stokos. Nors kartais posėdžiaudavome iki vėlyvo vakaro. Man tai patikdavo, nes atgalinis traukinys į Joniškį išvykdavo apie vienuoliktą vakaro, nereikėdavo lūkuriuoti stotyje. Iš 220 Sąjūdžio Seimo narių aktyviausi prie šoninių mikrofonų būdavo klaipėdiečiai advokatė Zita Šličytė ir liaudies meistras Dionizas Varkalis, kaunietis profesorius Alfredas Smailys, palangiškis advokatas Narcizas Rasimavičius ir daugelis kitų. Dažnai sėdėdavome kartu su žemiečiu aktoriumi Laimonu Noreika, su kuriuo pasikeisdavome iškalbingais žvilgsniais, kuomet kai kurie dalyviai itin dažnai karštai replikuodavo prie salės mikrofonų. Sąjūdžio Seimo tarybos nariai paprastai įsikurdavo pirmoje-antroje eilėje. Kauniečių delegacija dislokuodavosi priekyje dešinėje salės pusėje. Šonuose įsitaisydavo žurnalistai, svečiai, sekretoriato darbuotojai. Kitaip kaip tik su filmavimo kamera negalėčiau įsivaizduoti kauniečio Leono Glinskio ir šviesiaplaukės Laimos Pangonytės.

Sąjūdžio Seimas savo sesijose svarstydavo visus svarbiausius dokumentus: Konstitucijos projektus, rezolucijas, pareiškimus, tvirtino rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą kandidatūras. Finansines ataskaitas pateikdavo išdininkas Kęstutis Urba (nepainioti su bendrapavardžiu vaikų literatūros autoritetu).

Pirmą kartą ir racionaliai, ir emociškai suvokiau, kad valstybės nepriklausomybės atkūrimas yra realus siekis Kaune 1989 m. vasario 16 d. Į iškilmes Sąjūdžio Seimo nariai susirinko išvakarėse, po registracijos Kauno Valstybiniame muzikiniame teatre autobusais vykome pagerbti žuvusiųjų už Lietuvos laisvę Auštųjų Šančių karių kapinėse, vėliau vakare prasidėjo iškilmingas Sąjūdžio Seimo posėdis. Kauno Muzikiniame teatre tvyrojo ypač pakili nuotaika. Dar niekad nebuvau regėjęs tiek daug vyrų, vilkinčių smokingą ar net fraką, jaunimo su skautų apranga, šaulių uniforma pasidabinusių patriotų, moterų su originaliais tautiniais rūbais. Kauno dvasia. Joje tikrai buvo to, kas sovietinėje tikrovėje buvo keista ir stebino.

Tą vakarą Sąjūdžio Seimas priėmė dokumentą, kuriame buvo aiškiai deklaruota Nepriklausomybė. Jaučiau pasididžiavimą, jog ir aš galėjau balsuoti už šį laisvės siekį. Rytą – iškilmingos mišios Kauno Arkikatedroje bazilikoje, po to eitynės į Laisvės paminklo atidengimo ceremoniją ir mitingas. Baltu audeklu apgaubto paminklo papėdėje architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis už parankių prilaikomas iš vienos pusės sūnaus Vytauto Landsbergio, iš kitos – Romualdo Ozolo, atidengė Juozo Zikaro Laisvę. Po paminklo atidengi-

¹⁰ Vytauto Landsbergio parengtą tekstą perskaitė Algimantas Norvilas: „Mes, Sąjūdžio Seimo deputatai, Lietuvos nepriklausomybės dieną atėję prie Laisvės paminklo, sakome: Tebūnie Lietuva tokia, kokios norės jos žmonės. Mūsų tikslas – laisva Lietuva! Mūsų likimas – Lietuva! Tepadedu mums Dievas ir viso pasaulio geros valios žmonės!“

mo ir Sąjūdžio Seimo narių priesaikos¹⁰ išskubėjau į autobusų stotį, nebedalyvavau renginyje sporto halėje „Tauta ir valstybė“, šventiniame fejerverke Nemuno ir Neris santakoje. Turėjau suspėti į Joniškių kultūros rūmus, kur mūsų „Žiemgalos“ grupė organizavo Vasa-

Pasitarimas dėl rinkimų į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą – Atkuriamąjį Seimą Joniškių apygardoje Nr. 93. Iš kairės į dešinę: Vidmantas Staniulis, Vilma Kumpikevičiūtė, Albertas Stoškus, Juozas Čiuta, Juozas Bilevičius ir kt. 1990. Nuotrauka iš autoriaus asmeninio archyvo

rio 16-osios minėjimą. Suspėjau. Renginyje perskaičiau Deklaraciją dėl Lietuvos nepriklausomybės.

Atėjo aiškus suvokimas, kad Lietuvos nepriklausomybę privalome atkurti ir nukirsti bet kokias sąsajas su komunistine praeitimi. Atsiriboti ne tik moraliai, tačiau siekti, kad nusikaltimai, kurie buvo padaryti prieš Lietuvos valstybę ir tautą būtų atskleisti ir įvertinti. Tačiau kaip giliai aš klydau!

Komunistinio režimo veikėjai labai greitai susiorientavo, kad reikia išsinerti iš senosios odos ir tapti naujais atgimimo kalviais. Tai savitai patvirtina mintis, išsakyta naujojo LKP Joniškių rajono pirmojo sekretoriaus Romualdo Gadeikio viename susitikime su rajono Sąjūdžio taryba: „Bet dabar mes – nebe ta partija. Tada mes buvome TSKP, o dabar esame Lietuvos Komunistų partija. Mes komunistinių idealų savo programoje nebeturime“¹¹. Tipiškas reliatyvistinis mąstymas.

Mūsų pokalbis su rajono komunistų elitu, vykęs be maž Kovo 11-osios išvakarėse, iš dalies atspindi pažiūrų ir nuomonių spektrą, vyravusį visuomenėje ir sąlygojusį jos diferenciaciją, todėl pateiksiu platesnių jo ištraukų.

FRAGMENTAI

Liudas Jonaitis¹²: *Sąjūdžio taryba per partinę konferenciją pasiūlė įvertinti partijos praeitį, jos klaidas, bet*

¹¹ Sidabrė, 1990-03-10. Pokalbis prie kampuoto stalo „Pirmasis, bet... ne paskutinis“.

¹² Liudas Jonaitis – LKP Joniškių rajono biuro narys, buvęs VLKJS Joniškių komiteto pirmasis sekretorius, Žemės ūkio mokyklos direktorius.

tam nebuvo pritarta. Praėjusiam biuro posėdyje mes jau gvildenome šią mintį, kuri sutiko su kitą dieną priimtu LKP Centro Komiteto biuro nutarimu. Norėčiau paklausti Sąjūdžio tarybos narių: koks jūsų požiūris šiuo klausimu, kaip visas tas klaidas išskelti ir įvertinti, ką ir kaip turėtume pasmerkti rajone?

Vidmantas Staniulis¹³: Mūsų pozicija išdėstyta kreipimesi į rajono partinę konferenciją. Kaip parodė tolesni įvykiai, tie dalykai, į kuriuos mes atkreipėme rajono komunistų dėmesį per partinę konferenciją paskelbdami šią pareiškimą, ir buvo realūs žingsniai Lietuvoje. Buvo sudaryta Romo Gudaičio vadovaujama komisija, vėliau paskelbusi principus, pagal kuriuos bus įvertinta komunistų partijos praeitis. Galbūt dziaugtis čia ir nėra ko, bet šituos žingsnius ir šituos reikalavimus mes suformulavome savarankiškai, neturėdami informacijos nei iš LKP, nei iš kitokių institucijų. Mano nuomone, buvo orientuojamasi teisinga linkme, o reakcija į tai arba tiksliau ne reakcija, buvusi partinėje konferencijoje, kaip teisingai pasakė gerbiamas Liudas Jonaitis, akivaizdžiai parodė nuotaikas, į kurias buvo prasminga reaguoti.

Koks mūsų požiūris į tas rajono problemas, kurias partija turėtų įvertinti, ir pasufleruoti, ką reikėtų daryti? Manychiau, nereikėtų vardinti konkrečių atvejų, nes tai nėra paprasti dalykai. Vis dėlto mes norėtume, kad pati partija pažvelgtų į savo pra-eitį ir sugebėtų kritiškai įvertinti ją. Tai pirma būtina sąlyga. Antra, aš galiu paminėti keletą konkrečių faktų, keliančių mums abejonę. Bet tai yra bendro pobūdžio faktai. Vis dėlto apie pavardes ir konkrečių medžiagą būtų galima kalbėtis. Bet mane jaudina vienas dalykas. Kol kas nėra sudaryta vienokios ar kitokios komisijos (galbūt mes neturime tokios informacijos), kuri galėtų įvertinti šituos faktus ir įvykius. Mes manome, kad pirmiausia turėtų būti sudaryta komisija ir tada Sąjūdis galėtų pateikti jai konkrečių medžiagą bei kalbėtis konkrečiais klausimais. Jeigu biuras numato sudaryti tokią komisiją, tai šito atidėlioti nereikėtų.

Zoja Kudobienė¹⁴: Ar Jūs matote skirtumą tarp to, nuo ko pradėti: pirma sudaryti komisiją, tada kelti konkrečius pasiūlymus, o gal atvirkščiai – iš pradžių kelti konkrečius klausimus, o tada sudaryti komisiją, kuri galėtų kompetentingai spręsti šituos klausimus?

Vidmantas Staniulis: Mes manome, kad tai susiję ne tik su konkrečiais įvykiais, tai yra susiję su ištisu laikotarpiu. Šiuo atveju, komisija turėtų būti pirma.

[...]

Liudas Jonaitis: Kaip galvojate: ar į šią komisiją turi įeiti vien partijos nariai?

Gintaras Ramonas¹⁵: Manychiau, kad tai partijos vi-

daus reikalas. O medžiagą tai komisijai gali teikti ir ne partijos nariai.

Vidmantas Staniulis: Komisiją reikėtų suformuoti nedelsiant, bent iki tol, kol iš viso egzistuos komunistų partija.

Romualdas Gadeikis¹⁶: Man kyla tokia abejonė: jei toje komisijoje dalyvaus vien tik komunistai ir aiškintis visuos tuos faktus, ar vėliau kai kurie judėjimai neturės preteksto sakyti, jog šitas darbas yra vienašališkas, būtent, komunistai apie save parašė romantinius memuarus. Kodėl taip kalbu? Ogi dėl to, kad, mano manymu, tai yra ilgas ir kruopštus darbas. Reikia dirbti archyvuose, prie kurių dar sunku prieiti, nes jie yra įslaptinti. Dėl to, manychiau, būtų labai gerai, jeigu būtų sudaryta visuomeninė komisija, į kurią įeitų ne tik komunistai, bet ir Sąjūdžio bei kitų judėjimų atstovai, istorikai, studentai ir kt. Jie ateitų į komisiją su faktais, su pasiūlymais, todėl jau iš karto turėtume medžiagos.

Vidmantas Staniulis: Aš galvoju: dėl visuomeninių judėjimų, tai Sąjūdis turi pakankamai savų reikalų. O dėl to, kad partija galbūt nesugebės principingai įvertinti, norėčiau pasakyti: ar neatsitiks taip, kad po to bus teigiama, jog komunistų partiją kažkas skriaudžia. Man atrodo, teisingusia būtų, kad ši partija savo jėgomis įvertintų savo veiklą. Tai yra pačios partijos reikalas.

Gintaras Ramonas: Antras momentas yra toks: jeigu iš šalies kritikuos partijos vidaus darbą, tai šitai bus pakankamas barometras analizuoti ir koreguoti savo veiklą. [...]

Romualdas Gadeikis: Bet dabar mes – nebe ta partija. Tada mes buvome TSKP, o dabar Lietuvos Komunistų partija. Mes komunistinių idealų savo programoje nebeturime. Tai yra esminis dalykas. Mes blaiviai įvertinome tai, kas buvo mums siūloma iš šalies ir ko mes norėjome širdy.

Gintaras Ramonas: Norėčiau paprieštarauti. Aš, pa-vyždžiui, sutiksiu, kad LKP kaip tokia yra kita partija tada, kai ji atliks tą darbą, apie kurį mes čia ką tik kalbėjome, ir ras savyje jėgų išlikti. [...]

Zoja Kudobienė: Noriu pratęsti šią mintį. Jeigu partija pradės nagrinėti savo praeitį, savo klaidas ir jeigu ji nueis į smulkmenas, į rausimąsi nešvariuose marškinuose, tai tada ji susilpnins save. Tad ar dabar nereikia partijai labiau telktis, mąstyti apie ateitį, kaip bendrauti su žmonėmis, su kitomis partijomis. Galėčiau nurodyti ir daugiau Komunistų partijos ateities problemų, tačiau noriu pabrėžti, kad aš ne prieš partijos praeities vertinimą, bet prieš smulkmeniškumą.

Vidmantas Staniulis: Sąjūdis linkėtų partijai nenusismulkinti šioje srityje, o žiūrėti į esmę. Manau, jeigu marškiniai nešvarūs, tai jie turi būti skalbiami. Mes

¹³ Vidmantas Staniulis – LPS Jonišio tarybos sekretorius.

¹⁴ Zoja Kudobienė – LKP Jonišio rajono biuro narė, vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoja.

¹⁵ Gintaras Ramonas – LPS Jonišio tarybos pirmininkas.

¹⁶ Romualdas Gadeikis – LKP Jonišio rajono komiteto pirmasis sekretorius.

nemanome, kad nešvarūs marškiniai turi būti slepiami po kitu apdaru.

Kęstutis Šutinys¹⁷: *Ar negalėtumėte patikslinti, kaip įsivaizduojate pasakymą „kol Komunistų partija egzistuos“...*

Vidmantas Staniulis: *Jūs teisingą klausimą keliate. Sekretorius ką tik pasakė apie komunizmo idealus ir tai, kas yra įrašyta partijos programoje. Gerbiamieji, nebūkime naivūs ir neišivaizduokime to, ko nėra. Jeigu jūsų partijos programoje nėra komunistinių idealų, jei ji grindžiama socialdemokratijos principais, o senosios partijos pavadinimo palikimas yra reveransas prieš Maskvą, tai reikia kalbėti, kad Lietuvos Komunistų partija išnyks jau artimiausiu metu. Patys komunistai svarstys jos pavadinimo pakeitimą. Nežinau, kaip reikės dabartinės Komunistų partijos nariams tartis su socialdemokratais dėl susidvejinimo. Nežinia, ar turėsime dvi socialdemokratų partijas, ar programa bus koreguotina, ar bus bendras suvažiavimas, ar turėsime kitokių niuansus. [...]*

[...]

Liudas Jonaitis: *Apie tą įvertinimą daug ką sako šeštasis Konstitucijos straipsnis, todėl nebelieskime šito.*

Kostas Vozbutas: *Be to, kokią praktinę naudą turėsime, jei vėl pradėsime kelti nutarimus, juos vertinsime. Jeigu mes galime įvertinti pokario metų laikotarpį, išsiaiškinti istorinę tiesą, jei galima konkrečiai išnagrinti, kiek rajono gyventojų nukentėjo nuo vienos ir kitos pusės, tai ateinančioms kartoms parodysime, kas tuo metu vyko.*

[...]

Kęstutis Šutinys: *Bet kaip jūs spęsite teisingumo klausimą.*

[...]

Gintaras Ramonas: *Man susidaro įspūdis, kad mes, Sąjūdžio taryba, lyg ir atėjome čia atsiskaityti, pateikti kažkokius receptus, kaip turi tvarkytis partija, kaip mes galvojame spęsti vieną ar kitą klausimą. Jeigu yra toks požiūris, tai man atrodo, mums nebėra apie ką šnekėti, nes mes negalvojame niekam atsiskaityti. Tai viena, o antra, – mums netgi įdomu, kaip partijos komiteto biuras galvoja apie tas problemas, kurias Sąjūdis mato partinėje organizacijoje. Gerbiamas Alfonsas Lidžius šiandien ilgoje kalboje išdėstė Sąjūdžio tarybos veiklą, principus. Būtų įdomu, kad lygiai taip pat partijos biuro žmogus išdėstytų, ką jie veikia biure, ką veikia sekretoriato. O dabar biuras tarsi laukia, kada Sąjūdis pasakys, ką biuras turi daryti, o po to žiūrės: kritikuos ar nekritikuos, atsikirtinės ar neatsikirtinės.*

(Su šiomis Ramono mintimis paaštrėja pokalbio dalyvių ginčas, jaučiamas kai kurių susierzinimas, girdėti pakeltas tonas. Gadeikis ramina susijaudinčius, pataria būti geranoriškais vieni kitų atžvilgiu.)

¹⁷ Kęstutis Šutinys – LKP Joniškio rajono komiteto biuro narys, III vidurinės mokyklos direktorius.

Kęstutis Šutinys: *Ar jūs, biuro nariai, kada ką nors išvežėte? Nevežėte. Aš irgi nevežiau. Sako, komunistai būkite atsakingi. Dabar galvoju: jūs sėdite vienoje pusėje, aš kitoje pusėje, mes kalbame apie socialinį teisingumą, kodėl tada mums nepasakyti, kaip kuris galvojame. Jūs sąjūdininkai, sakote, kad mes vieni galvojame blogai, bet kai jūs vykdysite vieni, galbūt irgi bus blogai. Bet jeigu sudėsime vieną jūsų pusę ir kitą mūsų, tai turėtų išeiti žmogiškas socialinis teisingumas.*

Liudas Jonaitis: *Man atrodo, kad mes čia susirinkome žmogiškai pasitarti, o ne duoti vieni kitiems ataskaitas. Juk eidami kaktomuša mes niekur nenueisime.*

Zoja Kudobienė: *Tardamiesi su biuru apie susitikimą su Sąjūdžio rajono taryba, mes galvojome, kad tarp mūsų bus geranoriška atmosfera, vyraus tarpusavio supratimas ir bendras žvilgsnis į ateities problemas, jų sprendimą. Deja, kategoriškas tonas jau daug ką pasako...*

[...]

Juozas Bilevičius¹⁸: *Ypač jaunieji komunistai užsi-gauna: aš buvau vaikas, aš nevežiau, aš nešaudžiau... Bet Lietuvos liaudžiai padaryta skriauda, padaryti nusikaltimai. Tai dabar, kai komunistų partija pakeitė pavadinimą, nebėra kalto. Vadinasi, reikia kam nors atsakyti už tai, kas padaryta. Komunistų partija susidėjo su okupantais, padarė žalą Lietuvos liaudžiai, todėl kas nors vis tiek turi atsakyti. Nepakanka pasakyti, kad aš nieko nežinau.*

[...]

Romualdas Gadeikis: *Norėčiau grįžti prie ankstesnės temos ir papasakoti, ką mes veikiame. Savo veiklą numatėme trimis pagrindinėmis kryptimis: socialine-ekonomine, dvasinio atgimimo ir ekologine. Rajono komiteto narius pagal jų norus suskirstėme į tris komisijas. Nors jos dar nepatvirtintos, bet artimiausiu metu pradės dirbti, kurti savas programas ir pan. Kitas klausimas – turime reikliai įvertinti praeitį, nes žmonėms yra padaryta daug skriaudų. Kai kuriuos žmones galbūt reikia net apginti, galbūt neteisingai suprantamas jų vaidmuo priklausomai nuo situacijos, kokia tuo metu buvo. Tai didelė atsakomybė.*

[...]

Vytautas Adomaitis¹⁹: *Daug ginčijamės dėl praeities ir ateities, tačiau nežvelgiame į realią situaciją. Ką mes pasakysime žmonėms, jei iš esmės nepradėsime spęsti ekonominių-socialinių problemų. Tiesa, yra dėl ko pasiginčyti, tačiau minėtos problemos, jų sprendimas yra mūsų veiklos vienintelis kelias.*

Vidmantas Staniulis: *Dėl to aš ir pasiūliau kalbėti apie tai, kas vyksta šiandien. Mus jaudina tokie dalykai, kurie yra stebėtini. Jeigu mes kalbame apie realius pasikeitimus, tai reikėtų matyti tai, kas vyksta aplinkui.*

¹⁸ Juozas Bilevičius – LPS Joniškio tarybos narys.

¹⁹ Vytautas Adomaitis – LKP Joniškio komiteto biuro narys.

Konkretus faktas. Įvyko „Didvyrio“ kolūkio ataskaitinis susirinkimas, kuriame dalyvavo Žemės ūkio valdybos viršininkas gerbiamas Makelis (partijos komiteto biuro narys) ir Pimpička, Žemės ūkio valdybos juristas. Tėnai, darant moralinį spaudimą, keturis kartus atviru balsavimu buvo renkamas tas pats kolūkio pirmininkas Jasaitis. Žmonių pasipiktinimas didžiulis. Jie ateina į Sajūdžio tarybą ir prašo padėti. Tuo tarpu pirmininkas po tokio išrinkimo klausė: gerbiamieji, dabar pasakykite, kas buvo tie, kurie kėlė kito pirmininko rinkimų klausimą. Dabar pradėsime dirbti. Taigi šalia vyksta tokie dalykai. Mes žinome, kad tai yra kolūkis, mes žinome, kokių principu jis buvo sukurtas, ir mes žinome, kas šiandien yra valdžioje. Stebina šitokie faktai. Jeigu vyksta tokie dalykai dabar, tai manęs visai nestebina, kas vyko praityje. Jasaičio požiūri į ūkininkus mes žinome. Vazinėjant rinkiminės kampanijos metu labai akivaizdžiai matosi, kaip kolūkiečiai gyvena, kokias problemas kelia, bet matosi, kad atvirai žmonėms grasinama. Todėl nebūkime naivūs ir nesakykime, kad tokiomis sąlygomis žmonės demokratiškai išrinktą arba ką nors padarys. Tai nepaprastai sudėtingas dalykas, ir žmonės turi būti išaugę iki tos demokratijos galimybių. Pritariu Vytautui Adomaičiui, kad po pusės metų atsitiks mums visiems nepageidautini dalykai, todėl žiūrėkime, kas vyksta šiandien, nevenkime žiūrėti į tuos procesus, kurie vyksta. Kodėl nenorima girdėti šito eilinių žmonių pasipiktinimo? Juk piktinasi ne Sajūdis, kad Jasaitis savivaliauja savo kolūkyje ir nenori duoti žemės. Piktinasi ne Sajūdis, kad Žemės skirstymo komisija užsiiminėja atitinkamais darbeliais. [...]

Ūkininkų klausimas rajone yra kompromituojamas. Kas jį kompromituoja? Kolūkių pirmininkai ir Žemės ūkio valdyba. Sakau atsakingai. Jeigu taip nėra, paneikite konkrečiais faktais. Prisiimu visą atsakomybę. Suprantame, ką reiškia nuosavybės pasikeitimas, kada išleidžiamas įstatymas, bandoma užtrinti reikalą. Kalbant apie akcines bendroves ir apie privatinę nuosavybę, kaip vieną iš nuosavybės formų, jiniai neturės prioriteto [...]. Įstatymu bus užtikrinta visų nuosavybės formų galimybė, ir dabar taip kompromituoti ūkininkų klausimą, – suprantame, ką tai reiškia. Tai reiškia Vytauto Sakalausko arba Jono Jagmino pozicijos užėmimą. Net labai apgailestaujame, kad Jonišio rajone Jagmino pozicija sulaukia tokio didelio pritarimo. Galėčiau labai daug papasakoti apie Vytauto Sakalausko ir Kazimieros Prunskienės konfliktą, o jisai nėra šių dviejų žmonių konfliktas. Tai konfliktas, randantis atspindį ne tik Jonišio rajone. Tai yra visos respublikos problema. Šitos problemos nematyti negalima. Jei kuris biuro narių yra pajėgus konkrečiai atsakyti į šią „Didvyrio“ klausimą, tai labai norėčiau.

²⁰ Julius Kazėnas – Jonišio rajono vykdomojo komiteto pirmininkas.

(Gadeikis klausia, kas iš čia esančių biuro narių dalyvavo šiame susirinkime. Pasirodo, niekas. O E. Makelis neatvyko į šį susitikimą. Tada Ramonas pastebi: „Reikia apgailestauti, kad biuro narys, buvęs susirinkime, nepraneša biurui. Gal ataskaita nereikalinga, tačiau...“)

Vidmantas Staniulis: *Šiuo atveju vis dėlto iškyla pasitikėjimo problema, žmonės neturi kur kreiptis, nes jie būna apvilti. Mes su gerbiamu Kazėnu²⁰ dalyvavome susitikime. Žmogus paklausė: mes parašėme skundą jums. Jūs žinojote, kad tas skundas bus. Kur? Pirmininkas sako: jokio skundo negavau, nieko aš nežinau. Žmonės neturi kur kreiptis, nes jie nebeįsitiki tais dalykais. Neįsitiki todėl, kad nesprendžiami šitie konkretūs klausimai. Nežinau, kodėl: ar sąmoningai, ar iš bejėgiškumo?*

Ilgainiui tapo aišku, kad veikla Sajūdyje yra politika, ir malonų laiką bendraminčių ratelyje reikia užmiršti. Tai nebuvo lengva ir todėl, kad mūsų grupės narių tarpusavio santykiai buvo paremti visų pirma asmeniniais ryšiais. Pirmųjų smūgių ilgai laukti neteko. Intrigos, apkalbos, šmeižtas tarp joniškėčių tapo nuolatinis palidovas. Tai reikėjo išverti. Be to, kiekvienas buvome priklausomas nuo savo tiesioginio darbo reikalų.

Ypač rafinuotai veikė advokatas, „Žinijos“ draugijos pirmininkas, LKP biuro narys, prokuratūros pirminės partinės organizacijos sekretorius Kęstutis Čilinskas, kai buvo keliami kandidatai artėjančiuose rinkimuose į Aukščiausiąją Tarybą. Kartą nuvykęs į LPS būstinę iš Angonitos Rupšytės išgirdau, kad minėtas teisininkas čia jau buvo pristatytas kaip Jonišio rajono būsimas Sajūdžio kandidatas. Mūsų rajono taryba apie tai nieko nežinojo. Kas tai galėjo padaryti? Koks tikslas? Mums tai buvo netikėta, tačiau supratome, kad turime rasti sprendimą, priešingu atveju būsime kaltinami dar ir Sajūdžio uzurpavimu.

Šioje situacijoje mums pavyko rasti optimalų sprendimą, paremtą alternatyvaus pasirinkimo principu. „Žiemgalos“ taryba pasiūlė, kad LPS Jonišio rinkimų apygardoje Nr. 93 remtų du kandidatus – Gintarą Ramoną ir Kęstutį Čilinską. Žinoma, rizikavome, tačiau buvome laisvi savo apsisprendimuose. Į kovą prieš mus rinkimuose buvo mobilizuotos rinktinės nomenklatūros pajėgos – LKP CK narys, žemės ūkio mokyklos direktorius Liudas Jonaitis ir Jonišio rajono vykdomojo komiteto pirmininkas Julius Kazėnas. Pastarasis vyrukas buvo itin aktyvus kovotojas. Vieną jo dūrių teko patirti, kai vykdomojo komiteto pirmininkas kreipėsi į rajono prokurorą, kad nubaustų kultūros rūmų direktorių už kapucinų vienuolio tėvo Stanislovo paskaitos „Grigališkos giesmės“ organizavimą. Vėliau šiam veikėjui aiškiai nepasisėkė, nes „Žiemgalos“ grupė padėjo išsiaiškinti kombinatoriaus ketinimus, susitarus su vienu kolūkio pirmininku, Vilkiaušio miško aikštelėje sukaupti apie septyniolika savivarčių silikatinių plytų ir, pasitaikius progai, išgabenti

į privačių mūriukų statybų aikšteles. Iškilus į viešumą faktams, rajono vykdomasis vadovas atsistatydino ir iš Jonišio skubiai išvyko į Panevėžį, kaip ir buvo atvykęs.

Praėjus beveik metams po steigiamojo LPS suvažiavimo, prasidėjo įvykiai, pakeitę mano gyvenimą iš esmės. Praėjus „Sidabrės“ įkūrimo jubiliejiniams renginiams, Vykdomojo komiteto pirmininkas Vytautas Adomaitis pasiūlė „nedaryti politikos“ ir atsistatydinti iš rajoninių kultūros rūmų direktoriaus pareigų, nes aštuonių kūrybinių specialistų grupė nepasitiki ir žada streikuoti. „Neparvežiau sūrių, nepasirūpinau baliumi, neužsakiau duonos“²¹ ir netekau darbuotojų pasitikėjimo. Žodžiu, Sajūdžio veikla ėmė kirstis su nusistovėjusiu rajono „kultūriniu gyvenimu“, nes, atsiradus kitiems prioritetams, reikėjo ir mąstymo kaitos. Man iš pradžių buvo sakoma: „Sajūdis labai gerai, tačiau mes, kultūros darbuotojai, turime nesikišti į politiką“. Tokia nuostata vyravo ir kitose gyvenimo srityse, kuriose pokyčių išvengti tarsi nebuvo įmanoma. Tačiau šių esminių pokyčių, manau, tenorėjo mažuma.

Buvo sakoma: mes jums pritariame, veikite, tačiau kištis nenorėtume. Į susitikimus, kuriuos organizavome kultūros rūmuose, susirinkdavo šimtai žmonių, tačiau į organizaciją naujų veidų sulaukdavome retai. Konfrontacija su rajono valdžia aštrėjo. Ar galėjo pakęsti vietinė nomenklatūra, kad ideologiniame sovietinės kultūros bastione – kultūros rūmuose – vyktų vieši susirinkimai, kuriuose būtų kalbama apie komunistų nusikaltimus, trėmimus, partizanų palaikų išniekinimus, vagystes ir pan.? Buvome kaltinami netolerantiška pozicija. Apie kokią toleranciją galima kalbėti, kai reikėjo išdrįsti pasakyti skausmingą tiesą? Ir šiandien manau, kad tik tiesa galėjo išlaisvinti.

Gal reikėjo paklausti apdairiai teigiančių, kad nereikia skubėti atstatyti 1961 m. sovietų nurodymu sudaužyto, talentingo architekto Vladimiro Dubeneckio sukurto Nepriklausomybės 10-ečio paminklo, kurio atidengimo iškilmėse dalyvavo valstybės prezidentas Antanas Smetona?

Gal reikėjo paklausti rajono karinio komisaro majoro Vladimiro Byčenkovo, rusiškai šaukiančio, kad „Tik tada, kai jos bus sukurtos [normalios sąlygos], turėsime moralinę teisę atstatinėti paminklą. Pasak kariškio, jis gerai supranta joniškėčių jausmus, bet kaip kareivis mano, kad žmonės, kurie žuvo už mūsų miestą, verti pagarbos“²².

Tai tas pats majoras, kuris su keletu „bendraminčių“ organe *Tarybinis balsas* išspausdintu atsišaukimu ragino jaunuolius „nepadėti gyvenimo nuo klaidos“, gerai apgalvoti savo sprendimą: „Visiems tiems, kurie nutars eiti į Tarybinės armijos eiles, linki sėkmingos tarnybos, tikrų draugų ir laimingai grįžti namo“. O čia redakcijos

komentaras: „Respublikoje vyksta audringos diskusijos apie šaukiamojo amžiaus jaunuolių tarnybą armijoje. Eiti ar ne į Tarybinę armiją? Tai dabar jaudina ne tik pačius šaukiamojo amžiaus jaunuolius, bet ir jų tėvus, draugus. [...] Susimąstyti yra dėl ko. Tačiau kartu primename, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimais karinių komisariatų veikla respublikoje sustabdyta, šaukimo komisijų rajono vykdomieji nesudaro ir jų veiklos nefinansuoja“.

Ar tokio pobūdžio medžiagą būtų išspausdinęs prieš okupantus nusiteikęs laikraštis?

Kaip minėjau, į mūsų organizuojamus LPS susirinkimus plūsdavo šimtai žmonių. Mes gaudavome informaciją, kuri sovietmečiu būdavo slepiama. Už tai būdavo galima nuo režimo nukentėti. Prieš mūsų akis atsivėrė šiurpus sovietinės sistemos paveikslas. Tačiau komunistinė nomenklatūra ir toliau vaidino spektaklį, kvietė kažkokiam abstrakčiam bendradarbiavimui ir tolerancijai.

Ilgainiui iš tos medžiagos, kurią kaupėme susitikimuose su žmonėmis, išryškėjo trys pagrindinės mūsų vietinės veiklos kryptys: Nepriklausomybės 10-mečio paminklo miesto aikštėje ir kitų suniokotų paminklų atstatymas, partizanų palaikų perlaidojimas ir tremtinių grįžimo klausimai bei žmonių, nukentėjusių nuo vietinių valdininkų, gynimas.

KĄ PAVYKO NUVEIKTI

Nepriklausomybės 10-mečio paminklo atstatymas buvo vienas mūsų užmojų, kuriems buvo lemta realizuotis. Visų pirma reikėjo viešinti atstatymo idėją, pradėti telkti lėšas, surasti rangovus. Masiniame susibūrimo pradėjome diskusiją, suformavome komitetą, kurio pagrindinis žmogus buvo Gintas Slavickas. Išspausdino kuklų atviruką su paminklo grafiniu atvaizdu, kurį įteikdavome kiekvienam aukojusiam. Negailėdami savęs pasiaukojamai dirbo Sajūdžio žmonės, buvę tremtiniai. Buvo kilęs šurmulyš, kad paminklo negalima atstatyti, kol karių kapinėse ilsisi sovietiniai kariai ir rymo priklaupusio kario – Broniaus Pundžiaus sukurto serijinio paminklo stovykla. Tačiau diskusiją, kurios fragmentus spausdino ir *Tarybinis balsas*, sėkmingai užbaigėme ir prasidėjo atstatymo darbai. 1989 m. spalio 2 d., Jonišio parapijos klebono Juozo Dobilaičio pašventintas, valstybinės nepriklausomybės simbolis Joniškyje buvo atidengtas.

Ieškoti partizanų palaikų ir juos perlaidoti buvo ypač sunku. Visų pirma dėl mus pasiekdavošios prieštaringos informacijos apie palaidojimo vietas. Jos buvo niekaip nepažymėtos, tačiau išlikusios atmintyje. Ar atskleis žmonės šias paslaptis mums?

²¹ „Žvilgsnis iš Vilniaus“, Romualdo Ozolo interviu su Kultūros rūmų direktoriumi Vidmantu Staniuliu, in: *Tarybinis balsas*, 1989-11-23, Nr. 140.

²² Elona Janulytė, „Nepriklausomybės paminklas griš ar ne?“, in: *Tarybinis balsas*, 1989. Nuversto paminklo vietoje miesto centre buvo įkurtos sovietinių karių kapinės ir kario išvadotojo stovykla.

Vienintelė žinoma masinė nužudytų žmonių kapavietė buvo Vilkiaušio miške, į pietus nuo miestelio, kur prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui buvo sunaikinta gausi Jonišio žydų bendruomenė – 47 vyrai, 165 moterys ir 143 vaikai. Dauguma buvo sušaudyti 1941 m. rugpjūčio 29 d. Naciai sunaikino 978 Jonišio ir apylinkių žydų tautybės žmones. Sovietai šias holokausto aukas informacinėje nuoroje prie plento Ryga–Kalinigradas įvardijo kaip nužudytus tarybinius žmones. O kitos masinės kapavietės?

Iš likusių gyvų liudytojų žinojome, jog žuvusius laisvės kovotojus, kurių išniekinti kūnai gulėdavo Jonišio centrinėje aikštėje, sribai ir jų pakalikai arkliais pakinkytais vežimais gabendavo į Viganės pamiškę ir užkasdavo nudvėsusių gyvulių laidojimo vietoje. Liudytojams buvo baisu dalytis prisiminimais. Kai kurie egzekucijų dalyviai ir tie, kurie jas laimino, dar tebegyveno ir vaikščiojo tomis pačiomis gatvėmis. Deja, nuorodomis į nežmoniškai išniekintų žmonių palaidojimo vietas sovietų patarnautojai nepasirūpino...

Kita problema buvo palaikų identifikavimas: kaip viską organizuoti?

Neįmanoma perteikti, kiek asmeninių pastangų ir pergyvenimų teko patirti tiems, kas realiai vykdė partizanų palaikų paiešką palaukėse ir pamiškėse.

Mes tai padarėme.

1989 m. perlaidojome į Gasčiūnų kapines 1945 m. balandžio 20 d. rytą Mečislovo Vainausko klojime vietinių sribų ir sovietinių kareivių nužudytų 18 vyrų, susirinkusių klojime slapstytis nuo šaukimo į sovietų dalinius. Padegamosiomis kulkomis klojimas buvo padegtas, vyrai sušaudyti kulkosvaidžių ir automatų ugnimi. Žiauri egzekucija tuo nesibaigė, kareiviai plėšė kaimą, sudegino Klemo ir Juozo Gabrių namus, suiminėjo kaimo gyventojus. Vėliau apdegusius nužudytuosius suguldė į „patvadas“ ir išvežė į Joniškį. Vyrus iš klojimo suguldė turgavietėje. Jie čia gulėjo kol ėmė sklisti dvokas. Tada surinko palaikus ir užkasė Viganės pamiškėje, kur būdavo laidojami kritę arkliai. Žmonės pasakojo, kad Gasčiūnų vyrus išdavė mažžemis Pranas Skudra ir Julija Sveikackienė. Operacijoje dalyvavo sovietinėje milicijoje tarnavęs A. Žalakis, jai vadovavo Jonas Stulpinas, paimtas iš Gruzdžių vaikų prieglaudos ir užaugęs Mečio Vainausko šeimoje. Savo globėją augintinis nušovė. Tąsų ne iš karto suradome nužudytuosius²³.

1990 m. rugsėjo 15 d. Viganės pamiškėje suradome ir Jonišio kapinėse perlaidojome 1950 m. gruodžio 26 d. Pašvitinio valsčiuje, Vytarčių kaime, Vilkų sodyboje žu-

vusių Prisikėlimo apygardos Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės Partizano Tautvydo tėvūnijos partizanų Vlodo Kazlausko-Žlėgos ir Jono Mačėno-Viesulo palaikus. Šių laisvės gynėjų istoriją papasakojo likusi gyva vieno iš partizanų sesuo. Vėliau neįprastomis aplinkybėmis sužinojau, jog šią perlaidojimo istoriją moteris laiškuose papasakojo į Jungtines Amerikos Valstijas pasitraukusiam kitam broliui. Bemaž po dešimtmečio, viešint JAV su Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus delegacija, Čikagoje, susitikime su lietuvių bendruomene, organizatorių buvau pasodintas į nurodytą vietą prie apskrito stalo, šalia Vlodo Kazlausko-Žlėgos brolio su žmona. Netikėtas susitikimas ir pažintis labai sujaudino. Sutuoaktiniai pakvietė kitą dieną vakarienės į savo namus, automobiliu atvažiavo manęs pasiimti į viešbutį.

Laisvės kovotojų palaikų perlaidojimas iš Viganės pamiškės į Gasčiūnų kaimo kapines. 1989-11-01. Nuotrauka iš autoriaus asmeninio archyvo

Buvo nuostabu, kaip solidaus amžiaus moteris meistriškai vairavo automobilį Čikagos greitkelio. Iki vėlumos kalbėjoms, dalijoms prisiminimais. Iki šiol negaliu patikėti, kad būta tik atsitiktinumų. Dėkoju Dievui. ☞

²³ 1945 m. balandžio 20 d. Gasčiūnuose žuvo Gediminas Sakalauskas (Jonaičių kaimas), Steponas Andriulis (Vekonių kaimas), Kazys Paliulis (Rimdžiūnų kaimas), Juozas Dumbauskas (Dominčių kaimas), Stasys, Klemas ir Kostas Dikšai (Želčių kaimas), Alfonsas ir Stasys Valančiai, Vincas ir Bronius Katiliai (Andrešiūnų kaimas), Stasys Jurgelis, Juozas Gabrys, Mečys Vainauskas, Jonas Vembris (Gasiūnų kaimas), Ignas

Pilka. Tą dieną daug žmonių buvo areštuota. Iš jų Šiaulių kalėjime buvo nužudyti Antanas Rakštys, Gabrielis Sveikackas (Mikšiūnų kaimas), Vincas Vaitekūnas (Linksmėnų kaimas), Povilas Pilka (Daugailaičių kaimas). Fabijonas Antanaitis, 77 metų amžiaus, iš Kurmaičių kaimo buvo išstremtas į Kareliją ir ten tų pačių metų pavasarį žuvo.

VASARA VILNIUJE PRIEŠ ŠIMTMETĮ

Juozapas Paškauskas

Antroje XIX a. pusėje Rusijos imperijoje prasidėję socialiniai ir ekonominiai procesai – sparti urbanizacija, po truputį demokratėjanti visuomenė ir išsigalinti komercinė kultūra – Vilnių pasiekė pačioje XIX a. pabaigoje. Dėl šių aplinkybių miestas, Andrzejus Romanowski žodžiais, „tapo mažiau nei pirmaplanis, bet daugiau nei provincialus“¹. To pakako, kad Vilnių per daug nevēluodamos pasiektų, pavyzdžiui, naujausios teatro mados, kad čia trumpam pasirodymui sustotų Varšuvos – Sankt Peterburgo geležinkelio keliaujančios Europos scenos žvaigždės, būtų surengtos aukšto lygio dailės parodos, prekiaujama prabangiu vynu ar demonstruojami naujausi mokslo pasiekimai. Kita vertus, „provincialus“ šiuo atveju reiškia, kad naujosios kultūros receptija vyko slogiomis sąlygomis, kai, pasak dailininkės Marianos Veriovkinos, karaliavo pilvas, o šnekos apie progresą dažnu atveju likdavo tuščios. Todėl naujam kultūriniam sumanymui neretai pritrūkdavo tęstinumo: arba kūrėjas išvykdavo iš miesto, arba, kaip rodo kai kurių draugijų ar po kelių metų bankrutavusių *Vilniaus žinių* pavyzdys, iniciatyva netrukdavo išblėsti.

Artėjant vasarai rimtesni planai ar užsiėmimai būdavo atidedami rudeniu. Po truputį išimami antrieji langai ir tarp jų stovintys siera sklidinai indai, o likę praveriami, kad patalpų vidun įeitų gaivaus oro. Par-

¹ Andrzej Romanowski, *Młoda Polska wileńska*, Kraków: Uniwersytet, 1999, p. 13.

² Tokia pat pavasario ruoša užsiėmusį jau 1938 m., Vilnių atsimeina ir to meto JIVO aspirantė: Lucy S. Dawidowicz, *Iš tos vietos ir laiko: Atsiminimai, 1938–1947*, iš anglų kalbos vertė Urtė Katinaitė, Vilnius: Garnelis, 2003, p. 113.

³ Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija*, t. VIII, d. 1: *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 70, 72.

⁴ Dienoraščio autorius – Domas Šidlauskas-Visuomis. Jis 1898 m. baigė Liepojos gimnaziją, o neįstojęs į veterinarijos institutą, buvo pašauktas į karinę tarnybą Vilniuje. Po demobilizacijos 1903 m. įstojo į Leipziger universitetą, kuriame iš pradžių studijavo filosofiją, indologiją ir Azijos religijas, vėliau perėjo į Leipziger aukštąją prekybos mokyklą. Po metų grįžo į Vilnių, mobilizuotas į carinę kariuomenę, iš kurios pabėgo į Vokietiją. Bostono enciklopedijoje teigiama, kad 1905–1906 m. jis „iš Vokietijos siuntė ginklus Lietuvos revoliucijai“, 1906 m. grįžo į Lietuvą. Čia buvo suimtas, nubaustas kalėti, vėliau amnestuotas.

LMAVB RS saugomas Visuomio dienoraščio fragmentas apima porevoliucinius 1906–1908 m. – jį skaitant atsiveria labai veiklaus kairiųjų pažiūrų jaunuolio portretas. Vilniuje jis darbavosi ir *Vilniaus žinių*, ir

kuose ir aikštėse sprogo medžių, krūmų ir gėlių pumpurai – miestas šilo ir žaliavo, teikė pavėsį ir kartu gelbėjo nuo dulkinų gatvių. Prieš Velykas ir ruošiantis Pesach pradedama kuoptis namie: šveičiama, gramdoma, plaujami ir šluojami įvairiausi nešvarumai, dulkės, suodžiai ir per metus susikaupę glitėsiai. Beveik kiekvieno namo languose ir balkonuose džiūdavo patalynė². Su plūstelėjusia vasaros karščio banga paprastai žmonės imdavo atostogas, traukdavosi iš miesto pas gimines į kaimus ar kurdavosi vasarvietėse. Likusieji gaivindavosi maudynėmis Neryje, eidavo pasivaikščioti į parką ar užmiesčio miškus.

Anot statistikos, XIX–XX a. sandūroje klimatas šilo, 1902–1909 m. – santykinai vėso, 1910–1921 m. – vėl šilo, o žiūrint iš kelių šimtmečių perspektyvos net sakoma, kad tuo metu vasaros trukdavusios 13 parų trumpiau nei norma, nes prasidėdavusios vėliau³. Tačiau tvankiomis liepos dienomis, kai visą dieną pro langus pučia įkaitęs vėjas, girdėti miesto triukšmas ir tvyro dulkės – vasara vis tiek atrodo karšta ir varginanti.

Gana gerai miesto laisvalaikio kultūrą vasaros mėnesiais apibendrina Dominyko Šidlausko 1906–1908 m. dienoraštis⁴. Jo autorių – valstiečių sūnų Domą, pabai-gusį Liepojos gimnaziją ir išklaususį kelių metų kursus Leipziger universitete, į Vilnių atginę imperijoje vykę so-

Naujosios gadynės redakcijose, bičiuliaivos su Antanu Smetona ir broliais Vileišiais, svečiavosi pas Józefą Piłsudskį, nevengė ir konspiracinės veiklos (bičiuliautis su „politiniais“, apmokyti ginkluotas revoliucionierių grupes ar su tokia grupele apiplėšti spaustuve, kurioje konfiskuotas LSDP kalendorius, vadovauti ginkluotai „Bundo“ kuopai, laukiant numanomo pogromo). Net savo butą Antakalnyje jis įvertinęs pagal patogumą konspiracijai, mat čia galima ateiti Neries pakrante, gatvele ar net persikėlus per upę. Po poros metų jis tapo lietuvių kooperatyvų instruktoriumi. Mįslinga, kad 1912 m. jis, nuo religijos laikęsis atokiai, pradėjo kurti naują, pavadinta visuomybe. Jos pagrindas – baltų tikėjimo ir etinio gyvenimo interpretacijos, derintos su budizmu. Galiausiai jis 1929 m. Dusetose įkūrė naujos religijos centrą, miškus tarp Sartų, Zaduovo ir Zalvio ežerų pavadino Romuva, o Ataugo miško apylinkę – Romuovo vasarviete.

1906–1908 m. dienoraštyje apie šią veiklą informacijos beveik nerasime, tačiau atsiveria paveikslas labai komunikabilus ir pramogas mėgstančio jaunuolio, kuris nesivaržęs moterų, dažnai pas jas svečiuodavęsis, beveik kiekvieną dieną susitikdavęs vis su kitomis, o vienos jų, Polkovkaitės iš Panevėžio, net motina jį pageidavusi matyti savo žentu, kurio jis buvo „dar nelinkęs tapti“.

cialiniai ir politiniai procesai – 1905 m. revoliucija, politinis kalinimas ir vėliau sekusi politinė amnestija.

Reginys labai gražus: nelygus, apžėlęs traškusiais gluosniais kalno kampas; dešinėj Gedimino kalno dalis. Ta kalnis priaugusi įvairių medžių, iš kurių kyšo pavieni neaukšti trobesiai. Tolimoj matomas Šumano kafešantanas ir miesto dalis. Vakaraus iš ten skrenda orkestro garsai ir kartais matomos ugnys. Tankiai girdėti paukštelių čiulbėjimas ir nemalonūs pavarnių krankimas: šie pagal Vilnelę medžiuose turi lizdus. Kalnu tankiai laipioja einanti pasivaikščių ar pasišnekėtų su areštuotaisiais.⁵

Jaunuolis, gal kiek neįprastai, miestą regi pro kalėjimo langus, tačiau jo žvilgsnis užfiksuoja Vilniaus pramogų parkus, kurių žymiausias – Šumano restoranas Botanikos sode. To meto imperinio kalėjimo tvarka buvusi tokia laisva, jog vienas kalinys su keliais karininkais kalėjimo komendanto buvo aptiktas besilinksmintis šiame kafešantane.

Vakarietiškas restoranas, į kurį turbūt lygiavosi bent kelios miesto maitinimo įstaigos (Vilniaus bajorų klubo, prabangesnių viešbučių, pavyzdžiui, „Saint Georges“, „Bristolio“ restoranai) buvo išrastas prieš pustrėčio šimto metų kaip alternatyva kuklioms užėigoms. Tai vieta, skirta mėgavimuisi maistu, dirbanti tik fiksuotomis valandomis, turinti turtingesnę nei tradicinių užėigų valgiaraštį, čia galima ateiti vienam arba su kompanija, prisėsti prie atskiro staliuko ir apmokėti individualią sąskaitą. Nuo pat jo istorijos pradžios tai buvo gana demokratiška vieta (viskas priklausė nuo piniginės) ir būtent šiose įstaigose miestiečiai pradėjo mėgautis aristokratijos stalo malonumais.

SUSIBŪRIMAI

Netrukus Šidlauskui ir kitiems politiniams kaliniams paskelbiama amnestija ir jis, turėdamas paskirtą 44 rb. per mėnesį paramą, iš kalėjimo keliauja pas Gabrielių Landsbergį-Žemkalnį, kurio namai Tiltu gatvėje aptariamam metu buvo vienas lietuvių traukos centrų (be kita ko, čia veikė ir „Vilniaus kanklių“ salė bei valgykla). Neradęs šeimininko, Šidlauskas dar spėjo „pasirėdyti ir nudrožti teatran“, kur dar neprasidėjęs vaidinimas „Pilėnų kunigaikštis“. Po spektaklio apie 23.30 jis užsuka į *Naujosios gadynės* redakciją „pasišnekučiuoti“ ir tik tada grįžta namo ilsėtis.

Draugijos, autoriaus minimos redakcijos ar net Šv. Mikalojaus bažnyčia buvo vietos, kur dažnai susitinkami pažįstami, kuriami visuomeninės, kultūrinės ar politinės veiklos planai. „Mikolojaus šventyklos šventoriuje

jokio pažįstamo neberadęs užsukau svetainėn (Liet. Savitarpinės pašalpos draugijos butan). Nors žmonių tesusirinko nedaug, imta tartis apie rinkimus Dūmon.“⁶ Arba: „Nupėdinau „Nauj. Gadynės“ redakcijon. Radęs ją uždara užsukau prie Dr. A. Domoševičiaus užsisakyti pietų. Gatvėj sutiktas Petras Vileišis pakvietė apsilan-

Katedros aikštė. XIX a. pabaiga. Atvirukas. LNB MS

kyti“⁷. Pirmosios legalios redakcijos, amžininkų liudijimu, buvo svarbios, bendraminčius suburiančios institucijos. Pavyzdžiui, Ona Puidienė apie savo pirmą darbą ir bemaž pirmąsias dienas apie 1905 m. Vilniuje rašo:

Dienraščio *Vilniaus žinios* redakcija [–] visų nuolatinių ir laikinų lietuvių etapo punktas, per kurį defiliuodavo kasdien visų srovių ir visokių sumanymų asmenys ir idėjos. Redakcijos darbo valandomis eidavo ir eidavo visokie tipai vienas už kitos[,] ir tai buvo man lyg kokia gyvų portretų galerija, per ką dieną iš dienos išgydavau pažinčių su visais Lietuvos veikėjais ir buvo tai begalo žingaidu.⁸

Įsitvirtinti mieste, gauti gerą tarnybą nebuvo lengva ir, kaip sako Šidlausko bičiulis, dažnas dėl to išsirašydavo net į kelias draugijas. Tai rodo, kad to meto Vilniaus draugijos buvo skirtos ne vien kultūriniam akiračiui plėsti ar laisvalaikiui maloniai leisti, bet kartu ir duodavo praktinės, profesinės ar visuomeninės naudos. Tačiau vasarą draugijos apmirdavo: jų nariai išvykdavo vasaroti užmiestini, nesusirinkdavo į repeticijas, geriausiu atveju buvo surengiamos trumpos gastrolės po provinciją. Todėl Šidlausko sprendimas apsilankyti redakcijose, kuriose galima susitarti dėl darbo, ir kurių veiklą vasaros karščiai veikia mažiau – logiškas.

Kitą dieną jaunuolis jau su kvietimu vyksta į gegužinę užmiestyje, dabartinio Vingio parko link. Čia daug nepažįstamų žmonių, vyksta pasivaikščiojimai ir svai-

⁵ Domas Šidlauskis-Visuomis, *Atsiminimai*, in: *LMAVB RS*, f. 12, b. 2228, l. 5.

⁶ *Ibid.*, l. 40.

⁷ *Ibid.*, l. 39.

⁸ Ona Puidienė, *Vilnius ir dr. J. Basanavičius (Atsiminimai)*, in: *LMAVB RS*, f. 131, b. 424, l. 6.

dymasis kankorėžiais, žaidžiamas „Skrajojantis paštas“, „Aguonėlė“, „Pelė ir katė“, „Kiškėlis“ ir „Vanagėlis“⁹. Pastarajame žaidime, prisimena Šidlauskas, viena mergina taip smarkiai bėgiojo, kad parpuolė ir „kiek užvirto sijonas“. Vėliau žaidimus keičia choras: „girdėjau ir man dar nežinomų dainelių. Malonūs balsai, lenktiniaujanti su čiulbančiomis lakštutėmis, žavinga vieta, gražus oras džiugino ir kėlė sielą. [...] Buvo alaus, limonado, piragaičių. Grįžome namo 23 val.“¹⁰

Kitą dieną linksmintis į Verkių priemiestį vykstama garlaiviu, gėrimasi parku ir rūmų ansambliu. Užnugaryje palikus dvokiantį ir be modernios kanalizacijos miestą, gamtoje jaučiama tikra atgaiva – „stačiai ryjamas gardus pušynų kvapas“¹¹. Pasivaikščiojus įsijunginama į pažįstamą ratą, o į miestą grįžtama valtelėmis, dainuojama, taškomasi vandeniu, o vėliau ir „šildomasi“ sėdint šalia merginų. Beje, flirtuoti, 23 ar vėlesnę valandą grįžti poromis iš gegužinių, kuriose dalyvaudavę ir iki pusantro šimto žmonių, sprendžiant iš Šidlausko dienoraščio, buvusi gana dažna praktika: „Liuoso laiko turiu labai daug, bet dar neišmokau, kaip reikiant sunaudoti: nieko dar nerašau ir tik skaičiau. 20, 24, 27 gegužės ir vakar dalyvavau Lietuvių gegužinėse. Laikas jose praeina gražiai ir smagiai, nes visuomet būna neblogų merginų“¹².

Šidlauskas dienoraštyje mini, jog pažįstamus dažnai sutikdavęs gatvėje – tokie susitikimai pavirsdavę vaikštytynėmis iki vėlaus vakaro. „Grįždamas iš miesto ties dabokle (ne pirmą kartą!) sutikau [Verą ir Sonią – J. P.] Juškaites, Burcevaites, Nadę Kiseliova-Tomofiejėvą ir realistą [Barcevaitės Liusės brolių]. Linksmai paplepėjome ir nutarėme 23 d. padaryti ekskursiją į Žaliajį ežerą. Visa kompanija mane lydėjo iki Petro šventyklos, o aš juos palydėjęs atgal sugrįžau namo po pirmos valandos naktį.“¹³ Dažnai sutiktieji pakviesdavo į savo saloną pabendrauti, pavaišindavo gėrimais, o gana erdviuose butuose žaisti įvairūs žaidimai, skambinta pianinu ar dainuota.

Minimi salonai pirmiausia buvo privačių namų kambarys svečiams priimti. Tokio pobūdžio patalpos atsirado augant miestiečių ekonominei galiai, kai buvo pradėta įrenginėti nuosavus ar nuomojamus prabangius būstus, kuriuos stengtasi apstatyti pagal tuometinių skonį ir kiekvieno supratimą, jaukiai ir prabangiai. Ištyrus nemažai atvejų, galima daryti išvadą, jog saloni, nors ir būdami vieta, kurioje šeiminingai galėjo sūburti kviestinių pažįstamų kompanija, daugiausia buvo moterų erdvė. Vyrai daug laisviau galėjo jaustis mies-

te – jie čia dirbo ir tai leido kasdien stebėti miesto modernėjimą. Be to, užuot ėję į namus, vyrai galėjo rinktis alternatyvą: taip pat prašmatniai „numebliuotą“ klubą, nemaž neprastesnę malonaus laiko leidimo vietą, kur gal net dažniau pasitaikydavo proga maloniai pabendrauti privačioje draugijoje. Į klubus burtasi megzti homosocialinių kontaktų, burtasi pagal kilmės, išsilavinimo ir kitokius požymius – tad tai buvo daug uždaresnės vietos nei draugijos. Todėl Šidlauskui, jaunam ir nelabai pasiturinčiam inteligentui, toliau aptariamo Vilniaus bajorų klubo gyvenimo iš arti patirti neteko.

BAJORŲ KLUBAS

Anot miestų gidų, XX a. pradžios Vilniuje klubų buvo keletas: Bajorų, veikęs Oginskių rūmuose Milijonų gatvėje žiemą, o vasarą persikeldavęs į nuosavą namą Kryžių kalno papėdėje, už Botanikos sodo, taip pat Karininkų susirinkimo klubas dab. Šv. Ignoto bažnyčios teritorijoje, Šachmatų mylėtojų ratelis – Gedimino prospekte, Mavroso name¹⁴. Klubai jų nariams išties galėjo priminti namus: panašus ir jų saloniškas interjeras, ir jų socialinė funkcija. Priešingai nei salonas namuose, klubas vyrams (iš esmės klubų nariai buvo tik vyrai) buvo erdvė, skirta užmegzti homosocialinį kontaktą, klube jie buvo apsirūpinę viskuo, kas būtina šiam kontaktui užmegzti ir palaikyti¹⁵.

Kokie buvo klubų narių poreikiai ir užgaidos aptariamam laikotarpiu Vilniuje, geriausiai mums atskleis išlikę Bajorų klubo – *Klub Szlachecki* – dokumentai. XIX a. viduryje įsteigtas klubas ne itin skyrėsi nuo Vakarų Europos ir Rusijos imperijos klubų: susiburta pagal kilmę į erdvę, kurioje buvo galima patirti bendrumą, išgyventi panašius jausmus ir aptarti idėjas. Kas gi vienijo apolitiško Rusijos klubo narius? Ironiškai, tačiau gana taikliai į šį klausimą atsako XIX a. antros pusės Sankt Peterburgo gyvenimo liudytojas, kaip vienintelį bendrą interesą įvardijantis kortas. „Tik jos lygina ir apjungia žmones“, – tikina stebėtojas, pridurdamas, kad laikraščius ir žurnalus vidutinis klubo narys gali paskaityti ir namie¹⁶. Beveik po 60 metų, jau kuriant tautinę Lietuvos valstybę, *Darbo balsas* publicistas rašys, kad kortos yra pagrindinė kiekvienos šalies luomų pramoga, – ir Lietuva čia ne išmintis.

Kiek ašarų ir kiek brangaus laiko praleidžia prie kortų, viso neišmoksime, nes kiekvienas tą liūdną ap-

⁹ LMAVB RS, f. 12, b. 2228, l. 7.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, l. 8.

¹² *Ibid.*, l. 10.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Grafas, generolas leitenantas Dmitrijus Mavrosas dab. Gedimino prospekte buvo pasistatęs du namus: 1873 m. Gedimino pr. 9, o 1887 m. – pastatą, kurio numeris 26–28. Panašu, kad klubas buvo įsi-

kūręs būtent čia.

¹⁵ Plg. Sharon Marcus, *Apartment Stories: City and Home in Nineteenth-Century Paris and London*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999, p. 152.

¹⁶ Cit. iš: И. Розентал, *И вот общественное мнение! Клубы в истории российской общественности. Конец XVIII – начало XX веков*, Москва: Новый хронограф, 2007, p. 140.

sireiškimą žino. Tas bausis įpratimas yra išsiplatinęs ne tiktai po Lietuvą, bet, galima sakyti, po visą pasaulį, tarpe visų luomų. [...] Kas gi lošia tomis kortomis? Lošia visi: pradėdant nuo inteligento, kuris skaito knygas ir laikraščius[,] baigiant paprasčiausiu nieko neskaitančiu rankpelniu darbininku.¹⁷

Aukštesniems visuomenės sluoksniams maistas, puotos, banketai ne tik leido demonstruoti savo turta, galia, rafinuotumą, tačiau visa tai kone tiesiogiai perkelti į lėkštę restorane užsisakius, pavyzdžiui, perkūno oželį. Luominėje visuomenėje socialiai save suvokdami asmenys taip pat turėjo suprasti, kad, pavyzdžiui, norint būti bajoru, reikia ir valgyti kaip bajorui. Ir, atvirksčiai, nenorintieji afišuoti savo kilmės, pirmiausia turėjo keisti savo mitybą.

Deja, neaptikome išlikusio Vilniaus bajorų klubo valgiaraščio, – kitokį dokumentą, aiškiau parodantį čia besilankiusių valgytojų tradicijas, jų kulinarines madas, vargu ar galime išsivaizduoti, – tačiau išlikusi klubo narių skundų knyga suteikia šiek tiek erdvės tyrimui. Nors klubo nariai raštu ir viešai skundėsi nelabai dažnai, tačiau plika akimi matyti, kad maistas buvo negarbingo sąrašo viršuje. Štai 1912 m. rugsėjo 15 (28) d. vienas turtingiausių vilniečių – I. Korwinas Milewskis¹⁸ – pietavimą klube lygina su lėtu nuodijimu: kaip jis teigia skundų knygoje, klube jis jau keliolikus metus kiekvieną dieną valgęs *a la carte* (o mokąs *a vista*), tačiau dabar prašo pagal kompetenciją saikingai nubausti virėją ar bufetininką. Anot jo, prieš užsisakydamas, jis padavėjo pasiteiravęs, ar tikrai žuvis šviežia, patikintas, kad neapsiriks, užsisakė keptą starkį, tačiau patiektas valgis tiesiog dvokė dvėseną.¹⁹

1909 m. rugpjūčio 13 d. A. Aleksandrovičiaus įrašas taip pat pliekia maisto ir vyno kokybę, kuri tiesiog „smunkanti valandomis“. Anot klubo nario, vienas jo svečių čia užsisakęs veršienos antrekotą ir nuo jo susirgęs.

Vynas neįmanomas. Praėjusiais metais klubas garbėjo savo vynais – dabar jie tiesiog blogi, kaip trečiaraščiame restorane. Atkemšami 3–4 buteliai raudono vyno, kurie akimirksniu virsta actu. Tai atsitikę nevieną kartą. Serviravimas – it mažo miestelio geležinkelio stotyje. Lėkščių puošimas gėlėmis ir herbu (sic!) – tiesiog beskonybės pavyzdys, kur tai matyta? Gėrimų taurės paduodamos be jokios tvarkos. Pačios taurės panašios į indus, kuriuose [žiema tarp dvigubų langų, – J. P.] laikoma siera rūgštis. Patarnautojai – skandalas! Jiems neprisiskambinsi, į klausimus

atsako atmesniu tonu ir taip pat nepagarbiai patarnauja. Matyti, kad niekas jų darbo neprižiūri ir nekontroliuoja. Šiandien klube apsilankiau 23 val. [...] Pareikalavau meliono, tačiau padavėjas atsakė, kad melioną gali patiekti tik dviems asmenims (buvau su 2 svečiais), o daugiau neduos. Tiesiog kuriozas! Gaila, kad tokia svarbi įstaiga savo narius galiausiai privers vakarientauti stoties, o ne klubo restorane. Tačiau šiandien apie tai jau kalbama.²⁰

Panašiomis bėdomis skundžiasi ir kitas klubo narys, 1905 m. liepos 29 d. įrašęs, kad jis užsisakęs dubeltą (stulgį), tačiau patiektas paukštis buvo visiškai sugedęs. Taip pat nusiskundžiama ir aptarnaujančiu personalu, ir jį prižiūrinčiu intendantu²¹.

Neturint restorano meniu, labai sunku ką nors tiksliau pasakyti apie čia pietavusiųjų mitybos įpročius. Tačiau kontekstualiai galima pastebėti, kad be prabangių patiekalų restorane – kaip ir visoje XIX–XX a. sandūros Europoje – turėjo išvirtinti įvairesnis maistas, patiekaluose veikiausiai dominavo gyvulių proteinais, cukrus bei alkoholis²². Aišku, čia pietavę bajorai, dvarininkai ir kiti tradiciniai privilegijuotieji visuomenės sluoksniai tokia dieta galėjo džiaugtis ir geru šimtmečiu anksčiau,

Vilnius. Bajorų vasaros klubas. XIX a. pabaiga. Atvirukas

tačiau naujai besikuriančiam miesto elitui ir buržuazijai (pavyzdžiui, čia pietavusiems Jonui Basanavičiui, Petruvi Vileišiui, Kaziui Puidai ar Jonui Kriaučiūnui²³) tokia mityba turėjo būti sveikintina inovacija.

Klube saugoma gausybė vynu ir kitų alkoholinių gėrimų amžininkams, tyrinėtojai ar skaitytojui gali sukelti minčių ne tik apie vartojimo seką, tradicijas, derinimą su maistu etc., bet ir apie ne tokius elegantiškus da-

¹⁷ A. Paulovskis, „Darbo balso“ redakcijai. Kortos, 1918, in: *LMAVB RS*, f. 54, b. 1141, l. 1.

¹⁸ Aptariamam laikotarpiu Vilniuje galėjo būti bent du Korwinai-Milewskiai: broliai Ipolitas ir Ignacas. Kadangi skunde įrašyta tik pirmojo vardo raidė, tai tiksliau identifikuoti sunku.

¹⁹ *LVA*, f. 994, ap. 1, b. 2, l. 50.

²⁰ *Ibid.*, l. 47v–48.

²¹ *Ibid.*, l. 37v.

²² Plg. *Food and the City in Europe since 1800*, ed. Peter J. Atkins, Peter Lummel and Derek J. Oddy, Aldershot, Burlington: Ashgate, 2007, p. 216.

²³ Jonas Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija, 1851–1922*, tekstą parengė Gražina Pruskuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 175.

lykus. Juk persisotinimas, persirijimas, saiko nejautimas – mirtina nuodėmė, tiesa, XIX a. prancūzų maisto teoretikų bei gurmanų pastangomis gerokai sušvelninta. Vis dėlto svaiginimasis alkoholiu iki nebesusitvarkymo neabejotinai laikytas žeminančiu garbę, silpno žmogaus nelaime. Ne atsitiktinai Vilniaus bajorų klube itin blogai vertinti įkaušę asmenys, jų keltas triukšmas ir skandalai. Gana tipišką pavyzdys galėtų būti klubo nario N. E. Rotelio elgesys. 1901 m. spalio 30 d. skundų knygoje anonimų pažymėta, kad jis, būdamas neblavus, pietų metu pradėjo garsiai keikti klubo tarnautoją, konfliktas nesiliovė įsikišus ir klubo sekretoriui²⁴. Apskritai tiek privačių asmenų pastebėjimuose, tiek to meto policijos ataskaitose buvo įprasta nederamą elgesį sieti su alkoholio padauginimu.

XX a. pradžios Vilniaus neošbravcų draugijos palaidą gyvenimą pašiepiančiuose eilėraščiuose nuolat kartojasi kortų ir vyno, alaus, pinigų švaistymo ir moterų motyvai²⁵. Nuo 1900 m. gana aktyviai Vilniuje pradėję reikštis neošbravcai (*Neo-Szbrawcy*) pabrėžė sąsajas su beveik prieš šimtmetį Vilniuje panašiai veikusiais šbravcais, todėl, lenkų literatūros istorikų manymu, ir sugebėjo ne vien kalbėti apie Vilnijos kraštui aktualias problemas, tačiau būti įdomūs ir skaitomi plačiojoje Lenkijoje²⁶.

„Argi norime, kad dėl moterų, vyno ir kortų / šaipytūsi iš mūsų būsimo kartos?“, – klausė neošbravcai²⁷. Po pseudonimais pasislėpę Janas Kottas (Sodalis Hejden), Michał Minkiewiczzius (Sodalis Druszejko), Tadeusz Wróblewski (Korwin), Michał Węslawski (Wadwicz), Tadeusz Dembowski (Sariusz) ar net Ferdinandas Ruszczyca (Mszczuj)²⁸ neigiamus miestiečių įpročius pašiepė, apie juos rašydami pirmu asmeniu, dažniausiai pristatydami komiškas situacijas, kuriose patys ir buvo pagrindiniai veikėjai. Pavyzdžiui, kalbėdami apie Sikorę, piktnaudžiaujančią vynu tol, kol nuvirsta ant klubo grindų, arba apie Korwiną, besilinksminančią moterų draugijoje, kol jos supranta jį bankrutavus²⁹.

Šiuose pasakojimuose kartojasi bendraminčių prisaikos vieni kitiems neišklysti iš doros kelio, ir lygiai taip pat nusiskundimai – dažniausiai skaudama galva ir palengvėjusia pinigine – jų neištesėjus: nuklydus į Šumano restoraną ar pas poniją Różą Gołąbkową, viešnamio Bokšto gatvėje šeimininkę. Didžiausius pavojus bičiuliams kelia degtinė, kortos ir, dėl neaiškių priežasčių, šachmatai:

Degtinės visiškai atsakykim, tačiau su
nekaltaisiais gėrimais, tokiais

Kaip vynas, alus ir senas midus galime susitaikyti;
Užtat kortų ir šachmatų jokiū būdu
Negalime leisti po smuklės stogū.³⁰

Iš tiesų šalia „nekaltųjų“ gėrimų – vyno, alaus, midaus – neošbravcai paprastai nesmerkia ir „jokios žalos“ nepri-darančių moterų, kurias draugija gina nuolat: „Moteris, starka, vynas, viskas Dievo dovana. / Kortas sugalvojo velnias, jomis jis spendžia spąstus. / Kortomis nelost!“³¹

Panašiai šis „linksmasis“ Vilniaus gyventojų sluoksnis matytas ir iš šalies. Štai lenkų tyrinėtojas Romanowski pateikia tokią citatą iš Antonio Orłowskio paskvilio „Gėda Vilniui“, išspausdinto Varšuvos žurnale *Mucha* 1910 m.:

Bet užtat lošimas vyksta Bajorų klube,
Butelių kamščiai šauda ligi ryto,
Nuo šio vaizdo gūžiasi žemė,
Tačiau pasileidėliai trunka pas Šumaną.
Niekas sušukti „nešlovė!“ neišdrįs
Ir nė vienas nedega iš gėdos –
Neatpažintų tėvai jūsų veidų,
Jei iš kapų supelėjusių prisikeltų!³²

Vilniaus bajorų klubas buvo malonaus laiko leidimo vieta ne tik smaguriams, kortų lošėjams ar kitokiems iš doros kelio išklystantiems asmenims, tačiau ir kitokio laisvalaikio šalininkams. Po pietų, gal surūkius vietoje pirktą cigarą (jų siūlyta net 22 rūšių, o visos atsargos įvertintos 632,30 rb.³³), buvo galima pasivaikščioti dar XIX a. pradžioje Trijų kryžių kalno papėdėje įrengtame sode, kurio takeliai išvedžioti iki pat viršūnės. Klubas su Botanikos sodu buvo sujungtas mediniu tilteliu per Vilnelę, tad jo nariai galėjo pasivaikščioti ir po Botanikos sodą. Paprastai už įėjimą čia reikėjo mokėti 5 kap. (1890) ir, matyt, dėl to būta nuolatinių konfliktų tarp Šumano restorano savininko, renkančio pinigus už įėjimą į parką, bei Bajorų klubo, kurio nariams šią vasaros rezidenciją pasiekti buvo patogiausia ir greičiausia kaip tik per Botanikos sodą. Konflikto būta, nes yra išlikęs raštelis (be datos), skelbiantis, kad klubo nariams pakaktų įsigyti už 3 rb. bilietą visam vasaros sezonui, kurį parodžius, Šumano atstovai neturėtų teisės reikalauti susimokėti, be to, su šiuo bilietu būtų galima pakliūti ir į visus sode vykstančius koncertus, ir kitus mokamus pasilinksminimus³⁴.

Be pasivaikščiøjimų klubo nariai galėjo aktyviai pailsėti ir paties klubo patalpose, kurios 1903 m. perstatytos pagal architekto Augusto Kleino projektą: iškilo

²⁴ LVIA, f. 994, ap. 1, b. 2, l. 32 v.

²⁵ Plg. LMAVB RS, f. 29, b. 192, l. 5r–15v.

²⁶ Plg. Andrzej Romanowski, *Pozytywizm na Litwie: Polskie życie kulturalne na ziemiach Litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*, Kraków: Uniwersitas, 2003, p. 434–436.

²⁷ LMAVB RS, f. 29, b. 192, l. 6r.

²⁸ Andrzej Romanowski, *op. cit.*, p. 435–436.

²⁹ LMAVB RS, f. 29, b. 192, l. 5r.

³⁰ *Ibid.*, l. 6r.

³¹ *Ibid.*, l. 5r.

³² Cit. iš: Andrzej Romanowski, *Młoda Polska wileńska*, Kraków: Uniwersitas, 1999, p. 355.

³³ Plg. LMAVB RS, f. 10, b. 27, l. 15.

³⁴ LVIA, f. 994, ap. 1, b. 2, l. 131.

dvių aukštų medinis pastatas su bokšteliu, paviljone įrengta sporto salė.

Šalia klubo buvo įrengta ir lauko teniso aikštelė. Iš klubo dokumentų matyti, kad pajamos iš narių mokesčių, svečių įnašų, baudų, prekybos kortomis, biliardinės ir kėglinės, bilietų už maskaradus, pelno pardavus alkoholi ir cigarus, palūkanų už kapitalą etc. kasmet mažėjo, užtat pajamos iš lauko teniso aikštelės kasmet augo. Teniso rinktasi žaisti nuo pat ankstyvo ryto. Kai kurie klubo nariai net skundėsi iš to kylančiais nepatogumais. Antai klubo sargas kurį laiką į namus išsinešdavo vienintelį raktą nuo sandėliuko, kuriame buvo laikomas lauko teniso inventorių, o aštuntą valandą ryto jo darbe dar nebūdavo³⁵. Po žaidimo ištroškusių galėjo atsigaiivinti vieninteliu klube prekiautu mineraliniu vandeniu „Vittel“, kurio buteliukas kainavo 49 kap.³⁶, Arba, kaip prisimena teniso mėgėja Sofija Dembovskytė-Römerienė, žaidusi teniso partiją klube paeiliui su Edvardu Roppu, Juozapu Tiškevičiumi, Jonu Pliateriu-Zyberku – pavakarieniauti³⁷.

PRAMOGŲ SODAI

Vienas žymiausių miesto antreprenerių Ivanas (Izokas) Šumanas vasarą lankytojus kvietė į išsinuotą Botanikos sodą ir jame buvusį restoraną. Sodą jis įrengė tipiška rusišku stiliumi, aptvėrė ir apstatė dekoruotomis medinėmis pavėsinėmis bei įrengė panašaus stiliaus vartus. Sode veikė ne tik aukščiausios klasės restoranai, bet ir vasaros teatras bei tiras. Lankytojų pramintas „Meška“, žiemą restoranai persikeldavo į Apreiškimo (Blagoveščenskaja, dab. Šv. Jono) gatvę Nr. 3, buvusius Pacų rūmus, kurie iki Pirmojo pasaulinio karo priklausė Vidaus reikalų ministerijai ir kuriuose, be Rusų nacionalinės sąjungos, veikė ir Rusų visuotinio susirinkimo restoranai „Russkij mir“³⁸.

Šumano restoranai buvo viena labiausiai išreklamuo-tų miesto pasilinksminimo vietų, čia gastroliuojantys *la belle et célèbre* kvietė linksintis net per revoliucinius miesto įvykius bei jiems pasibaigus tvyrojusio nusivylimu metu. Kiekvieną vakarą nuo 22 val. siūlyta dalyvauti įvairiuose *Grande Soirée d'Attractions*. Sprendžiant iš gausaus repertuaro, Šumano pramogų sode dominavo lengvieji žanrai (operetės, komedijos), juos lydėjo teatrališkumas, farsas, supo prabanga ir modernybė, garsi ir ritminga muzika, šokiai, juokai, benefisai ir pikantiški pastatymai. Šioje miesto scenoje buvo vai-

dinamos rusiškos pjesės³⁹, vyko humoristų ir akrobatų pasirodymai⁴⁰, skambėjo populiarios rusų atlikėjos Marijos Janovskajos, lenkų Dolskių dueto⁴¹, publikos divos Grigorijos Marmeladovos dainos (anot reklamos, „sudainuojanti viską, jei tik nesidrovi paprašyti“⁴²), *piano ledi* Margeretos Hove melodijos⁴³, ir įvairių tautybių

„Georgijaus“ viešbutis. XIX a. pabaiga. Atvirukas

(lenkų, prancūzų, italų, rusų, žydų, vokiečių) muzikos atlikėjų koncertai.

Sode įvairiomis progomis buvo organizuojami didieji pasivaikščiøjimai, pritariant orkestrui vyko *Grand Bal-Masqué* su madingais tango, lokio ir du-stepo (*mycmenb*) šokiais bei kabaretu iki 3 val. ryto, buvo vaidinami šaržai ir įvairūs juokai⁴⁴. Įvairiausios linksmybės, dažnai nuo pietų už 1,50 rb., šiame restorane prasidėdavo nuo 16 val. ir tęsdavosi iki trečios ryto, o kaina už įėjimą į Botanikos sodą svyravo nuo 15 iki 30 kap. Galima paminėti, kad dieną prabangiame restorane neretai buvo rengiami šeimyniniai vakarai, kvietę pasiklausyti muzikos ir pasižiūrėti aktorių pasirodymo,

³⁵ *Ibid.*, l. 36v.

³⁶ Plg. *LMAVB RS*, f. 10, b. 27, l. 17v.

³⁷ Jolanta Širkaitė, „Sofijos Romerienės vaikystės ir jaunystės Vilnius“, in: *Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras*, sudarytojas Vidmantas Jankauskas, (ser. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 29), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 60.

³⁸ Antanas Rimvydas Čaplinskas, *Vilniaus gatvių istorija: Šv. Jono*,

Dominikonų, Trakų gatvės, Vilnius: Charibdė, 1998, p. 112.

³⁹ *Северо-западное слово*, 1904-11-19, p. 1.

⁴⁰ *Виленский Вестникъ*, 1907-04-27, p. 1, 4.

⁴¹ Plg. *Виленский Курьеръ „Наша Копейка“*, 1914-01-04, p. 1.

⁴² Plg. *Ibid.*, 1914-01-01, p. 1.

⁴³ Plg. *Ibid.*, 1914-01-04, p. 1.

⁴⁴ *Ibid.*; *Виленский Вестникъ*, 1907-0-27, p. 1, 4.

neperžengiančio miestiečių šeimai priimtino padoraus pasilinksminimo ribų.

Šumano pramogų pasaulis reprezentuoja ir paties restorano interjero pabrėžiamą (anot reklamos, *concert pour rire* vyksta modernio stiliaus patalpoje su šiuolaikiniais patogumais: sustiprinta ventilacija, elektrinis apšvietimas, reiškiantis prabangą ir laiko pažabojimą)⁴⁵ modernų pasilinksminimą, kuriame dalyvavo įvairių tautybių miestiečiai.

Tačiau Šumanas nebuvo vienintelis tokio laisvalaikio organizatorius Vilniuje. Aludariams Lipskiams priklausė Šveicariškas sodas Subačiaus gatvės pabaigoje. Čia buvo terasomis besileidžiantis sodas su fontanu, restoranu ir vasaros teatru. Sprendžiant iš skelbimų gausos ir juose reklamuojamų renginių, galime tarti šią vietą buvus panašią į Šumano restoraną. Čia vyko įvairūs pramoginiai šou, kurie reklamose dažnai pristatomi kaip grandioziniai, tarptautiniai, vyksią tik kartą, nauji debiutai, atliekami žvaigždžių⁴⁶, neįprasti (pavyzdžiui, moterų imtynės⁴⁷, iki pat ryto griežiantis italių damų orkestras⁴⁸). Pasirodymą čia surengė tarptautinė trupė „Fortūna“⁴⁹, artistė iš Amerikos Daily Heart⁵⁰, tarptautinio garso artistai Micci ir Pikardi⁵¹. Dažnai koncertus užbaigdavo maskaradai, mieste vykdavę nuo Kalėdų iki Užgavėnių, taip pat įvairūs šokiai, kurie pratęsdavo linksmybes iki 5 val. ryto. Maskaradas buvo ne vien naujametis įvykis, o gana dažna proga, vėl leista po 1905 m. liberalizacijos, pademonstruoti savo apdarus ir kaukes, rinkti aukas ir drauge pasilinksinti. Ši pramoga paprastai būdavusi teminė, pavyzdžiui, 1904 m. vykęs kiniškas maskaradas⁵² ar 1909 m. Miesto salėje surengtas tapytojo Stanisława Jarockio apipavidalintas kaukių balius tema „Voro tinkle“⁵³.

Vieni žymiausių šio laikotarpio Vilniaus menininkų – teatro režisierė Nuna Młodziejowska, jos spektaklio scenografas Ferdynandas Ruszczycas, kompozitorius Michałs Liudomiras Rogowski ir kiti – po spektaklio *Lilli Weneda* premjeros traukė į „Šv. Jurgio“ viešbučio restoraną. Čia, anot Ruszczyco dienoraščio, kelta daug tostų, o vėliau nutarta keliauti į Antakalnio užmiestį Pośpieszcze. Iš centro tai buvę gana paprasta padaryti, nes nuo Katedros aikštės šis miesto pakraštys buvo pasiekiamas tramvajaus linija. Šalia stotelės veikė naktinis restoranas, iš kurio draugija (bent jau Ruszczycas) grįžo tik 8 val. ryto⁵⁴. Šią kompaniją galime drąsiai vadinti ryškia Vilniaus lenkų bohema, garsėjusia savo salonais, naujojo meno propagavimu ir puotomis „Eu-

ropos“ viešbutyje. Ruszczyco dienoraštyje minimos jų aplankytos vietos, nors dažniausiai jos paminimos tik keliais žodžiais. Laisvalaikio tyrinėtoji iš šio dienoraščio paaiškėja toks 1909 m. birželio 5 d. maršrutas: kompanija patraukė į kabaretus, vėliau svečiuose griežė kvartetus, o improvizuoti šokiai tęsėsi iki ryto, galiausiai paryčiais bičiuliai užlipo į Pilies kalną⁵⁵.

Šumano kabaretą Ruszczycas aprašo kiek vėliau: tą vakarą dauguma lankytojų dėvi frakus, aplinkui skamba dainos, „melodeklamacijos“, o salėje balti staliukai ir kėdės saujelė kaip prikaltų ir iškankintų „buržujų“. Tiesa, daugiau „šurmilio“ buvo kaimyninėje salėje, kurioje savo eilės laukė Šumano „žvaigždės“.

Verta atkreipti dėmesį, kad tose pačiose vietose vieną vakarą triukšmingai ir ilgai linksmintasi, kitą dieną paprasčiausiai ramiai, galbūt draugų rate, pietauta ir vakarieniata⁵⁶. Vieną tokią vakarienę prisimena Sofija Dembovskytė-Römerienė:

Man atmintin įsirežė vakarienė po vieno spektaklio, kur buvo ponas ir ponija Leščinskai, advokatas Tadas Vrublevskis ir žinomas Varšuvos literatas, *Kurier Warszawski* redaktorius Władysławas Rabskis. Buvau tada savo dvidešimties metų žydėjime, turėjau kažkokią labai gražią skrybėlaitę ir mačiau, kad visiems labai patinku. Pamenu, kad mokėjau gerai kalbėti, mano protas buvo gerai ištreniruotas, nekalto flirto atmosfera mane visados uždegdavo, o kadangi labai daug skaičiau, turėjau apie ką kalbėtis. Ir žinojau, su kuo apie ką reikia kalbėti, o tai svarbu!⁵⁷

Kaip vėliau savo prisiminimuose dėsto Römerienė, Vrublevskiui, garsėjančiam erudicija ir atmintimi, neišsemiamos temos buvo masonerija, žydai, kapitono Šmitdo gynyba, tačiau jis galėjo visą vakarą kalbėti ir apie kvapus bei kvepalus⁵⁸.

Prabangūs „Europos“ ar kiti Vilniaus viešbučiai pasiturintiems miestiečiams ne tik teikė modernaus restorano malonumus, tačiau leido naudotis ir kitais amžių sandūros išradimais, pavyzdžiui, viešbučio priimamajame esančiu telegrafu, telefonu ir pan.⁵⁹ Atejus pavasariui, žinomų viešbučių ar kitų panašių įstaigų filialai įsikurdavo ir parkuose ar populiariesniuose užmiesčiuose. Pavyzdžiui, „Europos“ viešbučio restoranas atsidarė Verkių užėigoje „Šiaudinė“ (Słomianka), kur miestiečiai atvykdavo laivu arba, nuo 1914 m., autobusu. Antakalnyje veikė restoranėlis „Kinija“, „Saint Georges“ viešbučio restoranas „Medžioklis“ atidaryda-

⁴⁵ *Северо-западное слово*, 1904-04-03, p. 1.

⁴⁶ *Виленский Курьер „Наша Копейка“*, 1914-02-03, p. 1, 3.

⁴⁷ *Северо-западное слово*, 1904-11-19, p. 1.

⁴⁸ *Ibid.*, 1904-01-01, p. 1, 5.

⁴⁹ *Ibid.*, 1904-02-20, p. 1.

⁵⁰ *Виленский Курьер „Наша Копейка“*, 1914-06-03, p. 1.

⁵¹ *Ibid.*, 1914-01-01, p. 1.

⁵² *Северо-западное слово*, 1904-01-04, p. 1.

⁵³ *Coniec wileński*, 1909-02-06.

⁵⁴ Ferdynand Ruszczyc, *Dziennik*, t. 1, Warszawa: Secesja, 1994, p. 229.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 231.

⁵⁶ Plg. *Ibid.*, p. 225, 252, 253.

⁵⁷ Jolanta Širkaitė, *op. cit.*, p. 60.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Plg. Ferdynand Ruszczyc, *op. cit.*, p. 235.

vo bufetą per gegužės mėnesio arklių lenktynes Antakalnio hipodrome. Lentvaryje veikė pramogų sodas „Rivjera“, kuriame buvo restoranas, cukrainė, kėglinė, biliardas, valtys pasiplaukiojimui, grojo orkestras⁶⁰. Žvėryne jau 1892 m. atsidarė Čiausovų kurhauzo paviljonas „Ermitažas“, kuriame veikė scena pasirodymams

Lentvario kavinė „Riviera“. Iš *Życie ilustrowane* (1907, Nr. 10)

ir restoranas, o netoli Aušros Vartų Vilhelmas Kelleris įsteigė geležinkelio pramogų sodą „Arkadija“ su cirku, teatru, kėgline ir bufetu.

PARKAI IR KELIONĖS UŽMIESTIN

Šidlausko dienoraštyje neslepiamas susižavėjimas Vilniaus parkais ir skverais. „Kas per ypatingumas to Vilniaus! Eini per Veršininką[,] nugriebstyta pieva žaliuoja it gegužės pradžioj. Vilnelės žiotyse sąnašose žolė stačiai bujoja. Kur tik žvelgsi, vis atrodo, tartu, esi toli kur pietuose.“⁶¹ Minimasis skveras, kuriame stovėjo paminklas Puškinui, išties buvo žalioji miesto erdvė, kuriai valdžia negailėjo finansų. Jų svarbą miestui galima interpretuoti įvairiai: viena vertus, tai buvo priemonė, iš dalies gelbstinti kanalizacijos neturintį miestą ir jo gyventojus nuo bjauraus tvaiko, vienas būdų pataisyti sanitarinę miesto būklę. Nemažiau svarbu pastebėti ir

valdžios pastangą šiose erdvėse reprezentuoti imperiją: puošniausių Vilniaus skverų centre stovėjo Puškino, Muravjovo ar imperatorės Jekaterinos II paminklai. „Pasivaikščiojau po Botanikos sodną ir Veršininką. Šis savo geru sutvarkymu ir nušvietimu man labai patinka. Fantastiškai gražiai atrodo už Vilnelės bajorų klubas. Išvaikščiojus teatro publikai grįžau namon.“⁶²

Kaip biografinėje esė apie Rōmerienę rašo Jolanta Širkaitė, pasiturintys tėvai į Bernardinų sodą vaikus vedavo pasiklaudyti muzikos, kartais palepindavo už 5 kp. nupirkę vaikams sūpynių ir karuselių teigiamą džiaugsmą, o vėliau, matyt, pieno paviljone visi pasivaišindavo rūgpieniu su cukrumi ir cinamonu.

Bernardinų ir Botanikos sodai pritraukdavo įvairių pažiūrų ir poreikių miestiečius. Išėjimą į parką, apskritai į viešumą, galime palyginti su neįprasto teatro scena, kurioje persipina aktoriai ir publika. Būti atitinkamai apsirengus, paskanauti ledų, paskaityti laikraštį ant nuošalesnio suoliuko – reiškė tuo pat metu būti ir „visuomenės aktoriais“, ir „publika“, – mat esi priverstas stebėti ir vertinti aplinkinius. XX a. pradžioje į šią viešą sceną pirmąsyk įžengė ir nauji veikėjai: pavienės moterys, išrinkti politikai, buržuazija, darbininkai ir visuomenės reformatoriai. Todėl nenuostabu, kad iš tokių parkų vakarais sklido garsi, galbūt kam nors ir nepadori muzika bei besilinksminančiųjų šurmulyš⁶³, o dienomis labiau pasiturintys tėvai atveddavo savo vaikus pažaisiti ar pasisupti. Vilniaus parkai pritraukdavo daug įvairesnę publiką: kaip matyti iš skelbimo, įklijuoto Vilniaus policijos valdybos fondo byloje, 1903 m. Bernardinų sode Vilniaus miesto tautos blaivybės komitetas nuo gegužės 14 iki rugpjūčio 15 d. (šventinėmis, sekmadieniais ir oficialių švenčių dienomis – išskyrus dieną, kai už vaikščiojimą renkamas mokestis) rengė nemokamus Karinio orkestro pasirodymus. Veikė ir laikina arbatinė, kurioje buvo galima nusipirkti ir gaivinaujų gėrimų. Blaivios linksmybės žadamos 16–20 val., o nuo liepos 15 d. – ir iki 21 val.⁶⁴

Šidlauskui patikęs išpuoselėtasis Botanikos sodas buvo privati teritorija, kurioje buvo galima plačia pramoginės kultūros panorama: XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Vakaruose gimusiu kabaretu, menestreliau, burleska, vodevilium ir kitomis modernios visuomenės pramogomis, rodančiomis, jog laisvalaikis ir pramogos

⁶⁰ Laima Laučkaitė, „Užmirštas medinis Vilnius = The Forgotten Wodden Vilnius“, in: Andrius Surgailis, *Medinis Vilnius*, sudarytoja Laima Laučkaitė, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 8; *Kurjer Litewski*, 1907-08-31 (9-13), p. 1.

⁶¹ *LMAVB RS*, f. 12, b. 2228, l. 41.

⁶² *Ibid.*, l. 13.

⁶³ Tokią „nepadorią“ muziką, sklindančią iš Vilniaus Bernardinų sodo, girdėjo ir klasikinio prieškarinio Lietuvos literatūros kūrinio herojus. Pirmąkart prieškarinio Vilnių (ir apskritai didesnį miestą) aplankęs drovus kunigų seminarijos studentas prasitaria: „vakare, eidamas pro katedrą, jis girdėjo Bernardinų sode tokią muziką, kokios dar niekad ne-

buvo girdėjęs. Bet jam, sutanotam, ten vaikščioti netiko“; plg. Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 133. Galime pastebėti, kad autorius bus veikiausiai sumaišęs Botanikos ir Bernardinų sodus (vargu, ar pastarojo muziką nuo Katedros išgirstum), o romano herojus, eidamas pro Vilniaus šventovę veikiausiai girdėjo iš šalia pat Katedros įsikūrusio Celetnik (Veršynas), B. Kulašinsko kavinės ir cukrainės, anot reklamos, vienintelio to meto Vilniuje europietiško paviljono, kuriame grodavo net 35 muzikantų orkestras, skleidžiamą „nepadorią“ muziką.

⁶⁴ *LVIA*, f. 420, ap. 2, b. 261, l. 975.

po truputį tapo masinės, dažnam prieinamos. Nors už įėjimą į Botanikos sodą reikėjo mokėti po 3 kap., o vakarais koncerto metu – 20 kap., ant pilies kalno patekti galėjai už 3 kap.⁶⁵, o į Vingio giraitę – už 5 kap., ir tai nebuvo kliūtis sutraukti minias žmonių. Vis dėlto mokami įėjimai bent jau pačioje XX a. pradžioje reiškė, kad parkai kurį laiką nebuvo proletariato laisvalaikio vieta. 1899 m. pirštinių mezgėjos uždirbdavo po 3–6 rb. per mėnesį, o darbo užmokestis buvo išmokamas du kartus per metus. Netgi geriausios mezgėjos, dirbusios Jarošinskio krautuvėje, uždirbdavo 12–15 rb. per mėnesį. Batsiuviai uždirbdavo 12–16 rb., amatininkai-pameistriai – iki 4 rb., iš kurių pusę atiduodavo meistrui už maistą. Kepėjų užmokestis siekė 9 rb. Geriausiai apmokami pardavėjai vyrai gaudavo 250–350 rb. per metus. Tarnai – nuo 120 iki 300 rb.⁶⁶

Tai buvo viena priežasčių, kodėl dalis miestiečių atšilus orams mieliau rinkosi ne tokioje išpuoselėtoje miesto gamtoje ar vyko užmiestį. „Kaip buvau žadėjęs 21 val. užėjau prie daboklinikių. Atsigėrę arbatos visi 11 asmenų nuo kalno žiūrėjome į laidomas spalvotas ugnis. Atrodė labai gražiai. Grįždami sustojome žemesnėj aikštelėj ir žaidėme „Katę-pele“. Namie žaidėme „Nuomones“ ir „Klausimus“ veik iki 2 nakties.“⁶⁷ Arba svečiuojantis būdavo nusprendžiama vėl vykti užmiestį arba pas ką nors kitą į svečius.

Pavakarėj apsilankiau prie Landsbergių Gabrielijų. Tuo namiškiai (tėvai, vaikai Stasė, Gaba, Zosė,

Vilniaus Botanikos sodas. XIX a. pabaiga. Atvirukas

Vytautas), Pleirytė, Jakstyras, intendantūros valdininkas Grigaitis, Putrementas, L. ir aš traukėme Antakalniu link karo ligoninės, miškuotan kalnan. Rinkome uogas, svaidėmės kankorėžiais, žaidėme. Juo toliau, tuo kompanija darėsi linksmesnė. Visi be

⁶⁵ *Vienybė lietuvininkų*, 1903-08, Nr. 34, p. 401.

⁶⁶ Plg. Juozas Jurginis, Vytautas Merkys, Adolfas Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija: Nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius: Mintis, Lietuvos TSR mokslų akademija, Istorijos institutas, 1968, p. 307.

⁶⁷ *LMAVB RS*, f. 12, b. 2228, l. 10.

⁶⁸ *Ibid.*, l. 11.

L. su sese ir Stasės siekėme Bukausko slėnio. Prieš brėkstant žingsniavome keliu Antakalnio link[,] lipome kalnan ir šūkaudami suradome paliktuosius. Aš labiausiai laikiaus Gabos. Be Stasės ir Žemkalnio

Bernardinų sodas. Vilnius. XX a. pradžia. Atvirukas. LNB MS

sesers visi užsuko prie manęs. Sodne pavaišinau alumi, arbata su piragaičiais. Suėjome trobon. Išvaikščiojo namon pusnakčia.⁶⁸

Anot Kazio Binkio prisiminimų, dažnai buvo linksinamasi Panerio ir Šeškinės aukštumose ar Užvingio miškingose vietose:

Pavasari šventadieniais Panerio kalnai (lenkiškai Ponary!), Šeškinės aukštumos (lenkiškai Szeszkinia!), Užvingio pušynas ar Antakalnio (lenkiškai Antokol!) apaugęs miškais kalnagubrys aidėte aidėdavo lietuviškomis dainomis. Niekas Vilniuje nemokėdavo taip gražiai padainuoti, kaip atėjęs iš Lietuvos sodžių jaunimas. Dainuodavo tada daugiausia ne iš natų, bet sodietiškas daineles sodietiška ir dainuodavo: vienas veda, kiti pritaria.⁶⁹

„Pildydamas pažadą keliauju prie Bronės Urbonavičaitės. Išsėdęs iš arklinės ir pasiekęs gelžkelį manibruojančiu traukiniu atsidūriau ties jos buto linija. Buvo kitų svečių. Pasišnekėję išėjome sodnan ir valgėme aviečių, ašoklių, serbentų, trešnių, vyšnių, žirnių.“⁷⁰ Dienoraščio autorius dažnai mini gėres arbatą, valgęs rūgpienį⁷¹, „naikines“ obuolius ir kriaušes⁷² – to meto skanumą buvo galima užsisakyti ir miesto kavinėse, dažnai patiekiami su sezoniškais uogomis, pavyzdžiui, žemuogėmis. Šio socialinio sluoksnio – jauni inteligentai – vilniečiai dažnai svečiuose, kaip ir mieste, vaišindavosi ir valgydavo gana paprastai, jų patiekalai nepanašėjo į Vilniaus viešbučiuose

⁶⁹ Kazys Binkis, „Vilniuje prieš 20 metų“, in: *Jaunoji Lietuva*, 1934, Nr. 40, p. 644.

⁷⁰ *LMAVB RS*, f. 12, b. 2228, l. 11.

⁷¹ *Ibid.*, l. 12.

⁷² *Ibid.*, l. 13, 40.

ir restoranuose dominavusią prancūziškąją *cuisine bourgeoise*. „Pietus“, prabangesnius ar sotesnius patiekalus, Šidlauskas mini bemaž tik kartą – pažįstamų vestuvėse.

Kalbant apie miesto parkus ir žaliasias vietas būtina paminėti, kad šiltuoju metų laiku dauguma miestiečių šeimų stengdavosi apieisti miestą ir išvykti į kaimą ar dvarą. Šidlausko minėtas geležinkelis ne tik sudarė sąlygas miestui neatsilikti nuo bendrų kultūrinių tendencijų, – vilniečiams tai buvo įrankis efektyviau disponuoti savo laiku. Geležinkelis ir kitos komunikacijos sukūrė naują kultūrinį fenomeną: miestiečių vasarojimą užmiestyje, vykimą į vasarnamius, dvarus ar *na dačiu*.

Terminas *dačia* paplito jau XIX a. Rusijoje, kai reikėjo apibūdinti naują visuomenės fenomeną: miestiečių vasarojimą užmiestyje, – ne nuosavame name, o nuomajame. Jau XIX a. pabaigoje aprašomi vasarotojai, kurie ekonomiškai, kultūriškai ir socialiai liko ištikimi miestui. Į vasarvietes „dačnikai“ vykdavo dažnai motyvuodami ekonomine nauda ir sveikatos pataisymu. „Dačnikai“ ekonomiškai, kultūriškai ir socialiai liko ištikimi miestui. Jie nebūtinai priklausė turtingiems buržua, veikiau viduriniam ar smulkiajam miestiečių sluoksniui, bent jau provincijoje neturinčiam nekilnojamo turto⁷³. Atvykus į kaimą pasikeičia apranga, maistas, šeimyniniai santykiai – bent jau taip matome iš to meto literatūrą, kurių mums prieinamiausias Antonas Čechovas, tekstuose. Vis dėlto nepasikeičia svarbiau-

Vilos Žvėryne. XX a. pradžia. Atvirukas

⁷³ Anksčiausias rastas skelbimas apie nuomojamus vasarnamius ir vasaros sezono atidarymą buvo net vasario mėnesio laikraštyje: *Северо-Западное Слово*, 1905-02-10, Nr. 2215, p. 1. Žinoma, per visą sezoną tokių skelbimų vis gausėjo.

⁷⁴ Įvairių autorių straipsniai apie lietuves moteris ir jų visuomeninę veiklą, in: *LMAB RS*, f. 12, b. 3078, l. 33.

⁷⁵ Pagal šią statistiką Vilnius panašus į Kronštata (219), Charkovą (211), Rostovą (212), tačiau atsilieka nuo Kazanės (304), Odesos (422), Rygos (461), Nižnij Novgorodo (662) ir yra visiškai lenkiamas Varšuvos (962), Maskvos (1068) ar Peterburgo (2231); plg. Jolanta Sikorska-Kulesza, *Zło tolerowane: Prostytucja w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Warszawa: MADA, 2004, p. 216–217. Oficialūs prostitučių skaičiai,

sia – šie vasarotojai visada yra miestiečiai, atsinešantis iš miesto kultūrinį, ekonominį ir socialinį šleifą. Paprastai tokių namų savininkai buvo buržua ar komercinę sėkmę patyrę inteligentai, taip pat pamažu savo socialines pozicijas prarandantys dvarininkai, priimančys ir

Neries pakrantės prie Vilniaus. XIX a. pabaiga. Atvirukas. LNB MS

išlaikantys savo svečius, draugus ir pažįstamus. Taip prisimenamas ir Teresės Goesytės erdvių namų sveigtumas:

Visais laikais čia spietėsi plačios apylinkės lietuviškas jaunimas, o vasaros atostogų metu kasmet susiburdavo iš daugelio aukštųjų mokyklų nemažas būrys lietuviškos studentijos, tarp kitų Povilas Višinskis, Adomas Varnas, Vladas Požėla, Zigmantas Skirgaila, Augustinas Janulaitis ir kt., o ir a. a. prof. Jablonskiui, Žemkalniui-Liandsbergiui, A. Smetonai, Gabrieliai Petkevičaitėi šie namai nebuvo svetimi.⁷⁴

VASAROS AISTROS

Šidlausko pamėgtas kūniškas pramogas visų socialinių sluoksnių atstovams siūlė ir viešnamiai. Modernaus miesto – toks darėsi Vilnius – minioje besiformuojančiai buržuazijai ir fabrikų darbininkams, čia dislokuotiems kareiviams ir besimokantiems vyresnių klasių gimnazistams, trumpam į turgų ar sezoniniam darbui atvykstantiems kaimiečiams, įvairiausiems miesto svečiams Vilnius atveria dar vieną – seksualinę – dimensiją. Ji plečiasi taip pat sparčiai, kaip ir pats miestas: 1889 m. užfiksuota 212 oficialių prostitučių⁷⁵, 1902 m. – 378, dar

gautas sudėjus pavienės ir viešnamiuose dirbančias – tik kontekstinis orientyras, kurį vertinti reiktų atsargiai, mat net amžininkai teigė, kad tikrieji prostitučių skaičiai turėtų būti kelis ar net dešimt kartų didesni. Anot lietuviško laikraščio apžvalgininko, „pagal atskaita Vilniaus miesto rodos, mieste yra 13 paleistuvystės namų užlaikomu su miesto daileidimu, pereituose gi metuose policija užtiko 18 paslapto, o be abejones tokiu paleistuvystės namu yra daugiau negu mokyklų. Po policijos kontrole yra paleistuvaujancziu merginu: gyvenancziu paleistuvystės namuose 414 ir 244 pavieniai gyvenancziu. O kiek tuo užsiima slapta, be valdžiu žinios, to niekas nežino. Suskaiczius visas, be abejones pasirodytu Vilniuje 10 syk daugiau paleistuvaujancziu merginu negu mokintoju“ (*Lietuva*, 1902-05-30, p. 1).

po metų – 614⁷⁶. Oficialiu požiūriu, viešnamiai kvietė į „iškrypusias ir nesveikas“ praktikas, kenkiančias valstybės pavaldinių moralei ir sveikatai. Kita vertus, iš to meto dokumentų matyti, kad viešnamių lankymas vedusiems vyrams ar jaunuoliams – kitaip negu čia dirbusiems moterims, – nemesdavo jokios stigmatizuojančios žymės. Žinia, kaitrią vasarą užsukti į dažną Vilniaus viešnamį – įsikūrusi tamsiose, drėgnose, purvinose, nevėdinamose patalpose, apstatytose senais ir lūžtančiais baldais – sunkiai suvokiamas laisvalaikio ir gelbėjimosi nuo vasaros sprendimas. Juk, miesto medicinos komisijos teigimu, pigios klasės viešnamiuose (jų būta daugiausiai) prostitučių skaičius svyravo nuo 7 iki 15. Jos vertėsi arba labai mažose „kamarelėse“, arba jų lovos buvo vienoje didelėje patalpoje, tarpusavyje atskirtos lubų nesiekiančiomis širmomis.

Nors Šidlausko dienoraštyje akivaizdžių užuominų apie lankymąsi tokiose vietose nerasta, tačiau intymieji to metų vyrų ir moterų vaidmenų skirtumai akivaizdūs iš dienoraštyje aprašomo jo ir Elenos Artišauskienės, vedusios ir vyresnės moters, romano. „Sugrįžęs namon radau pas šeimininkę nepažįstamą man Elena Artišauskiene. Gyvenanti pas pulkininką Makarską; vyras Amerikoj. Kilimo nuo Seirijų; kalba gražiai lietuviškai. Linksma, simpatinga, storoka. Laike arbatos ir po jos svaidėvos lapais, flirtavo.“⁷⁷ Nors pastaroji ir pradeda vilionę, tačiau akis į akį susitikti ypač jai sudėtinga – socialinio ceremonialo reikalavusiose miesto viešosiose vietose, pavyzdžiui, skvere ar parke vienu du „padoru“ pasėdėti tik pusvalandį⁷⁸. Kelionę į pasimatymą moteris (tiesa, kalbame apie vedusios moters romaną) taip pat turinti įvairiai maskuoti, eiti ratais, neprasitariti net draugėms: „17 val. buvo sutartas pasimatymas su E. Artišauskiene. Pasivėlino visais trimis valandos bertainiais, nes sutrukdžiusi apsilankiusi draugė“⁷⁹. Dėl šios priežasties *tête-à-tête* vyksta atokiuose miesto priemiesčiuose, pavyzdžiui, dabartinių Karoliniškių miškuose ar ant Užupio kalnų, kur galima netrukdomai glamonėtis ir bučiuotis⁸⁰.

Džiaugėvos vietų vaizdų gražumu. Krūmų klajumėlėj susėdova pailsėtų. Praėjo kažkoks asmuo, kurį paskaitėva žemės savininku. Palipusiu aukščiau užėmėva policija. Jau brėško. Glamonėjavos. Ji labai aistringa, meili. Keldamasi išgirdau užpakaly balsą, reikalaujant eiti policijon: jis esąs slaptosios policijos agentas ir mudu sekęs jau nuo Žvėryno tvoros. Mano bendrė labai nusigando – labiausiai, kad nesužinotų

namiškiai. Raminau ją ir derybomis su subjektu artinausi prie jo; tas matomai bijodamas pamatyti revolverį, traukėsi atgal. Gavęs 3 rb. atstojo. Vėliau patyriau, kad čia slankiojama tam tikrų aferistų!⁸¹

Autoriaus minimas aferistas, uždarbiaujantis iš kitų, šiuo atveju ponios Artišauskienės, baimių – kiek sutirštinus spalvas – galėtų būti priskirtas prie miesto drausmės ir tvarkos nesilaikančių chuliganų. Į pas-

Erotinis atvirukas. XIX a. pabaiga

tarųjų grubų elgesį, kenkimą „padoriems“ miestiečiams XX a. pradžioje siūlome žiūrėti kaip į „socialinio banditizmo“ reiškinį, kurio atstovai savo „necivilizuotų“ elgesiu rodė „kultūringajai“ visuomenei, kad ne tik ji gali nustatyti socialines normas ir disciplinuoti likusius visuomenės narius.

Dienoraštis fiksuoja ir pokyčius privačiame laisvalaikyje, pavyzdžiui, minėdamas XX a. pradžioje pianiną po truputį keičiantį gramofoną. Tuo metu gyvos muzikos ar garso reprodukcijos klausymas, ypač atostogaujant priemiesčiuose, buvo viena iš daugelio linksmybių, proga susirinkti ir socializuotis. „18 val. apsiradan prie Urbanavičių. Nepažįstamų buvo panelės Bronė, Zosė ir Marija Malavičaitė, kariūnas Sapkauskis. Užkandę sodne įvairių uogų bute klausėmės muzikos, žaidėme, juokavome. Protarpiais šokome. Išėjo tikras mergų vakaras. Išsiskirstėme po vakarienes.“⁸²

Šidlausko dienoraščio įrašai apima 1906–1908 m., per kuriuos jis dažnai ilgesniam laikui išvykdavo iš miesto. Tikriausiai tai priežastis, kodėl pasauliu besidominčio jaunuolio dienoraštyje neminimas kinas, kurio pirmosios peržiūros mieste rengtos gana nereguliariai, tarsi akcentuojant kinematografo techninę ir moksliskąją pusę. O XX a. pradžioje stebėtis demonstruojamais technologiniais išradimais – kinu, rentgeno aparatu, žemės ūkio naujovėmis, automobilių ar aviacijos šou – traukdavo dažnas. Dažnai šiuos reginius, pavyzdžiui, oro baliono ar lėktuvo skrydį, miestietis galėjo stebėti tiesiog eidamas gatve, pro langą dirbdamas ar gurkšnodamas rūgpienį su žemuogėmis miesto skvere. ❧

⁷⁶ Vilniaus miesto medicininės policijos komisijos raportas Jo didenybei ponui Vilniaus policmeisteriui, in: LVIA, f. 420, ap. 2, b. 880, l. 18.

⁷⁷ LMAVB RS, f. 12, b. 2228, l. 12.

⁷⁸ *Ibid.*, l. 13.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*, l. 12.

PRADĖTA RAŠYTI ANTROSIOS RESPUBLIKOS ISTORIJA

Vytautas Landsbergis

Istorikas Algimantas Kasparavičius ėmėsi kolegų netyrinėto baro. Tai Kovo 11-osios Lietuva, teisės ir tęstinumo pagrindu atkurta valstybė, jos pakartotinis įsitvirtinimas tarptautinėje erdvėje deramai nagrinėjamas ir atskleidžiamas jos pačios ir kitų dokumentų pagrindu.

Ligi šiol dažniau vis būdavo parašoma ir pakalbama pagal tai, „ką visi žino“, bemaž iš atminties ar visuomenei paskleistų politizuotų interpretacijų. Deja, nesivarginant nė atsiversti net kartotinai skelbiamų dokumentų.

Leisiu sau kiek nukrypti į tolimą prisiminimą. Štai maždaug septintas dešimtmetis, SSRS kompozitorių sąjunga Maskvoje surengusi „jaunųjų muzikologų“ seminarą, kuriame patyrusios žilagalvės profesūros pranešimų klausėsis ir šių eilučių autorius iš Lietuvos. Ir nepamirštamas patarimas, kurį suvokiamu pavyzdžiu teikė muzikologijos profesorius Jurijus Fortunatovas, garsiojo kalbininko, nusipelnusio ir lituanistikai, palikuonis: „Jei gausit užduotį darbui apie Michailo Glinkos „Kamarinską“, pirmiausia sužinokite, kur saugomas kompozitoriaus (1848) įžymiosios partitūros autografas, nueikite į tą saugyklą ir įsitikinkite asmeniškai, ar tikrai Glinka, o ne kas kitas, parašė „Kamarinską““.

Galų gale vienas istorikas atsivertė dokumentus ir apie Kovo 11-osios Lietuvą, Antrosios Respublikos gimimą iš rezistencijos dvasios ir imperijos nusilpimo. Tikrai, buvo toks virsmas, štai jo autentiški patvirtinimai. Ne iš kalbų.

Beje, ano meto veikėjų viešos kalbos, tai vėl tik faktas, ką pasakė, bet nebūtinai viskas teisinga kad ir apie nesenus įvykius. Pasitaikydavo patogios netiesos, tad prasto politikavimo ir dalykų klastojimo. Net Aukščiausiosios Tarybos posėdžių stenogramoms reikia kritinės publikacijos, kol dar yra liudytojų.

Taigi dokumentai ir kritinis žvilgsnis lyginant šaltinius. Kasparavičius („Kovo 11-osios Lietuva: Juridinės tapatybės turinys ir tarptautinio pripažinimo slenksčiai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 4, p. 243–253) žengia tuo keliu. Jo išvalgos ir išvados vertos istorijos mokytojų ir vadovėlių autorių dėmesio. Be abejo, ne visos – kiekvienam naujam darbui reikia savo, naujojo kritinio vertinimo, konstatuojančio ir spragas.

Todėl, užbaigdamas pagiriamąją šio atsiliepimo dalį, pažymėsiu ir kas Kasparavičiaus straipsnyje taisytina bei papildytina.

Gerai, kad Antrosios Respublikos samprata nebesukelia prieštarų. Keliais atvejais jau anksčiau yra tekę pasisakyti, kad nesisaviname visos Abiejų Tautų Respublikos, nes ji buvo ne vienos Lietuvos, o Abiejų Tautų. Kad lenkų istoriografija ar ne nuo XIX a. įklimpusi į švelnią klastotę (neva ATR – tik vienos tautos kūrinys ir nuosavybė), tai ne mūsų problema, ir nerimtai nesivaržysime. Lietuvos Taryba 1918 m. išties atskyrė naująją Lietuvą nuo buvusios priklausomybės ATR (vėluojanti Lenkijos Regentų taryba 1918 m. paskelbė atkuriamą Lenkiją visoje prieš padalijimus buvusioje ATR teritorijoje!), bet ne nuo bendros istorijos, kuri mums nuo Liublino ligi 1791 m. Konstitucijos priklauso lygiai su dabartine Lenkija. Čia gal jau ateiname prie bendrų vardiklių nors tarpusavyje.

Galų gale nebe vienas Landsbergis, o ir dar kas nors (nebūtinai vadovėlių autoriai) aiškiau išdėsto Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. *moratoriumo pažado* (!) istoriją, ir kad realaus moratoriumo nei skelbta, nei įvesta niekada nebuvo. Michailas Gorbačiovas reikalavo to žodžio ir jį gavo (galėjo nutraukti jam pačiam pražūtingą blokadą), bet nė colio daugiau, jokios realybės. Matydami artėjantį smurtą, panaikinome ir tą pažadą, kad niekas negalėtų manipuliuoti.

Kasparavičius parodo ir tai, ir gana fundamentalaus turinio lingvistinius diplomatinius maneversus (sovietų „vilkdubę“), kai *deryboms* su neva pavaldžios „LTSR“ *delegacija* Gorbačiovas sudarė savą „SSRS delegaciją“ (vis dėlto jau du subjektai!), o atsakydama AT *deryboms su SSRS* sudarė „Lietuvos Respublikos Valstybinę delegaciją“ (du lygiareikšmiai valstybiniai subjektai). Gorbačiovo pusė neatmetė mūsų koncepcijos, leido šį sampratų dualizmą – tokia buvo pradžia. Pirmame delegacijos posėdyje priimtas ir mūsų siūlymas, leidęs išvengti ginčų, kai abi šalys vadiname sutrumpintai: Sovietų Sąjunga ir Lietuva (nebūtinai Lietuvos Respublika – tą leido ir Laikinoji Konstitucija). Priėmė ir mūsų pasiūlymą – pragmatinę nuolaidą, kad derybas vesime rusų kalba, nors buvome atsivežę vertėjus.

Svarbu buvo net detalėse siekti, kad oponentas labai nenoromis, bet pamažu pripažintų Lietuvos *valstybinį subjektiškumą* – tam tiko kantrios „derybos dėl derybų pradžios“ ir kiti saugikliai. Vienas esminių AT veiklos momentų – Lietuvos delegacijos vadovo paskyrimas, kad tos pozicijos neįtakotų Kremlius. Ministrė pirmininkė savo dažniais vizitais į Kremlį be detalių ataskaitų ir ypač mėginimu įbrukti pavojingą gorbaciovą Kovo 11-osios akto moratoriumo formulę (neapibrėžtam, gal begaliniam „derybų laikotarpiui“!) jau buvo netekusi dalies pasitikėjimo. Ir čia Kremliaus mėginimas primesti veidrodinę delegacijų sudėties struktūrą nepavyko. „Tarptautinė praktika“ mums išpūdzio nedarė, buvome laisva šalis.

Gorbaciovas, be abejo, norėjo kokių nors fiktyvių derybų ir moratoriumo pradžios kuo greičiau, tam skubimui naudojo irztančią Kazimierą Prunskienę. Mes laikėmės neformalios, bet pačių AT pasidarytos sąlygos, kad reikalingas derybų pradžios *protokolas*, kuriuo neišvengiamai įsitvirtintume kaip derybų šalis – valstybė. Po Kasparavičiaus ir kiti istorikai pradės tai suprasti, geriau susivoks konkrečioje diplomatinėje situacijoje. Nebuvome tokie jau visai neišmanėliai.

Iš smulkesnių klaidų paminėsiu Moldovos – anuomet Moldavijos SSR – parlamente (AT) balsuotą Lietuvos nepriklausomybės teisės, parlamento ir vyriausybės pripažinimą. Tai įvyko ne 1991 m., ne po Islandijos, o 1990 m. gegužės 31 d. (žr. Vytautas Landsbergis, *Kovo Vienuoliktoji: Prieš dvidešimt ir šiandien, 1990, 2000, 2010: Dokumentų rinkinys*, Vilnius: Baltijos kopija, 2010, p. 74). Be reikalo visai nutylėtas Rusijos – iš pradžių RSFSR, o netrukus jau RF – istorinis Kovo 11-osios Lietuvos pripažinimas 1991 (liepos 29 d. sutartimi) – 1992 m. (Dūmos ratifikuota sausio 18 d.) laikotarpiu. Netektų straipsnio pabaigoje pageidauti, kad Rusija vyriausybės lygmeniu dar kartą darytų tai, kas jau atlikta aukščiausiuoju lygmeniu: prezidentas, Dūma ir apsikeitimas ratifikaciniais raštais 1992 m. gegužės 4 d. Vilniuje. Tai nuolat galiojantis pamatinis Rusijos–Lietuvos santykių dokumentas, fiksuojantis neteisėtą 1940 m. aneksiją.

Islandija, beje, parengusi diplomatinių santykių atkūrimo dvišalę deklaraciją jau 1991 m. pavasarį (po mano susitarimo su Jónu Baldvinu Hannibalssonu), nuolat domėjosi mūsų pažanga derybose su Rusija. Galbūt nenorėjo išsišokti visai viena.

Deklaracijos kelyje kai kas susijaukė, liko nežinomų – neaprašytų ir istoriškai supainiotų – dalykų. Nesistebiu, kad ir Kasparavičius čia painiojasi ir klysta. Jo minima 1991 m. kovo mėnesio Baltijos asamblėja – kažkoks nesusipratimas be pirminių dokumentų, gal pasiūlytus vien Hannibalssonas pasakojimu savo spaudai.

Ir enciklopedijos, ir istorikai iki šiol neišskiria trijų dalykų: tai trijų sąjūdžių 1989 m. gegužę įkurta *Baltijos Asamblėja* (ir jos sudaryta nuolat veikusi *Baltijos Taryba*); tai trijų šalių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – 1990 m. gegužę įsteigta ir iki 1992 m. pabaigos veikusi *Baltijos Valstybių Taryba*; tai ir trijų parlamentų 1990–1991 m. (lapkritį) įsteigta iki šiol veikianti *Baltijos Asamblėja*, kuri netrukus, 1994 m., pasipildė ir Baltijos Ministrų Taryba.

Trijų visuomenės sąjūdžių įkurta Baltijos Asamblėja buvo sušaukta dar kartą tik 1990 m. birželio 16 d. Jūrmaloje. Tai ne tas renginys, apie kurį, remdamasis pavadinimų klaidinamu Hannibalssonu, rašo Kasparavičius. Asamblėjos sudaryta visuomeninė Baltijos Taryba posėdžiavo kas mėnesį 1989 m. ir gal dar 1990 m. po balandžio – Lietuvos Sąjūdžio antrojo suvažiavimo, kuriame iš inercijos teberinkta atstovai į šią Tarybą. Tačiau ir čia ne ta struktūra, kuri dar ir 1991 m. būtų svarsčiusi svarbius valstybinius dalykus ir ypač dalyvaujant valstybių vadovams ar net pačiam Hannibalssonui. Tam reikalui jau buvo sukurti valstybiniai

Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo pirmininkas Vytautas Landsbergis darbo kabinete. 1990-04-06. Romualdo Požerskio nuotr.

forumai, kaip antai Baltijos Valstybių Taryba. Jos dokumentai yra paskelbti (*Išvien: Baltijos Valstybių Taryba, 1990–1992 m. dokumentai*, sudarė ir spaudai parengė Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Dokumentų skyrius, Vilnius: Valstybės žinios, 1997), bet Kaspara-

vičiaus nevartyti. Ir ten nėra jokio 1991 m. vasario ar kovo mėn. posėdžio, kuriame kas nors būtų nutarta dėl Islandijos pakvietimo tarpininkauti Baltijos Valstybių derybose su SSRS. Žinia, nuomonėmis kovo 22 d. galėjo būti pasikeista, ir balandžio 13 d. Jūrmaloje įvykęs BVT posėdis jau fiksuoja poziciją tuo klausimu (žr. toliau). O tarpparlamentinė Baltijos Asamblėja realiai įsteigta tik 1991 m. lapkričio 8 d. Tad Kasparavičiaus aprašoma kovo „Asamblėja“ tėra, mažiausiai, nesusipratimas dėl pavadinimo ir pokalbių rango.

Čia tenka grįžti prie anuomet neviešintų Lietuvos derybų su Islandija dėl abipusių diplomatinių santykių atkūrimo deklaracijos. Jos rengimas tyliai ėjo pirmyn, ir tada, nežinia ko paskatinti, Estijos politikos vadovai Edgaras Savisaaras ir Lenartas Meris nuskrido į Reikjaviką su naujomis idėjomis. Galime suprasti, kad nelaukta žinia Europai, jog Islandija ir Lietuva abipusiu dokumentu atkūrė diplomatinius santykius, nebūtinai būtų padariusi kolegas Estijoje ir Latvijoje vien tik laimingus. Paašketų, kad Lietuvos radikalesnė ir nuoseklesnė linija – visiška teisinė nepriklausomybė ir jos pripažinimas pavienių drašų šalių sprendimais, – nors laikyta nerealia, nepragmatiška, „ritualinė“ politika (Arvydas Juozaitis, Algirdas Brazauskas), staiga pasirodo vaisinga. Atitinkamai estų linija – „stiprinti ekonomiką“ liekant pusiau Sovietų Sąjungoje (tik 1991 m. rugpjūčio 20 d. paskelbta visiška nepriklausomybė), saugiai stebėti „tiltus sudeginusios“ Lietuvos eksperimentą – gal ir ne pati gudriausia. Taip, regis, atsiranda idėja apie Islandijos tarpininkavimą visoms trimis (pagal „realistinę“ nuostatą, kad pripažinimo raktai Kremliuje) ir islandų nuostaba, kad baltijiečiai patys nežino, ko nori. Nesusipratimą taisė minėtoji BVT balandžio 13 d. sprendimo „Dėl Islandijos Respublikos pasiūlymų...“ pastaba, įrašyta Landsbergio iniciatyva, kad Islandijos tarpininkavimas trims šalims neturi sukliudyti atskirai vedamų Islandijos–Lietuvos derybų dėl santykių atkūrimo (pirma vieša informacija!). Tiksliai citata tokia: „Šita Islandijos Respublikos iniciatyva gali būti sėkmingai suderinta su anksčiau prasidėjusiu diplomatinių santykių atkūrimo tarp Islandijos Respublikos ir Lietuvos Respublikos procesu“. Tikėjau, kad tas darbas nesustos, tačiau jis sulėtėjo ir deklaracija iki vasaros liko nepasirašyta. Sutartis su Rusija pralenkė Islandiją, o po to jau rugpjūčio pučas, ir viskas pasikei-

tė. Europos Bendrijos dvyliktukas padarė kolektyvinį sprendimą – nepraleisti progos! – ir Islandija pirmoji pasirašė dokumentus su visomis trimis Baltijos valstybėmis. Ją sekė Danija, Norvegija...

Sunku dabar pasakyti, kuo 1991 m. ankstyvą pavasarį galėjo nusivilti Hannibalssonas. Juk trys Baltijos valstybės nepersijungė visos į kolektyvinių derybų su Sausio 13-osios kaltininku Gorbačiovu iliuzija. Lietuva toliau žengė savo keliu siekdama Islandijos ir Rusijos pripažinimo. Mūsų ir šiaurės kaimynų skirtybės buvo aiškios nuo pat pradžių – 1990 m. kovo-gegužės, – tik stengdavomės jų nerodyti, neryškinti. Islandijos premjeras Steingrímuras Hermannssonas galų gale konstatavo, kad „Estija ir Latvija norėtų judėti lėčiau nei Lietuva“, ir tai dabar cituoja Kasparavičius dar ir pats rašydamas apie padėtį 1991 m. vidurvasarį „po Latvijos ir Estijos atsisakymo sekti Lietuvos politine taktika“. Vienai vieni? – ne pirmašyk. Tačiau paliestąjį painiavą dėl dviejų skirtingos kilmės Baltijos Asamblėjų ir dviejų Baltijos Tarybų vertėtų galų gale atpauzinti kruopščiu istorikų darbu. Vienas priešokiais dirbantis politikas negali visko aprėpti ir atrinkti. „Moratoriumą“ jau šiaip taip atpauziojame, o kiek dar daug repuojamų legendų...

Kažin, ar ne pernelyg Kasparavičiaus straipsnyje sureikšmintas paskutinis Václavo Havelo laiškas Landsbergiui – belikus tik savaitei iki rugpjūčio pučo ir prasidėjusio galutinio SSRS byrėjimo į naują keliolikos valstybių kokybę. Labai gali būti, kad laišką išties inspiravo netoliaregiai Vakarai, įsimylėję Gorbačiovą ir besirūpinę, kad Lietuvos laikysena devynioms arba aštuonioms šalims (jau ir Ukraina delės) pasirašant naująją Sąjungos Sutartį, nesugadintų kam nors nuotaikos. O gal, kad Lietuva po to neatsisakytų klampoti Gorbačiovo „abipusiai priimtiniomis“ sąlygomis. (Tada jau įsijungtų vetavimo ir spaudimo būdai, Rusijos naudojami iki šiol.) Mes matėme, kad beliko savaitė, ir jokių ypatingų žingsnių tikrai nereikia. Laikrodžio rodyklės pačios rodys mūsų laiką... arba ko nors imsis nebent smurtininkai. Turbūt nespėjau nė parašyti Havelui atsakymo.

Taip nūnai pakaitomis padirbėdami su dokumentais ir padiskutuodami einame į faktų, o ne interpretacijų istoriją. Susidėstę aiškius faktus, galime jau komentuoti, interpretuoti, o ne atvirkščiai. ☒

Sukakčių sindromas: puoselėti dvasią, laukti paveikslėlių

GRAŽINA SVIDERSKYTĖ

Iš esmės kasmet vyksta tas pats: po trūkčiojimų, spūsčiojimų ir lemtingų paspaudimų pasirašomas Popierius, skelbiantis, kad kurio nors istorinio įvykio sukaktis kitamet bus svarbiausia Lietuvos valstybei. Popieriuje įvardijamas istorinis įvykis – itin gajus: atlaikęs privalomas procedūras, įveikęs filtrus, pritariamai apiplekšnotas politikų, perkopęs valdininkų baimių slenkstį, papešiotas priekabiauti sukurtų komisijų ir laimingai išsprūdes į vyriausybines darbo grupę. Šioji sudaro „minėjimo priemonių planą“, kurį patvirtina vyriausybė. Seimas planui vykdyti atriekia, išdalija biudžeto riekę. Tada ramiai laukiama šventės, nes svarbiausiuose popieriuose paukščiukai būna sutupdyti.

Metų sukakties statusas istorinį įvykį išsviedžia iš entuziastų, istorikų rato į plačiosios visuomenės dėmesio epicentrą, įgalina prasibrauti į užmaršias masių smegenis, sužadinti minių jusles su paradais, dūdų orkestrais ir... televizija. Televizija čia – itin svarbi. Visuomenė gyvena žiniomis, kurių yra baisi galybė, tad pravartu nuo pat pradžių (ir vėliau, skiriant, skirstant, naudojant biudžeto lėšas) stumti viešumon savo žinią, geriausia – „pramušant“ eterio laiko TV laidose. Televizija gamina aktualijas, paverčia įvykius svarbiais, rūpimais, visuotiniais (tikroviškos tokių pasitaiko retai). Žmonės intuityviai suvokia, kad įvyksta tik tai ir tiek, kiek parodoma TV žiniuose. Todėl sukakties minėjimo pompa natūraliai ir prasideda, ir baigiasi TV ekrane.

Suprantama, fanfarų sulaukia tik tas jubiliejus, kuris atitinka formos

(masto, paplitimo, pavaizdumo) ir turinio kriterijus: yra nekomplikuotas, populiarus, tarptautiškai sklidus, konjunktūrai parankus. Nerašytos atrankos taisyklės it saugos diržas išlaiko valdiškose kėdėse net per tokias turbulencijas kaip Žalgirio 600-mečiui popieriuose užgimusiu, kelis milijonus prarijusiu ir ten pat pražuvusiu epiniu vaidybiniu filmu. Viešiemis interesams – nuostoliai, užtat gerai privatiems.

Sukakčių nominacijas ir aprobacijas „TV narvelis“ įdėmiai stebi, o šiemet suklušo ypatingai: birželio 29 d. Seimas paskelbė 2013-uosius Stepno Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio per Atlantą metais. *Sic*: „TV narvelis“ šiam 80-mečiui intensyviai ruošiasi nuo 2010-ųjų...

Dariaus ir Girėno metais jau buvo paskelbti 1993-ieji. Tuomet buvo atkurta Pasaulio lietuvių vienybės diena (sumanyta 1934-02-13 Amerikos lietuvių ekonominių informacijų biure). Be to, 1993 m. nepriklausomoje Lietuvoje pagaliau buvo pastatytas pirmasis monumentalus paminklas tautos didvyriais vadinamiems lakūnams (prieškariu išdygo koplytstulpis Babtuose, o Kaune monumentui „nerasta tinkamos vietos“; bareljefas Puntuke iškaltas nacių okupacijos metais).

Tačiau Dariaus ir Girėno metų paskelbimas nepavertė šio įvykio istoriniu prasmeniu. Tyrinėtojų atida tolydžio blėsta: žlugus dviems monografijos iniciatyvoms, nuo pokario tokių užmojų nebegirdėti. Rimčiausių ketinimų

būta 1989–1991 m., kai knygas parašė du muziejininkai ir Dariaus dukterė. Deja, šie darbai neišplėtoti. O štai 2006 m. išleistoje paskutinėje teminėje knygelėje pagrindiniame atvarte po lakūnų portretais supainiotos pavardės. Publikacijose, metodinėje literatūroje, kino filmuose, TV laidose ir apybraižose kartojasi faktinės klaidos, mitai, pramanai ir liaupsės. Istorinio tyrimo, kuris aprėptimi ir gelme pranoaktų 1935 m. Čikagoje Petro Jurgėlos išleista knyga, tebelaukiama.

Tad šiemet kartu apėmė ir džiugesys, ir nuostaba. Valio, kriterijų pakako! Yra Popierius, netrūks sutūpti ir paukščiukai. Kaip teigiama Seimo tinklapyje, „šios datos minėjimas sudarys prielaidas sustiprinti pasaulio lietuvių transatlantinius ryšius ir aktyvesnį bendradarbiavimą, sutelkti lietuvių bendruomenę Lietuvoje ir užsienyje“. Suprask, viskas yra gerai, 2013-aisiais bus dar geriau, ir didvyrių atmintis gyvuos per amžius. Viešųjų ryšių prasme tokia siunčiama žinia nepriekaištinga, – tuo jau teko įsitikinti, liepą sudalyvavus skrydžio metinėms skirtuose renginiuose bei TV laidose.

Vis dėlto, vertinant realistiškai, žinia kelia rimtų abejonių: ne taip jau aišku, kas ir kam „sudarys prielaidas“. Kas nors rimta per televiziją tiesiog neskamba gerai, tad tokios TV diskusijos ir nebuvo. Ar išvis kada nors matėte, kad TV laidos dalyviai diskutuodami – nuosekliai paremdami ar atremdami vienas kito tezes ir hipotezes, reaguoda-

mi į parodymus ir įrodymus – prieitų svarios išvados ar sutarimo? Diskusijų laidos tinka siųsti lakoniškoms žinutėms, kurių bendra išdava tegali būti paryškintas pats diskusijos objektas, bet ne „diskusijoje gimstanti tiesa“. TV eteris pritaikytas lakioms frazėms ir paveikiems paveikslėliams; profesionalo požiūriu tai ir yra geriausia televizija. Taigi tik nusivalius TV grimą (ir peržengus „TV narvelio“ ribas) galima klausyti iš esmės: kokios gi sudaromos prielaidos, rengiantis Dariaus ir Girėno skrydžio 80-mečiui?

Seimo nutarimu vyriausybei pasiūlyta „iki 2012 m. liepos 1 d. parengti ir patvirtinti valstybinę Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio per Atlantą metų programą bei 2013 m. valstybės biudžete numatyti lėšų šiai programai įgyvendinti“. Parengti programą per savaitgalį?! Neįtikimas spurtas. Bet namų darbai jau buvo atlikti. Kovo 14 d. ministro pirmininko potvarkiu sudaryta 14 narių darbo grupė pasiūlymams dėl Dariaus ir Girėno skrydžio 80 metų sukakties paminėjimo parengti. Birželio 21-ąją ji posėdžiavo paskutinį kartą. Liepos 19 d. institucijoms derinti pateiktas vyriausybės nutarimo projektas dėl minėjimo priemonių patvirtinimo. Iš esmės valstybinė programa jau nulemta.

Nutarimo projekto priemonių planas – 40 renginių bei projektų, kurie suskirstyti į 4 grupes: oficialūs, kultūriniai edukaciniai, viešinimo, memorialų tvarkymo. Oficialieji – elementariausi: masinis renginys (aviacinė šventė Dariaus ir Girėno aerodrome Kaune) ir memorialinės lentos atidarymas, apdovanojimai, pagerbimo ceremonijos žūties ir amžino poilsio vietoje (Pščelnike, Myslibuže, Kaune), minėjimai Amerikos lietuvių bendruomenėse. „Privalomoji programa“ sudaryta iš 7 pozicijų ir atrodo mažiausiai komplikauta.

Atminimo vietų tvarkymo grupėje – 5 pozicijos, irgi gana paprastos: lakūnų tėviškių, kapo, memorialų sutvarkymas ir sutvarkymo iniciatyvos (?).

Viešinimo renginių grupėje – 10 pozicijų. Trys tradicinės: proginio pašto

ženklų ir monetos išleidimas, atributikos gamyba ir leidyba. Dvi egzotiškos: 1983 m. sukonstruotos „Lituanicos“ skraidančios replikos restauravimas („Manoma, kad orlaivio atstatymui reikės per 200 000 Lt“) ir pastato sienos Kaune arba Vilniuje nudažymas „Lituanicos“ skrydžio tema („Ilgai veikianti, greitai emocijas „uždeganti“ idėja“). Likusios penkios – lėktuvų ralis aplink Lietuvą ir sklaida žurnale „Aviacijos pasaulis“, Vytauto Didžiojo karo muziejaus (VDKM) ir Lietuvos edukologijos universiteto (LEU) leidiniuose.

Kultūros ir edukacinių renginių grupėje – 18 pozicijų. Net dešimt renginių ar projektų skirti vaikams bei moksleiviams ir/arba yra jų atliekami: rašinių konferencija ir jos dalyvių sąskrydis, pamoka, piešinių ir filmų konkursas, proginės LRT televizijos laidos („Tūkstantmečio vaikai“, „Ateities lyderiai“, „Gustavo enciklopedija“), aviacijos stovykla ir čempionatas, patriotinių dainų koncertai. Vaikai mieli, jų darbeliai ir balseliai žavūs, šventės – palyginti nereiklios ekonominių sąnaudų, kuriamos su uždegančia energija, būna nuotaikingos. Kita vertus, nors šmėčioja žodžiai „nacionalinis“, „tarptautinis“, dalyvių numatoma kukliai. Be to, neplanuojama solidesnės žinių sklaidos: kaip pasiteiravus vyriausybėje atsakyta, „negi vaikams reikia žinių; svarbiausia – puoselėti dvasią“. Paklausus, kas ta dvasia ir už ko ji laikosi, paaiškinta: „Taip buvo, yra ir bus. Mes dirbame gerai“. Hm, ačiū. Tebūnie. Kaip sako vienas bičiulis – niekas nesupras, vaikams patiks.

Tik štai beda: suaugusiems mažai kas belieka. Tarp likusių 8 pozicijų intriguoja VDKM memorialinė ir kilnojamoji ekspozicijos bei paroda Pščelnike. Toliau – mokomųjų palydovų ir raketų konkursas, VGTU jaunųjų mokslininkų konferencija ir delegacijos išvyka, seminaras KTU bendruomenei ir (vėl) moksleiviams. Vienintelė mokslinė konferencija – irgi VGTU. Niekto nauja. Dariaus ir Girėno skrydis toliau spraudžiamas į „užaugęsnoriu-būti-lakūnu“ tipo švietimo arba aviacijos istorijos ir technikos tyrinėjimų

grupių sritį, visiškai neįvertinant jo tarptautinio konteksto ir tarpdisciplininio pobūdžio (katastrofos ir jos ilgamečių atomazgų išryškinta Lietuvos geopolitinė situacija, tarptautiniai santykiai, diplomatinės ir išeivijos istorija, vidaus ir užsienio politikos aspektai, instituciniai ir viešieji ryšiai). Adekvačiam tyrinėjimui ir sklaidai nesuteikiama jokio impulso, priešingai – planuojami leidiniai apie... jau išleistus leidinius (VDKM brošiūros kartotinis tiražas, LEU senų straipsnių, įamžinimo sąvada). Dauginama reprodukcija, auginamas bibliografijos kalnas, kuris per 79 metus ne ką tepastūmėjo įvykio pažinimo, jo vertės ir prasmės suvokimo link. Kaip tenka patirti susitikimuose, žmonės nebesitiki intelektualiesnio rezultato, tik paveikslėlių, pagrindinis klausimas būna: „Kada bus dokumentinis filmas?“ Kam, apie ką – nerūpi.

„Taip buvo, yra ir bus.“ Ar šiuokart galėjo būti kitaip? Nepasisekė suteikti darbo grupei naujos medžiagos, supažindinti su naujomis idėjomis ir pradėtais plačiais projektais (pvz., nuo 2010-ųjų išplėtotu pirmuoju tarptautiniu tyrinėjimu): į kreipimąsi neatsakyta, paskambinus – nusikratyta.

Aišku, valstybinė programa neuždraudžia alternatyvų. Bet kodėl ji jų nevertina?! Ar valstybės mastu minima sukaktis negali būti proga atrinkti ir perteikti žmonėms tai, kas yra geriausia kultūroje, švietime, moksle? Ar nederėtų darbo grupei, tarkime, sukūrus specialų forumą internete, kviestis talkon ne vien institucinius, bet ir kūrybiškus, veiklius, dalykiškus žmones, atrinkti perspektyvias idėjas, įsikabinti ilgalaikių tikslų ir taip tvirtinti nu-stekentą tautinę tapatybę ir pilietiškumą? Neįmanoma gerai dirbti reiškia „puoselėti dvasią“? Argi negalime daugiau? O jei galime, tai kada nutrauksime kasmetę parodiją ir pertvarkysime procedūras, kad striuki valstybės izdo litai nebūtų išbarstomi per kelis mėnesius sukurpiamiems trumpalaikiams bruzdesiams? Su TSPMI studentais neseniai įdomiai diskutavome. Rude- nį diskusiją plėtosime internete. Prisi- junkite, per TV to nepamatysite. ☒

Romas ir „kalantinės“ atminties ir užmaršties verpetuose

MONIKA KARENIAUSKAITĖ

Ilgą ir daugiasluoksnią sovietinėje epochoje ieškodami šiandienai Lietuvai reikšmingos atminties vietas, būtinai sustotume ir prie Romo Kalantos susideginimo bei jį sekusių „kalantinėmis“ vadinamų protesto demonstracijų 1972 m. gegužę Kaune. Pats Kalantos *savižudybės* (kaip šį poelgį traktavo sovietinės struktūros įvykio neužkabintieji), *aukos* už tikėjimą ir (arba) tėvynę (kaip pabrėžė nemenka dalis išeivijos ir nesovietinės visuomenės Lietuvoje) ar *laisvės proveržio* (kaip vertino ir tebevertina liberalieji ar net anarchistiškieji anų ir šių dienų maištininkai) faktas, jo motyvai ir eiga šiandien uždengti tokiu storu skirtingų pasakojimų, atminčių ir faktų nuotrupų sluoksniu, kokio, ko gero, neišspjautų net ir riaumojantis Vezuvijaus vulkanas. Ką ten Pompėja, – ją bent jau galima atkasti, tirti ir interpretuoti. O štai su Kalanta ir „kalantinėmis“ – kur kas sudėtingiau. Juk jau nebeįdėsi piršto į suanglėjusias Romo žaizdas, nebeprižadinsi miegančios sąmonės. Ir jokios ausys niekuomet Visatoje nebeišgirs to silpno mirštančiojo šauksmo: „Pribaikite mane“, – o gal ryžtingo „Laisvę Lietuvai!“?

Negali sakyti, kad mitais apaugęs įvykis *faktiškai* nebepasiekiamas: yra likusi Romo užrašų knygelė su raginimais kaltinti tik santvarką, kelių draugų ir įvykį mačiusių liudijimai,

skurdus ir abejotinas problemos nušvietimas tuometėje spaudoje, dviejų skirtingų epochų visiškai skirtingos psichiatrų ekspertizės. Vis dėlto „kalantines“ – dėl kur kas gausesnių išlikusių šaltinių, masinio įvykio pobūdžio ir demonstracijoms būdingo įvairiaprasmiškumo – rekonstruoti kur kas paprasčiau. Pagrindinis klausimas – apie abiejų įvykių jungtį. Apaštalas Paulius korintiečiams kadaise parašė aiškiai: *Jeį Kristus nebuvo prikeltas, tai tuščias jūsų tikėjimas*. Ar ir „kalantinės“ laikytinos tuščiau reikalu, jei Romas žudėsi ne dėl tikėjimo ar Lietuvos?

Vyraujantys aiškinimai

Mėgindami sugrupuoti visus egzistuojančius „Kalantos“ ir „kalantinių“ aiškinamuosius diskursus, gautume bent keturis tipus: 1) psichinės ligos įtakota beprasmė savivžudybė; 2) susideginimas kaip politinė kova už Lietuvos valstybingumą; 3) „gėlių vaikų“ kartos maištininko manifestacija; 4) kova iki galo už tikėjimo laisvę.

Beprasmės savivžudybės siužeto pamatas glūdi oficioziniame sovietiniame įvykių aiškinyje. Anot sovietinių

organų užfiksuotų liudytojų parodymų (šiandieniu žvilgsniu – ginčytino patikimumo), gedinamas Kalanta „prašėsi, kad jį pribaugtų, daugiau nieko nekalbėjo“. Neatskleidęs jis savo poelgio motyvų ir ligoninėje, nesiėmė nieko aiškinti ar manifestuoti, nors buvo sąmoningas ir „kalbėjo rišliai“¹. Toks oficialusis požiūris apie susideginimą buvo skleidžiamas ir viešojoje erdvėje, pabrėžiant pagrindinį faktorių – saviagresoriaus psichinę ligą.

Toks diskursas, be abejonės, buvo priimtinas ne tik valdžios struktūroms ir komunistams, bet ir prie sovietų tvarkos prisitaikiusios visuomenės daugumai. Šio diskurso motyvai (beprasmė jauno žmogaus žūtis) – galimas daiktas, ne be KGB pastangų – laipsniškai plito ir išeivijoje. Net tuometinis Lietuvos atstovas prie Šventojo Sosto, Stasys Lozoraitis, pripažinęs didžiąją įvykių įtaką ir analogų neturintį atgarsį užsienio spaudoje, birželio 26 d. promemorijoje nepamiršo paminėti, kad tokie įvykiai pačiai LSSR visuomenei „kainuos brangiai“². O štai 1972 m. birželio mėn. *Akiračiai* pabrėžė, kad Kauno įvykiai gali lemti griežtas represijas, didelius kultūrinio gyvenimo apribojimus bei suaktyvinti rusifikaciją.

Politinės kovos motyvas atsispindėjo disidentų aplinkoje. Pogrindyje plitusios „kalantinių“ herojai Vytautui Kaladei priskiriamos anoniminės poezijos rinktinės pratarinėje nurodoma, kad Kalantos susideginimas ir vėlesni įvykiai esantys „tas atvejis, kai žodis tampa tautos savastimi, pereina į tautosakos erdvę“³. Panašu, kad šiame diskurse nėra nekilo klausimas apie tikruosius Kalantos poelgio motyvus – pats įvykis savaime prisipildė konkreto politinio turinio ir tapo svarbiu politinę rezistenciją generuojančiu

¹ Lietuvos TSR prokuratūros Tardymo skyriaus pažyma, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 1, l. 95.

² *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 222, l. 112.

³ Vytautas Kaladė, *Poezijos rinktinė*, p. 3, in: Birutės Teresės Burauskaitės asmeninis archyvas.

mitu. Išeivijoje šis požiūris turėjo itin tvirtas pozicijas: antai JAV lietuvių savaitraštis *Darbininkas* dėl susideginimo politinės reikšmės net paskelbė Kalantą metų žmogumi. Šiandien politinės kovos diskursas įgauna net ir kraštutinius pavidalus – Romo Kalantos fenomenas kildinamas net iš Lietuvos partizanų⁴, – ir ne simboliškai, o mėginant konstatuoti tradicijos tęstinumą (įskaitant ilgus plaukus).

Laisvės proveržio arba „kalantinių“ sąsąjū su hipiais naratyvas neatrodo esąs vien lakios fantazijos ar romantizavimo vaisius. Susirūpinimą tam tikru jaunimo sujudimu, siejamu su septinto aštunto dešimtmečio vakariečių kontrkultūra, rodė ir sovietinės struktūros. KGB 1969 m. lapkričio 14 d. ataskaitoje LKP CK „apie kai kuriuos neigiamus politinius reiškinius tarp miesto jaunimo“ užsimenama apie ne itin į sovietinės sistemos

komiteto sekretoriui⁶, nurodoma, kad plinta „neteisingas“ partijos ir tarybinės vyriausybės nacionalinės politikos supratimas, klausomasi užsienio radijo stočių, o jaunimas domisi Vakarų literatūra bei muzika. „Hipiškos“ atmosferos to meto Kaune, panašu, būta, o ir patys „kalantinių“ dalyviai KGB buvo priskirti hipių judėjimui⁷, nors tai ir nebuvo viešai deklaruojama. Kita vertus, paties Kalantos hipiškumo sovietų valdžios struktūros neužfiksavo⁸, o ir hipiškumu kaip pagrindiniu akstiniu nei paties įvykio, nei jo pasekmių įtikinamai nepaaiškina.

Kovos už tikėjimą motyvas buvo itin mėgiamas katalikiškai susipratusioje išeivijos dalyje. „Kalanta nusižudė protestuodamas prieš Bažnyčios persekiojimą, tačiau jo laidotuvės buvo panaudotos lietuvių tautiniam protestui prieš sovietus išreikšti“, – sakoma Stasio Lozoraičio jaunesniojo 1972 m.

„pirmuoju atveju, kai žmogus pasiaukoja už Bažnyčią“⁹. Tačiau panašu, kad išeivijoje siūlant tokią Kauno įvykių interpretaciją, tikėtasi sustiprinti pozicijas Lietuvos laisvinimo „byloje“: diplomatiniais keliais bandyta įtikinti Vakarus, kad tylėjimas „kalantinių“ akivaizdoje – itin pavojingas.

Kas iš tiesų lemtingąjį pavasarį vyko Kaune?

Ketvirtasis *LKB kronikos* numeris po Kauną sukretusį įvykių rašė: „Šio mėnesio 14 dieną Kauno miesto sode susidegino jaunuolis R. Kalanta, protestuodamas prieš laisvės persekiojimą Lietuvoje. Visi susijaudinę komentavo šį tragišką protestą prieš nacionalinį beteisiskumą, prievartą ir tarybinės valdžios sauvalę tautų atžvilgiu. Sukliudytos laidotuvės virto gaivališka demonstracija, reikalaujančia tautinės ir religinės laisvės“ (p. 165). Žinutės autoriui, atrodo, labiausiai bus įstrigęs eitynių spontaniškumas ir masiškumas, panašiai liudijo ir pats Kaladė, įvykių epicentre patyręs išpūdį, kad žmonių susirinkę net keliolika tūkstančių¹⁰.

Viešojoje erdvėje sovietmečiu „kalantinių“ atžvilgiu buvo laikomasi vieningos pozicijos – kad Kaune neįvykę nieko rimta. Šia prasme „hipių“ ar saujelės paauglių-maištininkų siužetas atrodė kur kas patraukliau nei politinio matmens pripažinimas. Įvykio rezonansas buvo visiškai nenaujingas Kauno partinei nomenklatūrai. LKP Kauno miesto komiteto biuras įvykius apibūdino kaip „politiškai nebrandžios“ jaunimo grupės įvykdytą viešosios tvarkos pažeidimą ir chuliganiškus veiksmus bei įpareigojo Kauno milicijos, saugumo ir prokuratūros organus išaiškinti ir nubausti šių įvykių dalyvius¹¹. Iš pradžių viešojoje erdvėje informacija ir apie susideginimo faktą, ir apie gegužės 18–19 d. masinius

Po Romo Kalantos susideginimo 1972 m. gegužės 18 d. Kaune vyko spontaniškos demonstracijos. LYA nuotrauka

rėmus telpiančias netoleruotinas tendencijas⁵. Joje, kaip ir KGB Kauno m. skyriaus 1971 m. sausio mėn. specialiaame pranešime Kauno miesto LKP

birželio 10 d. promemorijoje apie pokalbį su Vatikano Valstybės sekretoriato pareigūnu Giovanni Benelli. Kalantos auka čia atvirai vadinama

⁴ Arnoldas Aleksandravičius, „Paskutinis Lietuvos partizanas R. Kalanta“, in: <http://www.lrytas.lt/-13370257781336839943-paskutinis-lietuvos-partizanas-r-kalanta.htm>, (2012-05-14).

⁵ LYA, f. K-18, ap. 1, b. Nr. 144, l. 93, 98.

⁶ LYA, f. K-18, ap. 1, b. Nr. 155, l. 1, 6.

⁷ Kauno miesto Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto vidaus reikalų valdybos pažyma, 1972-05-22, in: LYA, f. V-105, ap. 1, b. Nr. 23, l. 253.

⁸ Lietuvos TSR prokuratūros Tardymo skyriaus pažyma, in: LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 1, l. 95, 96.

⁹ LCVA, f. 648, ap. 2, b. 222, l. 115.

¹⁰ Lietuvos TSR prokuratūros Tardymo skyriaus pažyma, in: LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 1, l. 166.

¹¹ Lietuvos komunistų partijos Kauno miesto komiteto biuro posėdžio nutarimo ištrauka, 1972-05-26, in: LYA, f. 3110, ap. 61, b. 11, l. 3–6.

jaunimo protestus (didžiausius postalininėje LSSR), buvo visiškai blokuojama. Tik gegužės 20 d. *Kauno tiesoje* pasirodė žinutė, kurią kitą dieną perspausdino *Tiesa*: „Ryšium su gautais klausimais dėl R. Kalantos savižudybės 1972 m. gegužės 14 d. Kauno muzikinio teatro [...] ekspertų psichiatrų komisija [...] atliko teismo psichiatrinę ekspertizę ir, ištyrę turimus dokumentus [...], o taip pat [...] parodymus, padarė išvadą, kad R. Kalanta buvo psichiškai sergąs žmogus ir nusižudė, būdamas liguistoje būsenoje“ (p. 4). Tą pačią dieną *Kauno tiesa* po antrašte „Chuliganams – jokių nuolaidų“ organiškai papildė: „Kai kurie nesubrendę asmenys, grupė paauglių, nesuprasdami ir neteisingai interpretuodami šį faktą, bandė pažeidinėti viešąją tvarką. Miesto darbo žmonės vieninškai smerkia grupės chuliganų išpuolį, pritaria priemonėms, kurių buvo imtasi viešajai tvarkai mieste užtikrinti“ (p. 4).

Galima įtarti, kad sovietų valdžia, kad ir nepabrėždama „hipių“ siužeto, netrukdydama jo genezei (ko tikrai nepasakys kovos už Lietuvos nepriklausomybę liniją). Žinoma, su hipiais galimybėmis sieti jaunimo grupių įvaizdį reikėjo tapyti kuo tamsesnėmis spalvomis. Dar partizanų karo metais puikiai įvaldžiusi politinių priešų kompromitavimo kriminalizuojant technikas, sovietinė propaganda ir šiuo atveju mėgavosi hipių tapatinimu su įvairiausio plauko socialinėmis padugnėmis. Toks įvaizdis turėjo užkabinti statistinio sovietinio piliečio jausmus, – jei nepavykų sukelti grėsmės asmeniniam saugumui pojūčio, tai bent pavyktų sužadinti instiktyvią visko, kas susiję su „hipiais“ ar kitais marginaliais, atmetimo reakciją. Galima manyti, kad stengtasi vienu šūviu patiesti du zuikius: iš „kalantinių“ eliminuoti visą politinę prasmę ir kartu, nors tiesiogiai ir nevardinant dalyvių hipiais, pakirsti nekontroliuojamos vakarietiškos kultūros įtakos šaknis.

¹² Plg. kitokią „kalantinių“ ir sovietų valdžios tolesnės „kultūros politikos“ interpretaciją: Vidmantas Staniulis, „Suvaidintas rokas“,

Tačiau, manytina, anų laikų jaunimas reiškinį interpretavo savaip: „hipiai“ daugeliui alternatyviai nusiteikusių jaunuolių vietoj nusikaltėlių tapo herojais. Galima tarti, kad daugelyje kultūrų natūralus jaunuolių polinkis maištauti prieš esamą socialinę sistemą šiuo atveju išsiliejo į natūralų šleikštulį dirbtinei pionieriškai ir komjaunuoliškai moralei, varžantiems išoriniams socialinio identiteto ženklams ir apskritai sovietinės kasdienybės pilkumai¹².

Net jei pats Kalantos poelgis ir neturėjo aiškiai išreikšto politinio matmens, tai jo egzistavimu „kalantinėse“ sovietinė teisėsauga neabejojo. „Lietuvos TSR prokuratūros tardymo skyriaus 1972 m. liepos 25 d. nutarimas išskirti iš 1972 m. gegužės 18–19 d. Kauno įvykių dalyviams iškeltos baudžiamosios bylos medžiagą dėl 1972 m. gegužės 18 d. Kauno miesto sode“ fik-

smarkiai pranokusio kontrkultūrinį jaunuomenės sujudimą.

Taigi „Kauno pavasario“ protestai, regis, nesunkiai aprėpė ir politinės kovos, ir saviraiškos laisvės dimensijas. Naktį iš gegužės 18 į 19 d. įvairiose Kauno vietose buvo aptikti atsišaukiami su šūkiomis: „Tegyvuoją nepriklausoma Lietuva!“, „Laisvę hipiams!“, „Tegyvuoją gegužės 18-oji!“, „Šalin raudonusius vabalus!“¹⁴

O štai religinė kova – ir kaip Kalantos susideginimo, ir kaip jaunimo protestų motyvas – lieka abejotinas. Jis nėra pabrėžiamas nė *LKB kronikoje*, kuriai tikėjimo laisvės suvaržymus fiksuoti buvo pirminis siekis. Tuo tarpu cituotasis *LKB kronikos* tekstas, mėgindamas persprasti gegužės įvykius Kaune, užfiksavo ne ateistinės priespaudos ir tikėjimo laisvės, o visai kitą konfliktą: „Kariuomenė ir milicininkai grubiai susidorėjo su de-

Skverelyje prie Muzikinio teatro Kaune, kur susidegino Romas Kalanta, susirinko minia. 1972. Kaunas

suoja, pavyzdžiui, Vytauto Misevičiaus skanduotus „nacionalistinio turinio“ šūkius, dainuotą „panašaus pobūdžio dainą“¹³. Nevalia pamiršti, kad pati Kalantos protesto forma, ypač po Jano Palacho susideginimo Čekoslovakijoje, buvo tirštai pripildyta politinio turinio,

monstrantais, bet valdžios vyriausybės sunerimo – pasirodo, laisvės nori ne tik kunigai, bet ir „savieji“, t. y. nuo pat spaliukų komunistiškai auklėtas jaunimas. Suimtųjų tarpe buvo komjaunuoliai, gimę ir užaugę tarybų valdžios metais“ (p. 165).

in: *NŽA*, 2012, Nr. 4.

¹³ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 4, l. 18.

¹⁴ Kauno miesto Darbo žmonių deputatų ta-

rybos vykdomojo komiteto vidaus reikalų valdybos pažyma, 1972-05-22, in: *LYA*, f. V-105, ap. 1, b. Nr. 23, l. 295.

LIUDYTOJO APKLAUSOS PROTOKOLAS
ПРОТОКОЛ ДОПРОСА СВИДЕТЕЛЯ

Kaunas 1972 m. gegužis mėn. 26 d.

Apklausa pradėta 10 val. 00 min. Apklausa baigta 11 val. 30 min.
Допрос начал в 10 ч. 00 мин. Допрос окончен в 11 ч. 30 мин.

VSK prie LRIR MT Siauliy miesto skyriaus
operigalinis ypr. leitenantas Bankauskas,
VSK prie LRIR MT Kauno miesto skyriaus
patalpa 35 kabinate, ketum LR BPK
146 str. tvarka

vadovaujantis Lietuvos TSR BPK 175–178 ir 180 str. str. apklausiau liudytoją:
руководствуясь ст. ст. 175–178 и 180 УПК Литовской ССР допросил свидетеля:

1. Pavardė, vardas, šėnavardis Kleizg Viktoras Juozovi-
Фамилия, имя, отчество чиц

2. Gimimo metai 1921 3. Gimimo vieta Kauno m.
Год рождения Место рождения

4. Pilietybė LRIS 5. Tautybė lietuvis 6. Partijumas JKP narys
Гражданство Национальность Партийность

7. Išsilavinimas vidurinis 8. Šeimyninė padėtis vedęs
Образование Семейное положение

9. Teistumas ne teistas
Судимость

10. Darbavietė ir pareigos Kauno Sodijoje gamyklos №10
Место работы и должность skyriaus inspektorius

11. Gyvenamoji vieta Kaunas, Gedimino g. №17-4
Место жительства

Liudytojas Kleizai sutinkamai
Свидетель а соответствия

su Lietuvos TSR BPK 178 str. reikalaujama išaiškinti jo pareiga teisingai papasakoti visa, kas jam žinoma byloje. Dañ atsakomybės už atsisakymą ar vengimą duoti parodymus ir už žinotai melagingų parodymų davimą pagal Lietuvos TSR BK 189 ir 190 str. str. jis įspėtas.
с требованиями ст. 178 УПК Литовской ССР разъяснена его обязанность правдиво рассказывать все известное ему по делу и он предупрежден об ответственности за отказ или уклонение от дачи показаний и за дачу заведомо ложных показаний по ст. ст. 189 и 190 УК Литовской ССР.

Liudytojo parašas [parašas]
Подпись свидетеля

Liudytojo Viktoro Kleizos apklausos protokolo pirmas puslapis. 1972-05-26. Kaunas. (LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644-3 T. 1, l. 20)

Taigi Kauno įvykiuose susidūrė du sovietinės kasdienybės laukai: išorinis prisitaikymo prie sistemos matmuo stojasi akivaizdon vidinio konflikto, asmenybės nuovargiui stengiantis savyje suderinti prisitaikymo reikalavimus ir individualios saviraiškos siekį. Šis konfliktas – tarp saviraiškos

ir prisitaikymo – vėlyvuojū sovietmečiu, regis, buvo itin gilus ir varginantis. Išsiveržęs į paviršių „kalantinių“ pavidalu, jis sugriovė homogeniškos visuomenės ir vertybiškai vientiso individo – *homo sovieticus* – mitą, atidengė gilėjantį atotrūkį tarp veiksmo ir minties, ir kartu parodė sovietinės

kontrolės ir represavimo sistemos nesėkmę. Galima tarti, kad „kalantinėse“ susitiko du socialiniai tipažai – elgesio ir taisyklių mechanizmą tobulai įvaldęs ir jų nė vidujai nebekevestionuojantis „sovietinis žmogus“ ir vidinių konfliktų draskoma, sistemos spaudimui dažnai pasiduodanti, bet viduje maištaujanti ir nė iki galo sovietizuota asmenybė.

Toks požiūris iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti kiek pesimistinis ir menkinantis „kalantinių“ protestuotojų žygius. Vis dėlto jų dalyvių antisovietininkais vadinti negalime – teismo procese duodami parodymus daugelis šių jaunuolių atvirai neišsakė galbūt jaučiamo Lietuvos laisvės troškimo, dėjosi suklaidinti, stengėsi paneigti savo poelgių rimtumą ir taip, vėl užsidėdami sovietinio individo kaukes, stengėsi žaisti pagal sistemos diktuojamas taisykles. Net ir pagrindiniu protestuotojų vedliu pripažintas Kaladė apklausiamas nevengė minėti skauduotų šūkių apie ilgus plaukus ar „laisvės jaunimui“ reikalavimą, tačiau kategoriškai tvirtino: „jokių šūkių prieš esamą santvarką aš neskelbiau“¹⁵. Akivaizdus skirtumas nuo, pavyzdžiui, Simo Kudirkos, teismo procese atvirai kalbėjusio, kad nepripažįsta okupacinės valdžios ir savo tėvyne laiko nebeegzistuojančią politinę Lietuvą.

Grįžtant prie vidinio konflikto¹⁶ tarp sovietžmogio ir maištaujančios asmenybės, „kalantinių“ įvykiai buvo sudarę visas sąlygas išsiskleisti antrajai, slopintajai pusei. O štai įsijungus respresinės sistemos aparatui, į pirmą planą sugrįžta pirmasis. Apskritai nerašytos, bet išugdytos ir išmoktos sovietinės viešojo elgesio taisyklės rėmėsi tokia „vertybių sistema“, kurią nesunku suvesti į visą pluoštą pavydinio piliečio savybių: darbštumą, visuomeniškumą, nuoširdų politinį angažuotumą, kolektyviškumą, socialinį aktyvumą, griežtą discipliną, antiindividualizmą¹⁷. Tokiomis vertybėmis be-

¹⁵ 1972 m. gegužės 18–19 d. Kauno įvykių dalyviams iškeltoje baudžiamojoje byloje esančio Valstybės saugumo komiteto (KGB) prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos tardymo

skyriaus kaltinamojo Vytauto Kaladės tardymo protokolo ištrauka, 1972-05-23, in: LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 1, l. 167.

¹⁶ Plg. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 1,

ap. 21, l. 20.

¹⁷ Gayle Durham Hollander, *Soviet Political Indoctrination: Developments in Mass Media and Propaganda since Stalin*, New York: Pra-

siremiantį prisitaikymo mechanizmą, regis, buvo tobulai įvaldęs apklaustas „kalantinių“ liudytojas – Kauno Radijo gamykloje dirbęs Viktoras Kleiza. Apklauiamas jis pabrėžė liudytoju tapęs neatsitiktinai: grįždamas iš savo darbovietės gamykloje pastebėjęs sujudimą mieste ir nusprendęs „padėti milicijos darbuotojams ir kitiems viešosios tvarkos saugotojams“¹⁸. Taip Kleiza pasirodė esąs tikras visuomeninio gyvenimo aktyvistas, dėl viešosios tvarkos saugumo aukojantis asmeninį interesą (poilsį po sunkios darbo dienos gamykloje). Jis pasielgęs taip, kaip ir turėjo pasielgti doras tarybinis pilietis, negalintis toleruoti „antivisuomeninių poelgių“ ir turintis milicijai ir kitoms kontrolės struktūroms „visokeriopai padėti saugoti viešąją tvarką“¹⁹. Tai gi iš vienos pusės turime disciplinuatą kolektyvistą, visuomenišką ir dėl bendrojo gėrio besistengiantį žmogų, o priešingas tipas bylos dokumentuose pasirodo maištaujančio jaunuolio, įvardijamo kaip „hipis“, pavidalu. Skaitant baudžiamosios bylos medžiagą ryškėja, kad hipis – tai tas, kuris priešinasi ne tik milicijai, bet ir visos visuomenės gerovei: tvarkai, kontrolei ir ramybei. „Hipiai“ ne tik iškrenta iš išorinio tvarkos konteksto (su ilgais plaukais), bet ir nesiduoda perauklėjami formuojamai sistemai reikiama kryptimi: „miesto milicijos valdybos viršininkas Petrauskas aiškino „hipiams“ apie jų neteisingą elgesį, bet pastarieji į tai nekreipė jokio dėmesio, švilpė ir kelė triukšmą“. Žinoma, liudy-

tojas neatskleidžia politinio jaunuolių šūkių aspekto, – tik tiek, kad jie „visą laiką skandavo „laisvę““²⁰.

Sunku pasakyti, kiek iš to meto šaltinių rekonstruojama vertybinė sistema buvo iš tiesų įsitvirtinusi individualioje savimoneje, o kiek tereiškė išmoktą elgesio techniką. Vis dėlto tai padeda bent minimaliai prisiliesti prie sociopolitinio „kalantinių“ konteksto – visuomenės pasidalijimo į prisitaikiusius ir sistemą (vis dar) kvestionuojančius individus. Galima pagrįstai tarti, kad tokia anuomet išryškėjusi perskyra lemia ir šiandienius požiūrius į „kalantines“ skirtumus.

Ar ką nors tikra vis dėlto galime žinoti?

Bandant bent kiek nuvalyti Romo Kalantos fenomeną apaugusį istorinių atminčių ir mitinių reprezentacijų sluoksnį, aiškėja bent jau kontūrai tos jausenos ir atmosferos, kurioje toks drastiškas protesto būdas tapo vieno žmogaus saviraiškos tikrove. Atrodo, kad Kalanta sovietinės tikrovės slėgį jautė visa savo esybe. Net ir oficialiuose to meto dokumentuose kažkaip prasprūsta viena kita tokio slėgio užuomina: liudytojos G. Kondratavičiūtės teigimu, Romas savo laiškuose kalbėdavęs „apie vienvėvę, nuobodulį, nenorą gyventi“²¹. Šiandien sovietinės kasdienybės tyrinėtojai (Agnė Narušytė, Tomas Vaiseta) yra linkę pasitelkti būtent *nuobodulio*, kaip vieno esmingiausių sovietinės tikrovės (ar

sąmonės) elementų, metaforą²². O įvardytoji Romo vienvėvė šiuo atveju galėjo reikšti ir kryptingo *homo sovieticus* formavimo rezultata – sutrauktus natūralios bendrystės saitus tarp žmonių, kuriuos pagal ideologinį projektą turėjo pakeisti dirbtinės kolektyvinės savimonės, ideologijos apibrėžtos formos santykiai. Tad labai gali būti, kad Kalanta – naujos kartos atstovas, gimęs jau nuslopinus partizanų karą – iš tiesų buvo ir toli pažengusios sovietizacijos, ir jos nulemtos individo transformacijos auka: tiesiog vienas nesugebėjusių prisitaikyti.

Tikrai tikėtina, kad Kalanta nepriklausė jokiai politinei pogrindžio srovei, nebuvo aktyvus hipis, nepatyrė buvusių politinių kalinių įtakos. Nepaisant to, jo poelgis sukėlė socialinį šoką. Paprastas, „statistinis“ sovietinės visuomenės gyventojas buvo išprovokuotas pačiam drastiškiausiam pasipriešinimo sistemai aktui. Žarijai, užkūrusiai tokią velniavą, ižiebtį teirėję niekniekio – galbūt per radiją išgirsto muzikinio kūrinio, galbūt išėivijoje puoselėjamos laisvos Lietuvos vaizdinio nuotrupų, galbūt pasipiktinimo užslopinta laisve Prahėje ar kitur. O „kalantinės“ parodė, kad tokių sistema nepatenkintų žmonių buvo kur kas daugiau. Tad ir Kalantos, ir „kalantinių“ pavyzdžiai kelia labai rimtus klausimus apie komunistinės sistemos projekto – *homo sovieticus* – įtvirtinimo LSSR sėkmę ir pačios sistemos vidinius aižėjimus vėlyvuju sovietmečiu. ❧

eger, 1972, p. 8, 9; cit. iš: Margarita Matulytė, *Nihil obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, p. 23.

¹⁸ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 1, l. 20.

¹⁹ Leonidas Brežnevas, *Lenininiu kursu: Kal-*

bos ir straipsniai, t. 3, Vilnius: Mintis, 1973, p. 265, 266; plg. Algirdas Cegelis, *Visuomenė socialistinio teisėtumo ir teisėtvarkos sargyboje: Medžiaga lektoriui*, Vilnius, 1981, p. 1.

²⁰ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 1, ap. 21, l. 20.

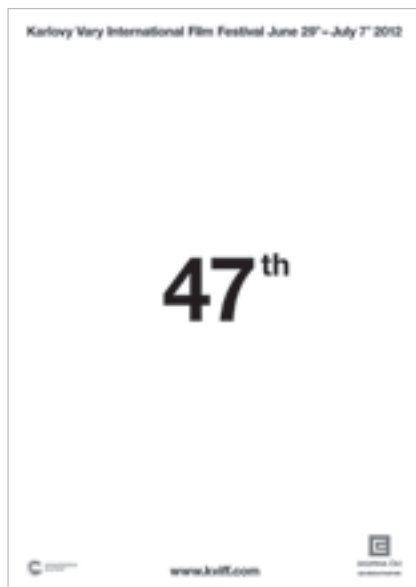
²¹ Lietuvos TSR prokuratūros Tardymo skyriaus pažyma, in: LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 1, l. 96.

²² Žr., pvz., Agnė Narušytė, *Nuobodulio estetika Lietuvos fotografijoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.

Karlovy Varai Nr. 47

SANTA LINGEVIČIŪTĖ

Nors jau antrus metus iš eilės Karlovy Varų tarptautinio kino festivalio programa vis silpsta, jis vis tiek išlieka svarbiausiu festivaliu Vidurio ir Rytų Europoje. Daug kas šneka, jog silpsta dėl pasikeitusio programos direktoriaus. Gal ir tiesa, nes dar prieš trejetą metų festivalis tikrai galėjo pasigirti stipriomis programomis. Tuomet jam dar vadovavo žymi kino kritikė Eva Zaoralová. Būtent ji ir čekų aktorius Jiříš Bartoška atgaivino festivalį griuvus Berlyno sienai. Prieš tai Karlovy

47-ojo tarptautinio Karlovy Varų kino festivalio programos viršelis

Varai daugiau nei keturiasdešimt metų buvo aklai stebimi socialistinės Čekoslovakijos valdžios, o filmai pristatomi daugiausia iš Rytų bloko šalių. Aišku, jau apkarpyti cenzūros savosiose šalyse. Tuos laikus primena ir pagrindinis festivalio pastatas – puikus brutalistinės architektūros pavyzdys,

suprojektuotas specialiai šiam renginiui. Jį kūrė garsi architektų pora Věra Machoninová ir Vladimír Machoninas, o dabar čia išsikūręs „Thermal“ viešbutis, pagrindinės kino salės. Laikas čia lyg sustojęs. Nelabai galioja ir kai kurie ES įstatymai, pavyzdžiui, draudimas rūkyti uždaroje patalpose. Čia žmonės tai daro kur nori, išskyrus kino sales.

Kitiems festivaliams iš Karlovy Varų derėtų pasimokyti ir autoironijos. Kasdien leidžiamame festivalio laikraštyje gali aptikti statistiką, kurioje kino salėje patogiausios kėdės, kad būtų galima nusnūsti. Festivalio sukurti trumpi videofilmukai su jame apdovanotais žinomais kino pasaulio žmonėmis priverčia salę juoktis ir ploti. Mat įžymybės jiems įteiktus Karlovy Varų „Krikštolinius gaublius“ vis panaudoja praktiškai: Andy Garcia gaubliu išlaužia durų spyną, Jude'as Law perdaro statulėlę, kad galėtų ją užsidėti ant mašinos priekio vietoj pavogto originalaus ženklo, Milošas Formanas panaudoja statulėlę vaistams susitrinti. Festivalio vizualiką taip pat kuria garsūs menininkai. Šiomet jis buvo itin minimalistinis, tačiau conceptualus – tiesiog skaičius 47. Ir visiems aišku, kad tai keturiasdešimt septintas Karlovy Varų festivalis.

Į pagrindinę konkursinę festivalio programą atrenkamos juostos iš viso pasaulio. Svarbiausias reikalavimas – kad tai būtų pasaulinė arba tarptautinė premjera. Antra pagal reikšmę konkursinė programa – „East of the West“. Čia demonstruojami Vidurio ir Rytų Europos jaunųjų režisierių pirmas arba antras filmai. Ir būtent šie met šio programa atradė daug stipresnė už pagrindinę.

Tikriausiai tiesą sakė prieš porą metų Karlovy Varuose viešėjęs Law, kad kino ateitis priklauso Vidurio ir Rytų Europai. Taip, šio regiono istorija labai turtinga ir kol kas neišsemta. O štai daugumai pagrindinės konkursinės programos filmų trūko temų originalumo. Neapleido *déjà vu* jausmas, o nuobodulys kartais priversdavo palikti salę filmui dar nepasibaigus.

Dažnai imi kvestionuoti ir žiuri pasirinkimus. Kad ir šįkart nustebino „Krikštoliniu gaubliu“ už geriausią filmą apdovanota juosta *Beveik vyras* (Mer

Krikštolinis gaublys – Tarptautinio Karlovy Varų kino festivalio prizas

eller mindre mann, rež. Martin Lund, Norvegija). Tema gvildenta jau daugybę kartų, net ir pačių norvegų kine. Pasakojama apie trisdešimt penkerių vyrą, kuris niekaip nesugeba subręsti. Jį gąsdina ir darbo paieškos, ir draugės nėštumas. Galbūt tai paties dar labai jauno režisieriaus baimės. Filmą galėtų būti orientuotas į jaunų vyrų auditoriją, kurie galėtų pasiguosti, kad ne jie vieninteliai pasaulyje taip lėtai bręsta ir linkę bėgti nuo atsakomybės. Me-

Kadras iš Martino Lundo filmo „Beveik vyras“

niškumo šioje juostoje nerasi, istorija „sukalta“ pagal tradicinius scenarijaus principus: linksma pradžia, pusiaukelėje įvyksta konfliktas ir džiaugsmo trajektorija leidžiasi žemyn, o pabai-

goje įvyksta persilaužimas, žadantis laimingą pabaigą. Tokius filmus gerai žiūrėti kompanijoje, per televizorių.

Specialusis žiuri prizas atiteko italų filmui *Žudynių romaną* (*Romanzo*

Kadrai iš Marco Tullio Giordana filmo „Žudynių romaną“

di una strage, rež. Marco Tullio Giordana, Italija). Tema geram trileriu sukurti – įdomi. Tačiau režisierius nesusitvarkė su medžiaga, tad filmas, rodė, pergrūstas visko. Istorija nukelia į 1968 m. (jau po Prahos pavasario), kai studentų protesto bangos nusirito per Prancūziją, Vokietiją ir Italiją. 1969 m. sproguos bomboms Milane, žuvo septyniolika žmonių. Iš pradžių policija įtarė anarchistus, tačiau besitęsiant tyrimui įtariamųjų paieškos ėmė vesti kitu keliu. Nors režisierius pasirinko dokumentišką stilistiką, tačiau tai filmo neišgelbėjo nuo dirbtinumo. Jo buvo apstu ir personažų veiduose, kurie atrodė itin trafaretiški, trūko gilesnių psichologinių portretų. Filmą labiau priminė chrestomatinių atpasakojimų, pilną tuščių ir abstrakčių frazių. Vietomis įmaišoma ir *film noir* stilistikos. Toks stiliaus nenuoseklumas tikrai neprideda juostai brandumo. Be to, neapleido jausmas, kad režisierius per daug prisiziūrėjo filmų panašia tematika. Kad ir Steveno Spielbergo *Miuncheną* ar Uli Edelio *Baader-Meinhof kompleksą*. O gal per daug prisiskaitė Johno le Care romanų apie Šaltąjį karą.

Geriausiai režisieriumi išrinktas Rafaėlis Ouellet už filmą *Sunkvežimis* (*Camion*, Kanada). Filmą analizuoja turbūt vieną didžiausių mūsų baimių: kas nutinka su mumis, kai netyčia ką pražudome. Šįkart tokioje situacijoje

atsiduria pagyvenęs vyriškis, į kurio sunkvežimį įsirėžia lengvasis automobilis. Nors sunkvežimio vairuotojas nekaltas, tai jam jokia paguoda, nes žuvo jauna moteris. Režisierius su-

sikonceptuoja į „žudiko“ šeimą. Apie auką nepasakojama nieko, tiesiog žinoma, kad moteris iš Meino. Pasirink-

Kadras iš Ali Mosaffa filmo „Paskutinis žingsnis“

tas „prasikaltusiojo“ savigraužos ir sau atleidimo stebėjimas per padidinamąjį stiklą – originali idėja, tačiau ją sugadina du pasirodę vyriškio sūnūs. Tad filmas virsta ne jų tėvo išsamiu portretu, o chaotišku reportažu apie du

jaunus vyrus, kurie vis neranda vietos šiame pasaulyje.

Bene stipriausias konkursinės programos filmas – *Paskutinis žingsnis* (*Peleh akhar*, rež. Ali Mosaffa, Iranas). Geriausia aktore buvo išrinkta Leila

Hatami, atlikusi pagrindinį vaidmenį šioje savo vyro juostoje. Filmą taip pat buvo apdovanotas tarptautinės kritikų asociacijos FIPRESCI. Juostą galima būtų pavadinti poetine meditacija apie mirtingumą. Pagrindinį vaidmenį atlieka ne tik režisieriaus žmona, bet ir jis pats. Jis vaidina vyrą, kuris miršta, o žmona vis bando suvaidinti įvairiausias situacijas jo netekus. Ali Mostafa – architektas, kurį slepia ne tik paskutiniu metu atsiradusi įtampa santuokiniame gyvenime, bet ir žinia apie nepagydomą ligą. Filmą pradžioje vyras gana džiugiai paskelbia, kad jis jau miręs, tad parašė scenarijų savo žmonai, kuri turi suvaidinti jo netektį. Siužetas ne linijinis, vis grįžtama prie vyro paskutinių gyvenimo akimirkų, bandoma pervaidinti paskutines gyvenimo dienas, lyg tai ką pakeistų po jo mirties. Žmona vis nesugeba suvaidinti pagrindinės scenos, kurioje turi pasakoti apie vyro veidą – šis tekstas ją vis juokina. Toks filmo formatas puikiai perteikia santykių kompleksškumą bei daugybę mirties priežasčių. Nėra vieno teisingo modelio, kaip nugyventi kartu be konfliktų, juk abi pusės būna teisios. Ir niekas nežino, kokia ir kada ištiks mus mirtis, tad telieka rašyti ir perrašinėti jos scenarijų.

Konkursinėje programoje „East of the West“ idėjų ir tematikos spektras buvo itin platus. Nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos, incesto, iki draugų, pasidavusių KGB ar mūsų sąmonės ir sąmonės gelmių.

Tikrai nuvytlė, kad pagrindinis pri-

Kadrai iš Rafaėlio Ouelletto filmo „Sunkvežimis“

zas atiteko filmui *Namas su bokšteliu* (*Dom s bashenkoy*, rež. Eva Neymann, Ukraina). Vertinimas – labai subjektyvus reikalas, tačiau, mano manymu, tai vienas silpniausių programos filmų. Labiau šiai juostai tiktų biliūniš-

kas pavadinimas „Tai buvo nedidelė balta katytė“. Tačiau vietoj katytės – mažas berniukas, kurio mama miršta baigiantis karui ir jis priverstas vienas blaškytis suaugusiųjų pasaulyje. Tokių

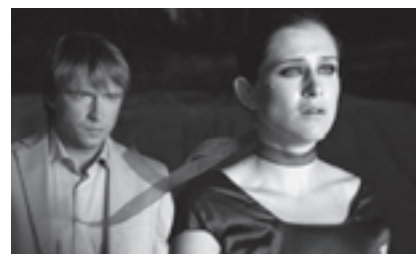
Kadrai iš Eva Neymann filmo „Namas su bokšteliu“

vaikų portretų teko matyti propagandiniuose sovietų filmuose: ištvėringi, teisingi, niekada nieko neapgaus, o jei reikės – išgelbės ir šalį. Žiuri turbūt tai ir sugraudino, nes režisierė tiesiog prievartauja žiūrovą apsiverkti. Nuo pat filmo pradžios viskas eina tik blogyn, kol vaikas visai sublogsta ir nebe-

aišku, ar namą su bokšteliu jis mato realybėje, ar po mirties. Peržiūrėjus filmą lieka aišku tik viena: režisierė be galo žavisi senovinėmis fotografijomis. Tokių kadro, tik judančių, pilna visame filme, o jų atsiradimo priežastis iš viso neaiški.

Tikrai džiugu, kad šiemet Specialaus paminėjimo susilaukė ir lietuviškas filmas *Aurora* (*Vanishing Waves*, rež. Kristina Buožytė, Bruno Samper, Lietuva, Prancūzija, Belgija), kuriame pagrindinius vaidmenis atliko Jurga Jutaitė ir Marius Jampolskis. Nesinori per daug atskleisti filmo niuansų, tačiau ši juosta jau yra fenomenas Lietuvos kino istorijoje. Tai pirmas mokslinės fantastikos žanro darbas Lietuvoje ir tikrai ne paviršutiniškas. Režisierė Buožytė jau pirmu savo filmu *Kolekcionierė* įrodė, kad sugeba įsiskverbti į žmogaus sąmonę, apčiuopti jo jos slapčiausias fantazijas. Naujame filme *Aurora* mokslininkas Lukas bando

leistas į kelionę už šio pasaulio ribų, patekdamas į nežinomos moters minčių labirintus. Filmą turi daug referencijų į Andrejaus Tarkovskio *Soliarį*, Stanley Kubricko *2001: Kosminę odiseją* ar net Davido Lyncho filmus. Šifruoti šias užuominas – vienas malonumas. O jei kas primes režisieriui plagijavimą, galima atkirsti, kad geriau tokie režisieriai, kurie skaito ir žiūri filmus, nei tie, kurie niekuo nesidomi, tačiau kažką sukūrę mano, kad tai šedevras. Lietuvoje tai jau tampa tendencija. ☒

Kadras iš Kristinos Buožytės ir Bruno Samperio filmo „Aurora“

KNYGŲ IŠPARDAVIMAS

Mieli skaitytojai, nuo š.m. rugpjūčio mėnesio iki gruodžio 31 d., leidykloje galėsite su didele nuolaida įsigyti VŠĮ „Naujasis Židinys-Aidai“ išleistų knygų. Maloniai kviečiame užsukti adresu Pilies g. 8, Vilnius. Telefonas kontaktui (8~5) 2120311.

Leidyklos administracija

Antikantiški pamąstymai

Kodėl Marxui prireikė Kanto?

EGIDIJUS VAREIKIS

Manosios kartos žmonės Lietuvoje, kadaise priverstinai studijavę marksizmo teorijos ir praktikos išmones, tikriausiai pamena, kad vadinamasis klasikinis marksizmas turėjo tokius tris idėjų šaltinius. Vienas jų buvo tituluojamas „klasikine vokiečių filosofija“, o joje buvo išskiriamas Immanuelis Kantas. Nežinia, ar Kantas būtų vertinęs tai kaip prestižą ar kaip gėdą, tačiau sovietinės mokyklos pasaulėžiūros „produktai“ privalėjo žinoti, kad toks Karaliaučiaus filosofas tikrai turėjo įtakos marksizmo atsiradimui ir įsigalėjimui. Žodžiu, buvo „gerietis“, nors ir ne proletaras.

Mes gi, kalbantys apie Kanto Amžinosios taikos konceptą, turime paklausti savęs, ar iš tikrųjų marksizmui Kantas buvo tik aniams laikams madinga etiketė, ar tikras idėjinis pagrindas?

Formaliai kalbant, tarp marksizmo ir kantizmo sunku rasti tiesioginių sąsajų. Marksizmas yra deterministinė ideologija, nes tvirtina žmogų esant pasyviu ekonomikos ar plačia prasme kultūros rezultatu, o Kanto filosofija žmogų laikanti transcendentaliniu, laisvą valią turinčiu ir autonomiškai kultūrą kuriančiu subjektu. Kanto moralinės nuostatos yra imperatyvas, nes jos yra universalios ir racionalios, marksizmas imperatyvų apskritai neturi – klasių kova nėra moralės kova. Čia Karlui Marxui artimesnis Friedrichas Nietzsche, kuris moralę laiko ne žmogaus savybe, o įrankiu.

Pastebėjus tai, gali kilti mintis, jog Marxui (ar Friedrichui Engelsui) tiesiog prireikė savo išmones paremti kokiomis nors tuo metu prestižinėmis

idėjomis, suteikti patrauklią „prekinę išvaizdą“, ir Kantas tapo jo auka – panaudotas ten, kur visai neturėjo būti.

Kalbant apie pasaulinės ar Amžinosios taikos idėją, reikia priminti, kad taika Marxui turėjo būti ne žmonių valios, galiausiai ne ginkluotų jėgų pasiskirstymo, o aplinkybių – klasių kovos – rezultatas. Kantiškoji taika privalo būti morali. Marksistinė taika tokia nėra iš pat pradžių. Kanto sekėju galima laikyti Carlą von Clausewitzą, visą laiką teigusį, kad taika esanti ne išorinių aplinkybių, bet žmogaus savybių nulemtas dalykas. Clausewitzui taika – žmogaus valia ir moraliniu imperatyvu paremtas karo rezultatas. Mažiau žinantiems apie karo ir taikos teorijas priminsiu, kad šiuo aspektu labai įdomus Clausewitzo mokymas apie karo pabaigą. Pasak jo, laimėti karą yra blogai, nes laimėjimas pasėja sėklą naujam konfliktui, revanšui, nepasitenkinimui esama pasauline tvarka. Clausewitzo manymu, vienintelė gera karo pabaiga yra taika. Kariaudami turėtume galvoti, kaip gyvensime po karo. Clausewitzas išskyrė dvi karo pabaigas ar du karo tikslus. Vienas (*Ziel*) yra pranašumo įrodymas, – pranašumo, leidžiančio diktuoti politines sąlygas, kitas (*Zweck*) – yra pokarinis politinis sprendimas – kariaujančiųjų susitaikymas. Šioje vietoje stipresniojo misija yra ištiesti ranką silpnesniajam ir duoti jam garbingą tolesnio gyvenimo alternatyvą. Marxas ir jo vėlesni sekėjai šioje vietoje turėtų teigti, kad pralaimėjęs tiesiog paklūsta laimėtojų politi-

niams sprendimams. Jų teisingumas ar neteisingumas su morale neturi nieko bendra – juos diktuoja paties Marxo neva atrastieji istorijos proceso dėsniai.

Šiaip ar taip, XX a. istorija skaudžiai ir kartu viltingai patvirtino Clausewitzo teisumą. Pirmojo pasaulinio karo baigties pagrindinė klaida buvo ta, kad pralaimėjusiam teko priimti visas kaltes dėl karo. Karo pabaiga buvo ne taika, o bausmė. Tai vienas veiksnių, vėliau pagimdžiusių nacistinę revanšą. Antrasis pasaulinis karas pasibaigė Rytams marksistiškai, Vakarams – klauzeviciškai. Sovietų Sąjunga visus priešininkus nugalėjo ir primetė jiems savo tvarką. JAV ir sąjungininkais buvusius priešininkus pavertė sąjungininkais, įtraukdami juos į savo sukurta saugumo sistemą. Rytai galiausiai tapo imperija, Vakarami – demokratinių valstybių sąjunga. Būtent tie, kurie susitaikė, veikiau tapo pranašesni prieš tuos, kurie savo tolesnę politiką motyvavo pergale ir priešų kapituliacija. Clausewitzo mokymas atrodo daug kuo primena krikščionybės idėją kurti amžinąjį susitaikymą ar Kanto svajones teisiškai sukurti amžinąją taiką.

Prisiminęs sovietinių enciklopedijų ir vadovėlių tiesas, turiu pripažinti, kad karų aprašyme būtinas elementas buvo laimėtojo įvardijimas. Karas čia nesibaigia „lygiosiomis“, nes lygiosios klasių kovos doktrinoje yra netgi kažkas gėdinga. Prisiminti galima ir tai, kaip SSRS propaganda praėjusio amžiaus aštuntame dešimtmetyje aiškino atsiradusias „įtampos mažinimo“ ar „taikaus sambūvio“ idėjas. Svarbiausia tame aiškinime buvo pabrėžti, kad vadinamasis taikus sambūvis yra ne susitaikymas, o laikinos paliaubos, niekaip nepaneigiančios poreikio kada nors vėliau galutinai pribaugti buržuaziją (ar imperializmą, kapitalizmą, supuvusius Vakarus – visi žodžiai šia prasme buvo sinonimai). Ideologiją patenkinti galėjo tik pergalė. Sovietų Rusijos istorijos tyrinėto-

jai sako, kad pirmasis dekretas, kurį po Spalio perversmo pasirašė iš pagrindžio išėjęs Vladimiras Uljanovas-Leninas, buvo dekretas dėl taikos. Iš esmės tai buvo dekretas dėl paliaubų, kurių reikėjo siekiant pergalės. Šitaip mes ir vėl matome, kad Kantas niekaip negalėjo būti sovietinės taikos ideologijos pagrindu.

Skirtumų galima rasti dar daugiau. Kantas sakė, kad netektys, skausmas, sugriovimai bus argumentas nekariauti. Marksizmas teigė, kad nekariauti neįmanoma. Kantas tikėjosi, kad žmonija galiausiai pasimokys iš karų, ir pasieksime būseną, kai rinksimės ne greitą sprendimą, naudojant jėgą, o kitokias išeitis. Bandymai karinę konfrontaciją keisti bendrąja rinka, finansine nauda iš nekariavimo, galiausiai karo vieton pakeičti surogatų – sportą ar visokiausių „eurovizijų“ – davė tam tikrų rezultatų, nors žmogaus poreikio kariauti pilnai ir nenumaldė. Marksizmo požiūriu taika įmanoma tik po galutinės pergalės – komunizmo įsigalėjimo. Ar komunizmas išties yra visų karų pabaiga? Ar komunistų primetamas išvadavimas yra kantiškas, ar vis tik marksistinis ir antikantiškas?

Sovietų Sąjunga nebuvo vienintelė marksistinės taikos valstybė. Panašios ideologijos laikosi Kinija, kuri ir šandien labai panaši į buvusią SSRS – pavergusi kaimynus arba konfliktuojanti savaip, šalis viduje ideologiškai kariaujanti su vadinamųjų mažumų siekais, visada besistengianti kariauti iki pergalės, bet ne iki taikos. Mao Zedongo diplomatija siekė ne taikos, o veikiau lokalių susitarimų su artimomis kaimynėmis, kita vertus, pabrėždama savo kaip klasinės kovos valstybės suverenitetą. Deng Xiaopingo politika buvo kiek kitokia – ji nustatė vadinamuosius penkis taikaus sambūvio su kaimynais principus, tačiau ir

vėlgi – laikino sambūvio, bet ne taikos. Skirtingai nuo Vokietijos, Vietnamą galima buvo suvienyti tik vienai pusei nugalėjus kitą. Paklause, ką kalba Šiaurės Korėjos oficialios politinės leksikos kūrėjai apie Vietnamo suvienijimą, rasime ne Kantą, o Marxą. Ir tik jį.

Globali praktika rodo, kad geri norai su šūkiiais „Tebūnie taika“ realios taikos neišsaugo. Karai kyla ne todėl, kad dauguma žmonių nori kariauti. Iš tiesų nenori, bet širdies balsu manosi esantys priversti kariauti. Kolonijų užėmimas ir tvarkymas buvo, atrodo, kilnus tikslas, kilnus buvo ir resursų naudojimas, niekada nesinorėjo specialiai pavergti, – veikiau samdyti kolonijų žmones. Kolonializmo idėja buvo veikiau padovanoti gerą administraciją „egzotiškiems“ kraštams, o po to leisti jiems patiems tvarkytis.

Nepaisant racionalios kolonializmo logikos, „egzotiškiesiems“ kraštai nepriėmė kolonializmo kaip savo ideologijos ir dažnai visai neracionaliai jai priešinosi. Europos ir Amerikos proletarai lyg ir iš pažiūros logiškų klasių kovos idėjų taip pat nepriėmė kaip savų. Žinia, kad marksistinė organizacija Antrasis internacionalas gėdingai žlugo, kai prancūzų ir vokiečių proletarai stojo ginti savo tautinių tėvynių, o ne klasiinių proletariato interesų.

Svarbiausios šiandienės teorijos kalba dažniausiai apie vadinamąją pozityvią ir negatyvią taiką. Negatyvioji taika, kitais žodžiais tariant, yra karo nebuvimas, gi pozityvioji – svarbiausia, pagrindinė visuomenės būseną, kuriai negresia struktūrinė ir netiesioginė prievarta. Tai panašu į kantiškąjį taikos supratimą, juolab kad pozityviajai taikai karas – išimtis, o marksizmas labiau suka į negatyviąją taiką – permanentinį konfliktą su laikiniais karo nebuvimo tarpniais.

Klausimas, kuris manęs niekaip neapleidžia, yra ne tai, ar Kantas buvo mada, ar siekiamybė. Klausimas yra tas, ar konceptas, kurį sukūrė marksizmo, o vėliau leninizmo ideologai, buvo protingas ar išties visiškai nemokšiškas sprendimas; ar Leninas, o vėliau Stalinas numatė represines priemones savo pergalėms pasiekti kaip neišvengiamą istorijos elementą, ar viskas vyko tiesiog paskubomis, *ad hoc* ir komunistų kvailumas galiausiai pralaimėjo?

Visiškai suprasdamas kai kurių savo tautiečių skriaudas ir nenorą susitaisyti su mintimi, kad juos kalino ir į Sibirą siuntė veikiau neišsilavinę kvailiai, o ne superiniai civilizacijų raidos planuotojai, turiu pripažinti, kad režimas tikrai funkcionavo prasčiokiškai ir nekonceptualiai. Galiausiai iš kur ta sistema galėjo imti intelektualus ir kitus protingus žmones? Jai netruko avantiūristų ir garbėtroškų, vadinamų revoliucionieriais, tačiau protingų žmonių tikrai stigo. Kitaip sakant, sovietinė sistema laikėsi veikiau prasčiokiškos, o ne kantiškos idėjos – jai reikėjo laimėti ir pašalinti priešininką. Karas buvo prieš naikinimo įrankis, o ne taikos siekimo būdas. Net kova už taiką paradoksaliai tapo realios taikos siekimo karikatūra.

Žinant, kad Marxo supratimas apie ekonomikos raidą buvo ribotas ir gana primityvus, o ir visa marksizmo ideologija garsėjo ne išmintimi, o veikiau tikrovės „pritempimu“ prie teorijos, nėra ko stebėtis, kad ir Kantas, veikiausiai dėl savo vardo ir populiarumo, tapo citata, nes juk reikėjo cituoti ką nors iš autoritetų. Na, o studijuojantiems trumpuosius marksizmo leninizmo kursus kažkokia Kanto amžinoji taika buvo ir visi nė motais. Tai ir liko jis marksizmo šaltiniu, nors labai jau į tikrąjį šaltinį nepanašus. ☒

Dar dėl *Auxtheias Vissagistis*

ALGIRDAS PATACKAS

Šis vienintelis rašytiniuose šaltiniuose fiksuotas baltų religijos Dievo teonimas iki šiol nėra pakankamai įtikinamai išaiškintas. Jis yra juo svarbesnis, kad paremia nuomonę apie baltų religijos monoteistinių pobūdį, bei – kas nepaprastai intriguoja – gali užvesti ant kelio tyrinėjant, kaip ir iš kur krikščioniškoje teologijoje susiformavo trinitarinė Dievo samprata. Jos nei pėdsakų neraskime judaizme, su kuriuo dažnai pernelyg tiesmukiškai siejama krikščionybė, nei žvelgiant kitų, visų pirma Indoeuropos religijų įtakos.

Jonas Lasickis, kurio veikale randame šį teonimą¹, interpretuoja *Auxtheias Vissagistis* kaip *Deus omnipotens* (Dievas Visagalys). Juo sekantys lietuviški variantai – Aukštėjas Visagalys (Mikalojus Daukša, Juozas Jurginis), Aukščiausias Visagalintis (Mikalojus Akelaitis), taip pat Wilhelmo Mannhardto, Walterio Charleso Jaskiewicziaus bandymai neįtikina. Praleidę išsamesnę tyrinėjimų ir traktavimo bandymų apžvalgą, pateiksime dar dvi pastangas, liečiančias trečiąjį teonimo sandą, kuris, kaip žinia, kelia daugiausia rūpesčių tyrinėtojams. Taigi dėl *-gistis*:

a) sandą *-gistis*, atrodo, galima būtų kildinti ir iš *gaisa(s)*. Gaisas yra reiškinys, kai matoma pašvais-

tė, bet pats šviesos šaltinis lieka nematomas. LKŽ nurodo: gaisas (gaisà): 1-4. pašvaistė, žara, šviesumas, šviesa, žiburys; 5. oras, oro erdvė („...kregždės skraido aukštai po gaisą – bus gražus oras“). Plg. LKŽ *švaisa* – 1. šviesos sklidimas, šviesa; 2. pašvaistė. Veiksmažodžiai iš šių daiktavardžių būtų *gaisa(s)* – *gisti*; *švaisa (šviesa)* – *švisti*. Tad *Visagistis* – visa nušviečiantis, gaisuojantis? *visa-oris*? Šiaip ar taip, šis variantas, susietas su šviesa, švytėjimu yra iš tų, kurie yra tinkami Aukščiausiojo manifestacijai, taip pat atitinka trečiojo Švč. Trejybės asmens – Šv. Dvasios, *Sanctus Spiritus*, vaizdinę charakteristiką bei ikonografinę tradiciją.

b) Simono Stanevičiaus pasakėčioje „Lapė ir žašys“ rasime tokią eilutę: „Pritink lapei su paukščiais sandorą gyti... [t. y. gyventi, – A. P.]“. „Gyti“, išeitų, yra arba „gyventi“ sinonimas, arba tas pats žodis, tik gerokai „aptrumpintas“. „Gyti“ prašosi palyginimo su *Bhavadgita*; taip pat su „gyti“ (darytis sveikesniu, gyvesniu – plg. rusų *жцмб*). Tad „gyvenimas“ turėjo dabar beveik jau pamirštą, tik pas Stanevičių išlikusį sinonimą „gynis“ arba, gal būt, „gystis“ (nukalėme pagal slavų *жцзнь*, t. p. Dalio

žodyne ir slenge randamą *жцмб*). Plg. darybą *pūsti (pustyti) / pusnis*. Pagal *triūsti/triūsas, krušti/kruša* darybų analogijas galimas variantas yra ir „gysas“, „gysa“.

Tad turėtume *gynis, gystis, gysas, gysa* kaip žodžio *gyvenimas* pakaitalus, pakeliui pagilinant semantinio krūmo „gyti, gydyti, gydytojas“ prasmų lauką.

Grįžtant prie *Auxtheias Vissagistis*, turėtume du variantus:

- Aukščiausias, visa kam gyvastį duodantis, gaivinantis;
- Aukščiausias, visagyvastis, t. y. visą laiką esąs, gyvuojantis, neturintis pradžios.

Beje, artimas būtent šiai etimologinei pastangai buvo bandymas *-gisti* sieti su „esą, esti“ – Aukštėjas visad esąs, Visad-estis², kurio tačiau tenka atsisakyti, atradus naujas, įtikinamesnes galimybes.

Kaip jau rašyta aukščiau, šis sandas pretenduotų į Šv. Dvasios, trečiojo Švč. Trejybės asmens provaizdį ikikristinėse religijose. Senovinėje XIX a. maldaknygėje, kur kalba dar nesuliteratūrinta, Šv. Dvasios pagarbino giesmėje (*Veni Sancte Spiritus*) rasime: „Ateik širdžių *šviesybe*, ateik palinksmintoja, dusių aplankytoja, *gaivinanti* saldybe“. Litanijoje „apie Dvasią Szvencziausią“ rašoma: „Dvasia S., ugnis *apszvietanti*, Dvasia S., *atgaivintoja*“ (sunormintame variante „amžinoji šviesa, šventoji ugnie, gyvybės versmė“). Kartojasi *šviesos* ir *gaivesio* motyvai, kurie stebėtinai koreliuoja su aukščiau pateiktais *gaiso* ir *gysties* senžodžiais, vartotais ikikristinėje baltų teologijoje.

¹ Jonas Lasickis, „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“, in: Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: Tekstas ir kontekstai*,

Vilnius: Aidai, 2012, p. 109.

² Algirdas Patackas, *Saulė ir kryžius*, savilaida, rotoprintas, 1989, p. 47–51; http://www.vydija.lt/straipsniai/knygos/Saule_ir_kryzius.htm.

³ Vytautas Ališauskas, „Dievai po Lietuvos dangumi, 1619 metai...“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 2, p. 95–102.

Rimtą postūmį *Auxtheias Vissagistis* byloje žada Vytauto Ališausko Vatikano archyvuose atrastas bei NŽ-A publikuotas tekstas³ iš Krokuvoje surašytos ir Romon pasiūstos Lenkijos jėzuitų istorijos, pavadintos *Kuriais metais, kokia proga ir kieno sumanymu Draugija įsikūrė Lenkijos Karalystėje (Quo anno, qua occasione, quo authore, Societas ingressa sit in Regnum Poloniae)*. Šis tekstas – tai jėzuitų misionierių ataskaita iš 1619 m. kelionės į tris Lietuvos (tikriausiai Rytų Lietuvos) vietas. Joje yra išvardytos devynios dievybės, kurias garbinę lietuviai kaimiečiai, surašytos, matyt, pagal svarbą: *Karalus Dungaus, Zempats, Jsodas, Nuosetas, Dimsipats, Galb Dewe, Dievogindiwe, Aukie, Dirwoksnis*.

Straipsnio autorius, nagrinėdamas svarbiausiąjį teonimą *Karalus Dungaus*, atmeta prielaidą, kad tai galbūt mėnulis, kam galima pritarti, ir teigia, kad tai tas pats Lasickio jau aprašytas *Auxtheias Vissagistis*: „*Karalus Dungaus* mūsų kataloge įvardintas pirmas. Iškart po jo – derlingumo ir ūkio sferai priklausantis *Žemėpatis (Zempats)* [...]. Ši sąsaja vėl akina žvelgti į mislingąjį Lasickio *Auxtheias Vissagistis*. Anot Lasickio, „šalia to, kuris yra jiems [= žemaičiams valstiečiams] Dievas *Auxtheias Vissagistis*, – visagalis ir aukš-

čiausias Dievas, – tie, kurie dar nepažino tikrojo krikščionių dievo, garbina daugybę *Zemopacios*, tai yra, žeminių [dievybių]“ (p. 97–98).

Taip pat Ališauskas atmeta bandymus traktuoti Lasickio *Auxtheias Vissagistis* kaip dėl krikščioniškojo Dievo įtakos sukurtą teonimą, kam irgi galima tik pritarti („pats Lasickis, atrodo, skiria *Aukštėją* ir „tikrąjį krikščionių Dievą“, p. 98). Ką gi, galima tik sveikinti pagaliau pripažinus teisybę, nes ankstesniame Ališausko veikale (Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus*, (ser. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*, t. 6), Vilnius: Aidai, 2012, p. 45) dar buvo laikomasi iki šiol įsitvirtinusios nuomonės, kad šis teonimas įtakotas krikščionybės, yra krikščioniška epiklezė, kreipinys į Dievą. Tačiau ištarus „a“, reiktų ištarti ir „b“, tai yra pripažinti, kad susidūrėme su unikaliu pirminio monoteizmo reliktu, ir rastu ne kur nors Afrikoje ar Andamanų salose, o Europos viduryje. Šitam pripažinimui autoriui neužteko ryžto (ar suveikė baimė būti užpultam idealistinės krypties religijotyroje priešininkų): „Žinoma, kalba apie valstietiškoje mitologijoje išlikusią aukščiausios dievybės sampratą ir realų kultą nereiškia, kad turime grįžti

prie pirmykščio monoteizmo teorijos, tačiau taip pat reikia pripažinti, jog ide. **Dyeus* laikyti viso labo „švytinčio dangaus personifikacija“ tėra duoklė atgyvenusiam animizmui. **Dyeus* – „dievų ir žmonių Tėvas“ – yra galutinis religinės patirties referencijos taškas“ (p. 98). Taigi nors ir atmetama sistemine klaida, kurią darė daugelis lietuvių autorių (Norbertas Vėlius, Nijolė Laurinkienė ir kt.), kai pramonoteistinis baltų religijos Dievas yra vadinamas aukščiausiuoju baltų dievų panteono dievu – dangaus dievu, t. y. dievų „viršininku“, bet pripažinti, kad susidurta su aiškiu pirminio monoteizmo faktu, kažkodėl nesiryžtama. Juk lietuvių Dievas (latvių *Deivs*, prūsų *Okopirms*) nieko bendra su politeistine dievų piramide, susiformavusia irstant pirminiam monoteizmui, neturi. Šitai seniai yra įrodęs Vladimiras Toporovas⁴, kas visiškai atitinka ir sustiprina idealistinės Vienos mokyklos⁵ antropologų įžvalgą apie archainę viendievybę. Vis dėlto autoriui reikia padėkoti už dar vieno svarbaus mūsų senosios religijos šaltinio įvedimą į religijotyrinį diskursą.

Vietoje epilogo. Matome, kokias archaikos pažinimo galimybes atveria vienas vienintelis išgelbėtas, atsimitas žodis, ir kaip nepaprastai brangiai kainuoja kiekvienas toks prarasdintas žodis, kurio netekimas gali visiems laikams paskandinti ištisus mūsų saviemonės klodus ir archipelagus. ❧

⁴ Владимир Топоров, „Заметки по балтийской мифологии“, in: *Балто-славянский сборник*, Москва: Наука, 1972, p. 289–314; Владимир Топоров, Вячеслав Иванов, „балтийская мифология“, in: *Мифы народов*

мира, (A-K), Москва: Советская энциклопедия, 1982, p. 154.

⁵ Apie Vienos kultūrinės-istorinės mokyklos *Anthropos Institute* žr. <http://www.anthropos-journal.de>.

Bakutytė, Vida, *Vilniaus miesto teatras: egzistencinių pokyčių keliu, 1785–1915*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, 528 p., 500 egz., iliustr.

Šis darbas – fundamentali, istoriškai tiksli Vilniaus miesto teatro veiklos rekonstrukcija, atlikta remiantis archyviniais dokumentais ir amžininkų liudijimais ir rodanti puikų bemaž pusantra šimtmečio Vakarų ir Rusijos imperijos sceninės kultūros laikotarpio išmanymą. Autorės pasakojimas neabejotinai kiekvienam skaitytojui leis geriau suprasti ir visą minėto laikmečio kultūros spektrą. Žavėjimasi knyga kiek drumsčia autorės nenoras drąsiau interpretuoti taip kruopščiai iškapsytus faktus ir tekstus, komentuoti miesto scenoje statytus spektaklius.

Juozapas Paškauskas

Czesława Miłoszo kūryba: Modernioji LDK tradicijų tąsa: Straipsnių rinkinys, sudarytojas **Mindaugas Kvietkauskas**, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 300 p.

Įvadas patraukliai viliojo žadėdamas, kad šia knyga ketinama atnaujinti liuanistinę Czesława Miłoszo palikimo refleksiją. Vis dėlto susikoncentruojama į Vilniaus įtaką Miłoszui, paraštėje paliekant esmingesnius dalykus, kartu ir didžiąją dalį jo kūrybinio palikimo. (Ne)sąmoningai konstruojant tam tikrą tęstinumo mitą, kuriam, beje, pats Miłoszas nepritarė, tekstuose pasikartoja triada Mickevičius – Milašius – Miłoszas. Nepaisant keletos išties vertingų įžvalgų, tikėtasi įvairiapusiškesnio požiūrio, o ir Jerzy Giedroyc bei Miłoszo tarpusavio korespondencija atskleidžia, kad poetas nenorėjo, jog jį užkeltų ant postamento, nes tuomet literatūra neatliks vienos iš pagrindinių funkcijų – neskatins polemikos.

Arba kaip savo dienoraštyje teigė Witoldas Gombrowiczius, bet kuri tauta, gebanti blaiviai ir kritiškai vertinti iškilias asmenybes, yra verta didesnės pagarbos nei ta, kuri „nori sustiprinti įskilusį savo vertės pajautimą“.

Sonata Šulcė

Dąbski, Stefan, *Egzekutorius: Armijos krajojvos žudiko išpažintis*, iš lenkų kalbos vertė Artūras Andriušaitis, Vilnius: Artūras Andriušaitis ir partneriai, 2012, 120 p., 2000 egz.

Kai susivienija tariaimi tautininkai su menamais socialistais, dažnai susipina šiapusinė ir anapusinė tikrovė. Panašiai atsitiko ir po šios knygos pasirodymo lietuvių kalba, kai viešojoje erdvėje *antiautonomininkai* ir *leftininkai* atitinkamai demaskavo istorijos nulemtą lenkų šovinizmą ir imperializmą. Patys atsiminimai pasakoja apie bene geriausiai organizuotą pagrindinę Antrojo pasaulinio karo metu veikusią kariuomenę – Armiją Krajovą ir jos prieštarinę veiklą dvikalbiame Galicijos regione. Realus skaitytojas suvoks, kad pagrindiniai tautų konfliktai karo išardytuose pasieniuose buvo ne tarpvalstybinių tarpukario konfliktų tąsa, o visiškai nauja totalitarinės *sovietonacistinės* patirties išraiška, sukėlus dar nematytus aprašomus žiaurumus. Žinoma, knygos perleidėjui įžanginiame žodyje labiausiai rūpėjo ne šie, o kiti motyvai – *demaskuoti* lenkų egzekutoriaus veiklą, prilygstančią sovietų ir nacių nusikaltėliams, tačiau skaitytojas tikrai suabejos, ar visos egzekucijos yra žudymai, o visi tariaimi ir menami *AKčiojimai* – ar tik ne senokai girdimi *amsėjimai*.

Norbertas Černiauskas

Jokubaitis, Alvydas, *Vertybių tironija ir politika*, Vilnius: Vilniaus uni-

versiteto leidykla, 2012, 183 p., 300 egz.

Tai ne knyga, o antausis. Stiprus antausis Donskio tipo liberalams, liaupsinantiems tolerantišką ir korektišką visuomenę. Antausis nupušusiems mokslo garbintojams, tikintiems, kad viską paaiškins metodas, o technologija išganyt pasaulį. Taip pat ir išprotėjusiems laisvos rinkos šlovintojams, norintiems, kad visos gyvenimo sritys veiktų pagal kapitalistinę logiką. Ir net nevykėliams naujakairiesiems, geidžiantiems lygiųjų brolystės. Autorius sumaniai atskleidžia, kad visa tai – tik skirtingos to paties medalio pusės. Tad iš peties skeliama visiems: nuo mokinio, užsispyrusiai besilaikančio *savo* nuomonės, iki politikto, akcentuojančio šeimos, demokratines, religines ar ekologines vertybes. Visi jas turi ir gina (net banditai *strielkose* laikosi garbės kodeksų). Visos jos vienodai svarbios ir vienodai nereikalingos. Kai nelieka dorybių, žmogiškųjų ribų suvokimo ir įpareigojančios anapusbės – visuomenė virsta nevaldomu chaosu.

Vladas Liepuonius

Kudirka, Robertas, *Lietuvių kalbos žargono ir nenorminės leksikos žodynas*, Kaunas: Technologija, 2012, 692 p.

Prisipažindamas laukęs šio žodyno, sumeluočiau. Nedrįsčiau dėti jo į vieną lentyną su *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu*, *Kalbos kultūros studijų vadovėliu*, leksikografiniais frazeologijos ir vaizdingųjų posakių veikalais. Norėčiau pažvelgti į akis tiems, kurie „apsvarstė ir rekomendavo išleisti“ knygą, ant kurios viršelio žodžiai „lietuvių kalba“ man regisi it mirtinai durtuvu sužeistas paukštis, susmukęs ant spygliuotos vielos. Neneigsiu, ir gimtajai kalbai būdingas savas žargonas. Tai žodžiai, kuriuos šviesuomenė

atokvėpio valandėlę vartoja norėdama pašmaikštauti, tarsi parodyti, kad iš kišenės dar tebekyšo ta pati plūgo rankena. Tačiau tokių žodžių bergždžiai ieškosime sklaidydami šį žodyną.

Skarutis Dalgė

Marčėnas, Aidas, *Ištrupėjusios erdvės: Devynių gyvenimų eilės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, 240 p., 800 egz., iliustr.

Kai poetai pajunta esą subrendę klasikai, ima užrašinėti pasąmonės šifruotes, ginčytis su gyvais ir mirusiais kolegomis, dūsauti dėl nuvytusiu jaunystės meilui ir išsivadėjusio vyno. Kartais pavyksta ištrūkti iš inercijos rato, ir tada anapus trimačio pasaulio atsiveria ištrupėjusios erdvės, pilnos prasmingų skeveldrų. Taip gimsta meditacijų knygos, kuriose telpa įvairūs mažmožiai: surūdijusios geležėlės, nuostabos šūksniai stebint praskrendančias varnas, dialogų nuotrupos, citatos, komentarai, nenorminės kalbos inkluzai. Ši Aido Marčėno knyga, sudaryta iš rytietiškai grakščiu penkiaeilių, visuose poezijos *pavasariuose* ir *rudenyse* šimtus kartų „pergrotų“, bet niekaip nepabostančių radauskiškai kajokiškų motyvų, ne vieną skaitytoją sugundys paviršiniu paprastumu. Knygos raktiniai žodžiai vis tie patys, neleidžiantys atskirti genijaus nuo grafomano: sodai, vėjai, mėnulis, alyvos, besišypsantis Buda.

Manfredas Žvirgždas

Obreht, Téa, *Tigro žmona*, iš anglų kalbos vertė Vidas Morkūnas, Vilnius: Baltos lankos, 2012, 367 p., 1700 egz.

Debiutinis romanas kartais būna ir toks – brandus, stiprus, įtraukiantis, kaip šis iš buvusios Jugoslavijos kilusios ir JAV gyvenančios jaunos rašytojos kūrinys, pasirodęs 2011 m. Trylika skyrelių fragmentiškai aprėpia XX a. rašytojos gimtajame Balkanų krašte. Jungiant realistinio ir magiškojo realizmo pasakojimo sluoksnius, parodoma šio karų vis siaubiamo regiono specifika su jo modernia ir archajiška pasaulėvoka. Čia rutuliojasi jaunos gydytojos Natalijos ir jos senelio gydytojo Leandros santykių istorija, kurią nutraukia šio mirtis, vaikaitės sąmonėje pažadinanti prisiminimus apie savo ir senelio praeitį. Kaip anūkei jis diegė meilę tigrams, nuožmiems nevietiniams gyvūnams. Kaip pasakojo apie tigro žmoną – kurčėbylę musulmonę merginą, globojusią į senelio vaikystės kaimą iš bombarduojamo miesto zoologijos sodo atklydusį tigrą, kurį kaimiečiai laikė mirtį sėjančiu velniu. Taip ir kitaip veriasi nepaprasta, šiurpinanti to krašto istorija, įsiterpianti į racionalią, gražią jo realybę.

Dalia Zabielaitytė

Pugačiauskas, Virgilijus, *Lietuva ir Napoleonas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012, 246 p., 800 egz., iliustr.

Rašyti tema, kuri, rodos, ištyrinėta iki smulkmenų ne tik tavo paties, bet ir daugelio užsienio autorių, turėtų būti gana sudėtinga. Tad kas gi paskatino autorių grįžti prie napoleonmečio Lietuvoje tyrinėjimų? Atsakymas, rodos, būtų paprastas – noras savaip paminėti ir įprasinti Napoleono žygio į Rusiją 200 metų jubiliejų ir jo viešnagę

Lietuvoje. Tačiau daug svarbesnis yra siekis šia tema šviesti plačiąją visuomenę, mat prancūzmetis Lietuvoje nepelnytai primirštas, dažnai neteisingai interpretuojamas, o sovietmečiu išleista Broniaus Dundulio sintezė moraliai pasenusi. Todėl ši knyga, savyje talpinanti ankstesnius autoriaus tyrinėjimus, puikiai derės ir mokslininkų, ir moksleivių asmeninėse bibliotekose.

Ignas Babušis

Rakutis, Valdas, *Karo meno istorija: nuo seniausių laikų iki 1850 metų*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, 199 p., 800 egz., iliustr.

Įvadu, struktūra ir dėstymo stiliumi ši knyga visaip kaip bando pretenduoti į mokslą – keliami tikslai atrodo net per solidūs tokios nedidelės apimties leidiniui. Jie ir yra per dideli. Tiesiog neįmanoma papasakoti visos viso pasaulio karo meno istorijos viename tome. Ypač pridodant istorinį kontekstą. Autorius lyg ir bando apsiriboti Europa, bet kam tada aprašytos senosios pasaulio civilizacijos? O ir vienoje kitoje pastraipoje šmėkstelinti Japonija ne visai suprantama. Matyt, tai lemia asmeninės autoriaus simpatijos. Apskritai labai dažnai reikšmingi dalykai lieka mėgstamųjų šešėlyje (nes kodėl tada graikai užgožia Romą?). Toks gausiai iliustruotas leidinys galėjo būti pakenčiama pažintinė knyga jaunimui. Bet panaudota persenusi literatūra verčia abejoti informacijos patikimumu. O prasta kalba, paviršutiškumas ir net diletantiškumas ją daro visiškai bevėrte.

Vladas Liepuonius

ATSIPRAŠYMAS

Šių metų žurnalo Nr. 4, p. 232 įsivėlė klaida. Iliustracijos pavadinimas turi būti toks: Andrius Miežis. Saliutuojant šventajam tinginiui. 2010. Drobė, akrilas. Nuoširdžiai atsiprašome autoriaus ir skaitytojų.

Redakcija